

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

СТОЛЯРОВА АНАСТАСІЯ ЮРІЇВНА

УДК 323.2 (477)-047.23

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПОЛІТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ГРОМАДЯН
ЯК СКЛADOVA ПРОЦЕСУ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ГРУП
ІНТЕРЕСІВ В УКРАЇНІ**

Спеціальність 052 «Політологія»

Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ А.Ю. Столярова

Науковий керівник: Ярова Ліліана
Вікторівна, доктор політичних наук,
професор, завідувача кафедри
соціології

Одеса – 2023

АНОТАЦІЯ

Столярова А.Ю. Політична компетентність громадян як складова процесу інституціоналізації груп інтересів в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 052 «Політологія». – Національний університет «Одеська юридична академія». – Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2023.

У дисертації представлено авторську оцінку політичної компетентності громадян як складової процесу інституціоналізації груп інтересів в Україні. У демократичних політичних процесах одну із визначальних ролей відіграють групи інтересів. Їх вплив важко переоцінити як у електоральному процесі, так і в урядуванні. В Україні інституціоналізація груп інтересів є невід’ємною складовою демократизації, європейської та євроатлантичної інтеграції, адже вона сприяє розширенню активної участі громадян у політиці, конкурентності, плюралізму та критичній оцінці дій публічної влади.

В умовах широкомасштабної російської збройної агресії групи з пріоритетом приватних інтересів певною мірою продовжують впливати на публічну політику, їх тиск є відчутним щодо деяких важливих питань порядку денного суспільства та публічної влади. Задля перемоги та післявоєнної відбудови необхідно подолати спотворену через неврахування суспільного інтересу систему взаємодії між публічною владою, групами інтересів та громадянським суспільством й виробити дієві механізми ідентифікації та реалізації суспільного інтересу. Вирішення цього завдання на користь суспільного інтересу в умовах демократизації потребує підвищення рівня політичної компетентності громадян.

Проблема формування політичної компетентності громадян є однією із найактуальніших для сучасної України. Від рівня політичної компетентності

громадян залежить результат демократичних перетворень. Під час електоральних кампаній громадяни обирають представницьку владу, а після виборів – критично оцінюють та контролюють її діяльність.

Динамічні та масштабні зміни, спрямовані на розширення простору політичної свободи та плюралізму груп інтересів в Україні неможливі без компетентних громадян, які здійснюють раціональний вибір. Саме здатність громадян робити вибір є осердям політичної компетентності. Громадяни мають володіти політичною компетентністю щодо критичної оцінки інформації, визначати альтернативи та обирати одну із них із врахуванням як власного так і суспільного інтересу. Фундаментальною умовою раціонального вибору суспільного інтересу у процесі інституціоналізації груп інтересів є політична компетентність громадянина.

Демократичні трансформації потребують підвищення ефективності взаємодії груп інтересів, публічної влади та громадян, саме тому одним із ключових завдань демократизації є підвищення політичної компетентності громадян. Це актуалізує дослідження ролі політичної компетентності громадян у процесі інституціоналізації груп інтересів в Україні.

У вступі автором обґрунтовано вибір і актуальність теми дисертаційної роботи, окреслено мету, завдання, визначено об'єкт і предмет дослідження, висвітлено наукову новизну, охарактеризовано методологічну основу роботи, розкрито теоретичне і практичне значення отриманих результатів, відображено форми апробації результатів дослідження, кількість публікацій та структуру роботи.

У розділі 1 «Теоретико-методологічні основи дослідження політичної компетентності у процесі інституціоналізації груп інтересів» визначено етапи дослідження політичної компетентності в історії політичної думки, розглянуто основні джерела, які визначають актуальні напрямки вирішення наукової проблеми, узагальнено доробки видатних філософів минулого та провідних вчених сучасності, які вплинули на становлення теорії груп та формування політичної компетентності громадян, концептуалізовано

політичну компетентність як складову процесу інституціоналізації груп інтересів, проаналізовано теорію груп інтересів у конфліктологічній парадигмі та її рух від дослідження приватних інтересів до визначення сутності «суспільного блага».

У розділі 2 «Комунікативний вимір політичної компетентності громадян у процесі інституціоналізації груп інтересів» представлено розгорнуту характеристику політичної компетентності громадян як основи раціонального електорального вибору, визначено роль груп інтересів у процесі комунікативного формування політичної компетентності у публічній політиці, досліджено вплив медіатизації політичної компетентності на інституціоналізацію груп інтересів.

У розділі 3 «Інституціоналізація груп інтересів в Україні: роль політичної компетентності» виділено та охарактеризовано нові виклики для політичної компетентності громадян у сучасних умовах, проаналізовано процес формування політичної компетентності в умовах європейської інтеграції.

У висновках дисертації підсумовано основні результати проведеного дослідження.

У дисертації вирішується одна з актуальних проблем політичної науки, пов'язана із визначенням політичної компетентності громадян як складової інституціоналізації груп інтересів в Україні, яка не отримала наразі достатньої розробки у теоретичних дослідженнях.

Головні новації дослідження полягають у тому, що вперше у вітчизняній політичній науці здійснено комплексний теоретичний аналіз політичної компетентності громадян як складової інституціоналізації груп інтересів в Україні. Концептуалізовано політичну компетентність громадян, яка сприяє визначенню та реалізації суспільного інтересу у процесі інституціоналізації груп інтересів. Політичну компетентність визначено як комплексний соціально-політичний феномен, який дозволяє громадянам критично оцінювати раціональність та ефективність дій влади та

реалізовувати право на зміну уряду. Роль політичної компетентності полягає у здатності ідентифікувати суспільний інтерес та оцінити шляхи його досягнення, які пропонують різні групи інтересів. Це передбачає розуміння відмінностей між суспільним інтересом та вузькогруповими інтересами й потребує вирішення двох дилем: вибору між індивідуальним та колективним інтересом і «дилеми компетентності». Остання полягає у виборі між історизмом та повсякденністю, яка легітимізує символічні універсуми і є «плавильним котлом» політичної компетентності.

У дослідженні представлено авторське бачення комунікативного виміру впливу політичної компетентності на інституціоналізацію груп інтересів. Сучасні технологічні новації привели до значного зростання обсягу політичної інформації. Внаслідок цього політична компетентність інтерпретується як здатність громадянина до інформаційної селекції. Обґрунтовано діалектичний зв'язок між політичною компетентністю та інституціоналізацією груп інтересів, який проявляється у комунікативному вимірі. Групи інтересів впливають на порядок денний суспільства та публічної влади, за допомогою масмедіа окреслюючи власні приватні чи корпоративні інтереси та, водночас, визначаючи суспільний інтерес. Це стає передумовою формування політичної компетентності громадян, які, під час електоральних кампаній змінюють публічний простір представництва груп інтересів у публічній політиці. Політична компетентність громадян полягає у обізнаності громадян із актуальними політичними проблемами, залученістю до комунікативного простору, здатністю відбирати, аналізувати та застосовувати політичну інформацію у процесі політичного вибору;

Визначено нові виклики політичній компетентності на глобальному (розвиток інтернет-комунікацій) та національному рівнях (російська широкомасштабна збройна агресія). Вони мають інституційний характер та пов'язуються із діяльністю таких інститутів, як вибори (електоральні кампанії національного та місцевого рівня), масмедіа, інститут політичної освіти, громадянське суспільство тощо. Відзначено, що одним із головних

викликів для процесу формування політичної компетентності в Україні є криза ліберальної політичної доктрини та ліберальної дослідної парадигми. Адже у ній визначено взаємний зв'язок та залежність між політичною компетентністю громадян, групами інтересів, раціональним політичним вибором, суспільним благом, парламентаризмом та демократією. Виклики щодо діяльності інституту масмедіа полягають у медіатизації політики (медіа шоу, медіа-скандали) та, водночас, спробах публічної влади обмежити свободу слова. Такі обмеження, виправдані в умовах воєнного стану, потенційно несуть загрозу для повернення до авторитарної моделі у відносинах «влада – масмедіа – суспільство».

Уточнено роль політичної компетентності громадян у здійсненні раціонального електорального вибору. Демократизація політичного процесу вимагає розширення форм політичної участі громадян, підвищення рівня залучення громадян до прийняття політичних рішень відбувається на основі здійснення ними раціонального електорального вибору. Політична компетентність громадян є фактором формування політичної ідентичності (передусім, партійної та ідеологічної), яка проявляється у публічному просторі під час електорального вибору. Раціональний електоральний вибір передбачає реалізацію політичної компетентності громадян й у інших формах політичної активності – оцінювання дій обранців, критики публічної влади тощо. Визначено фактори, які ускладнюють раціональний електоральний вибір (віртуалізація політики, перетворення партій на «бренди» та фактична втрата ними функції представників громадськості, перенесення політичної боротьби зі сфери ідеологій у простір іміджевих технологій) та потребують посилення уваги до комунікативного виміру політичної компетентності.

Обґрунтовано, що розвиток інформаційно-комунікативних технологій спричиняє медіатизацію політики, яка ускладнює раціональний вибір громадян. В умовах медіатизації першочерговими стають компетентності громадян з відбору релевантної політичної інформації, відмежування фейків

від достовірної інформації, формулювання на основі інформаційної селекції альтернатив вибору та здійснення раціонального вибору. З метою протидії медіатизації політичної компетентності необхідно спрямовувати політичну освіту на медіа грамотність та практичне застосування теорії раціонального вибору.

Російська широкомасштабна військова агресія спричинила консолідацію українського суспільства навколо демократичного вибору, нівелювала регіональні відмінності. Констатовано, що українське суспільство знаходиться на етапі переходу від анемічних груп інтересів до інституціоналізованих. Останні використовують публічні та латентні механізми впливу на інститути публічної влади в Україні (передусім, це професійні спілки та їх об'єднання, парламентські групи інтересів, фінансово-політичні групи, які є лобістською складовою частиною «олігархічних» груп). Визначено, що в Україні ці групи є лобістськими. Вони просувають у публічному просторі та медійному порядку денному приватні та корпоративні інтереси, а не захищають суспільний інтерес. Водночас, у процесі європейської інтеграції та консолідації суспільства навколо європейських цінностей значно зростає роль публічних інтелектуалів у процесі формування політичної компетентності громадян.

Визначено зв'язок між становленням політичної компетентності у процесі інституціоналізації груп інтересів та ідеалами свободи, рівності, політичного плюралізму, відповідальності та концептуалізацією суспільного інтересу на різних історичних етапах. Обґрунтовано, що світоглядні зміни на визначених історичних етапах обумовлювали різне розуміння спільного інтересу, відповідно до якого утворювались концепції політичної компетентності еліти та громадян.

У роботі набуло подальшого розвитку розуміння сутності груп інтересів у контексті конфліктологічної парадигми. Теорія груп інтересів у конфліктологічній парадигмі характеризується маятниковими рухами: від наголосу на значенні приватних інтересів до різних інтерпретацій

суспільного інтересу та ролі держави у його досягненні. У конфліктологічній парадигмі відбулось поступове зміщення фокусу дослідницької уваги від великих груп (таких як класи та нації) до груп інтересів. Групи конкурують за доступ до публічної політики на основі кращого розуміння суспільного інтересу, слідування «всеохопному інтересу» (М. Олсон). Процес інституціоналізації груп інтересів відбувається як конфліктна взаємодія між приватними та суспільним інтересом.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що отримані результати дослідження можуть бути використані органами публічної влади, групами інтересів, політичними акторами, представниками масмедіа та громадянського суспільства задля розробки та подальшого впровадження програм підвищення політичної компетентності громадян (передусім медіа грамотності, освіти дорослих, визначення відповідності діяльності груп інтересів суспільному благу) як складової інституціоналізації груп інтересів в Україні, удосконалення законодавчої бази щодо регулювання діяльності груп інтересів в Україні.

Результати дисертаційного дослідження створюють передумови для подальшого дослідження в системі «політична компетентність – суспільний інтерес – групи інтересів» та імплементації отриманих результатів у практичній діяльності груп інтересів у Україні щодо реалізації суспільного інтересу.

Основні теоретичні положення та висновки можуть надалі бути використані у науковій та педагогічній роботі та у розробці курсів для закладів вищої освіти, а також спецкурсів, які будуть присвячені проблемам політичної компетентності як складової процесу інституціоналізації груп інтересів в Україні.

Ключові слова: групи інтересів, інституціоналізація, політична компетентність, суспільний інтерес, інформаційний простір, політичні комунікації, комунікативна компетентність, європейська інтеграція, взаємодія в суспільстві, медіатизація політики, громадянська активність,

суспільно-політичні рухи й організації, демократія, соціальна стратегія, національні меншини.

ABSTRACT

Stoliarova A. Yu. Political competence of citizens as a component in the process of institutionalization of interest groups in Ukraine. – Qualification scientific work, manuscript copyright.

Dissertation for the PhD degree in the field of knowledge 05 “Social and Behavioral Sciences” in the specialty 052 “Political Science”. - National University “Odesa Law Academy”. - National University “Odesa Law Academy”. Odesa, 2023.

The dissertation presents the author’s assessment of the political competence of citizens as a component in the process of institutionalization of interest groups in Ukraine. Interest groups play a crucial role in democratic political processes. Their influence cannot be overestimated both in the electoral process and in governance. Institutionalization of interest groups in Ukraine is an integral part of democratization, European and Euro-Atlantic integration, as it contributes to the expansion on the active participation of citizens in politics, competition, pluralism and critical assessment of the actions of public authorities.

In the context of large-scale Russian armed aggression, groups with priority of private interests continue influencing public policy to a certain extent, and their pressure is tangible with regard to some important issues on the agenda of society and public authorities. For victory and post-war reconstruction, it is necessary to overcome the system of interaction between public authorities, interest groups and civil societies, distorted due to non-consideration of public interest, and develop effective mechanisms for identifying and implementing public interest. This issue solution in favor of the public interest in the context of democratization requires increasing the level of political competence of citizens.

The issue of moulding the political competence of citizens is one of the most urgent for modern Ukraine. The result of democratic transformations depends on the level of political competence of citizens. During electoral campaigns, citizens choose a representative government, and after elections they critically evaluate and monitor its activities.

Dynamic and large-scale changes, aimed at expanding the space of political freedom and pluralism of interest groups in Ukraine are impossible without competent citizens who make rational choices. It is the ability of citizens to make choices that is the core of political competence. Citizens should have political competence in critical assessment of information, identify alternatives and choose one of them taking into account both their own and public interests. The fundamental condition for rational choice of public interest in the process of institutionalization of interest groups is the political competence of a citizen.

Democratic transformations require increasing the efficiency of interaction between interest groups, public authorities and citizens, and that is why one of the key tasks of democratization is to increase the political competence of citizens. This actualizes the issue of studying the role of political competence of citizens in the process of institutionalization of interest groups in Ukraine.

In the introduction, the author substantiates the choice and relevance of the topic of the dissertation paper, outlines the objective, tasks, defines the object and subject of research, highlights the scientific novelty, describes the methodological basis of the work, reveals theoretical and practical significance of the results obtained, reflects the forms of approbation of research results, the number of publications and the work structure.

Section 1 “Theoretical and Methodological Foundations of Studying the Political Competence in the Process of Institutionalization of Interest Groups” defines stages in studying the political competence in the history of political thought, considers the main sources determining the current directions in the solution of the scientific problem, summarizes the achievements of outstanding

philosophers of the past and leading scientists of our time, which influenced the formation of the theory of groups and the formation of political competence of citizens, conceptualizes political competence as a component in the process of institutionalization of interest groups, as well as the theory of interest groups in the conflict paradigm and its progress from studying the private interests to the definition of the essence of the “public good” are analyzed.

Section 2 “Communicative Dimension of Political Competence of Citizens in the Process of Institutionalization of Interest Groups” presents a detailed description of the political competence of citizens as the basis for rational electoral choice, defines the role of interest groups in the process of communicative formation of political competence in public policy, examines the influence of political competence mediatization on the institutionalization of interest groups.

Section 3 “Institutionalization of Interest Groups in Ukraine: the Role of Political Competence” identifies and characterizes new challenges for the political competence of citizens in modern conditions, analyzes the process of forming political competence in the context of European integration.

Conclusions of the dissertation summarize the main results of the study.

The dissertation addresses one of the most pressing issues of political science related to the definition of political competence of citizens as a component in the institutionalization of interest groups in Ukraine, which has not yet received sufficient development in theoretical studies.

The main study innovations are as follows: for the first time in the national political science, a comprehensive theoretical analysis of the political competence of citizens as a component in the institutionalization of interest groups in Ukraine has been carried out. The political competence of citizens, which contributes to the definition and implementation of public interest in the process of institutionalization of interest groups, has been conceptualized. Political competence is defined as a complex socio-political phenomenon that allows citizens to critically assess the rationality and efficiency of government actions and exercise the right to change government. The role of political competence is the

ability to identify the public interest and assess the ways to achieve it, those that different interest groups offer. This involves understanding the differences between the public interest and narrow-group interests, and requires solving two dilemmas: the choice between individual and collective interests and the “competence dilemma”. The latter is a choice between historicism and everyday life, which legitimizes symbolic universes and is a “melting pot” of political competence.

The study presents the author’s vision of the communicative dimension of the political competence influence on the institutionalization of interest groups. Modern technological innovations have led to a significant increase in the volume of political information. As a result, political competence is interpreted as the ability of a citizen to perform information selection. The dialectical connection between political competence and the institutionalization of interest groups, which is manifested in the communicative dimension, is substantiated. Interest groups influence the agenda of society and public authorities by using mass media to determine their own private or corporate interests and, at the same time, determine the public interest. This becomes a prerequisite for the formation of political competence of citizens who, within electoral campaigns, change the public space of interest groups representation in public policy. Political competence of citizens consists in the awareness of citizens with current political issues, involvement in the communication space, the ability to select, analyze and apply political information in the process of political choice;

New challenges to political competence at the global (development of internet communications) and national levels (Russian large-scale armed aggression) are identified. They are institutional in nature and are associated with the activities of such institutions as elections (electoral campaigns at the national and local levels), mass media, the institute of political education, civil society, and so on. It has been noted that one of the main challenges for the process of forming political competence in Ukraine is the liberal political doctrine crisis and the liberal research paradigm. After all, it defines the relationship and dependence between the political competence of citizens, interest groups, rational political choice, the

public good, parliamentarism and democracy. The challenges as to the mass media institute activities are in the mediatization of politics (media shows, media scandals) and, at the same time, in attempts by the public authorities to restrict freedom of speech. Such restrictions, justified under martial law, potentially pose a threat to a return to the authoritarian model in relations “Power – Mass Media – Society”.

The role of political competence of citizens in the implementation of rational electoral choice is clarified. Democratization of the political process requires expanding the forms of political participation of citizens, increasing the level of citizens involvement in political decision-making that occurs based on their rational electoral choice. Political competence of citizens is a factor in the formation of political identity (primarily party and ideological), which is manifested in the public space during electoral choices. Rational electoral choice involves the implementation of the political competence of citizens in other forms of political activity – evaluating the actions of elected representatives, criticizing the public authorities, and so on. Factors that complicate rational electoral choice are identified (virtualization of politics, transformation of parties into "brands" and their actual loss of the function of being public representatives, transfer of political struggle from the sphere of ideologies to the space of image technologies) and require increased attention to the communicative dimension of political competence.

It is proved that the development of information and communication technologies leads to the mediatization of politics, which complicates the rational choice of citizens. In the conditions of mediatization, the first priority is the competence of citizens to select relevant political information, to distinguish fakes from reliable information, to formulate choice alternatives based on information selection and implement rational choice. In order to counteract the mediatization of political competence, it is necessary to direct political education to media literacy and practical application of the rational choice theory.

Russian large-scale military aggression led to the consolidation of Ukrainian society over the democratic choice, leveling regional differences. It is stated that Ukrainian society is at the stage of transition from anemic interest groups to institutionalized ones. The latter use public and latent mechanisms of influencing the public power institutions in Ukraine (first of all, these are trade unions and their associations, Parliamentary interest groups, financial and political groups that are a lobbying component of “oligarchic” groups). It is determined that these groups are lobbying groups in Ukraine. They promote private and corporate interests in the public space and media agenda, rather than protecting the public interest. At the same time, in the process of European integration and consolidation of society around European values, the role of public intellectuals in the process of forming the political competence of citizens is significantly increasing.

The relationship between the formation of political competence in the process of institutionalization of interest groups and the ideals of freedom, equality, political pluralism, responsibility and conceptualization of public interest at various historical stages has been determined. It is proved that ideological changes at certain historical stages caused a different understanding of the common interest, according to which the concepts of political competence of the elite and citizens were formed.

The paper further develops the understanding of the interest groups essence in the context of the conflict paradigm. Pendulum movements characterize the theory of interest groups in the conflict paradigm: from emphasizing the meaning of private interests to various interpretations of public interest and the role of the state in achieving it. Within the conflict paradigm, there has been a gradual shift in the focus of research attention from large groups (such as classes and nations) to interest groups. Groups compete for access to public policy based on a better understanding of the public interest, following the “comprehensive interest” (M. Olson). The process of institutionalization of interest groups occurs as a conflict interaction between private and public interests.

The practical significance of the study is as follows: the results obtained can

be used by public authorities, interest groups, political actors, mass media and civil society representatives to develop and further implement programs to improve the political competence of citizens (primarily media literacy, adult education, determining the compliance of interest groups with the public good) as a component in the institutionalization of interest groups in Ukraine, improving the legislative framework for regulating activities of the interest groups in Ukraine.

The results of the dissertation study create prerequisites for further research within the system “Political Competence – Public Interest – Interest Groups” and the implementation of results obtained in the practical activities of interest groups in Ukraine on the implementation of public interest.

The main theoretical provisions and conclusions can be used in the future in scientific and pedagogical activities and in the development of courses for higher educational institutions, as well as special courses that will be devoted to the problems of political competence as a component in the process of institutionalization of interest groups in Ukraine.

Keywords: interest groups, institutionalization, political competence, public interest, information space, political communications, communicative competence, European integration, interaction in society, mediatization of politics, civic activity, socio-political movements and organizations, democracy, social strategy, national minorities.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, в яких опубліковано основні результати дисертації:

статті у наукових фахових виданнях України:

1. Столярова А. Ю. Політична компетентність громадян як умова демократизації. *Актуальні проблеми філософії та соціології : науково-практичний журнал*. 2022. Вип. 34. С. 65-68.

2. Столярова А. Ю. Політична компетентність громадян як складова процесу інституціоналізації влади. *S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe* : електронний науково-практичний журнал. 2017. Вип. 2. С. 55-58. URL:

<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/7327/Stolyarova%20SPACE%202-2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

3. Столярова А. Ю. Роль політичної компетентності громадян у процесі інституціоналізації груп інтересів. *Науковий журнал «Політикус»*. 2023. № 3. С. 57-62. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-3.10>

4. Столярова А. Ю. Політична компетентність громадян у демократичному суспільстві. *Регіональні студії*. 2022. № 30. С. 201-205. URL: <http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/30/34.pdf>

стаття у зарубіжному виданні

1. Stoliarova, A. Challenges for the political competence of citizens in the context of Ukraine's European integration. *Scientific Journal of Polonia University*. 2023. 58(3). URL: 285-290. <https://doi.org/10.23856/5840>

Публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати:

1. Столярова А. Ю. Електоральний процес як складова інституціоналізації владних суб'єктів. *Стихія політики: революція та*

еволюція : матеріали Другого Південноукраїнського конвенту Міжнародної асоціації студентів політичної науки (м. Одеса, 18-19 берез. 2016 р.) / за заг. ред. Д. В. Яковлева. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2016. С. 48-51.

2. Столярова А. Ю. Політична компетентність громадян як складова електорального вибору. *Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 24-25 лютого 2017 р.) / за загальною редакцією д.політ.н., професора Д.В. Яковлева. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. С. 80-83.

3. Столярова А. Ю. Електоральний та управлінський напрямки реалізації політичної компетентності громадян. *VII Національний конвент*: матеріали VII Національного конвенту Міжнародної асоціації студентів політичної науки, (м. Одеса, 21-22 квітня 2017 р.). / за загальною редакцією Телешуна Я. С. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. С. 89-91.

4. Yakovlev D., Amirov A., Stoliarova A. Debate on Foreign Policy Choice in the Media Landscape of Ukraine. *International Conference on Social Science, Psychology and Legal Regulation (SPL 2021)*. Atlantis Press, 2021. P. 81-87. DOI: 10.2991/assehr.k.211218.014

5. Столярова А. Ю. Політична компетентність громадян: нові виклики. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. — Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 264-267.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ПРОЦЕСІ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ГРУП ІНТЕРЕСІВ.....	15
1.1. Етапи дослідження політичної компетентності в історії політичної думки.....	15
1.2. Концептуалізація політичної компетентності як складової процесу інституціоналізації груп інтересів.....	34
1.3. Теорія груп інтересів у конфліктологічній парадигмі: від приватних інтересів до «суспільного блага».....	56
<i>Висновки до першого розділу.....</i>	<i>76</i>
РОЗДІЛ 2. КОМУНІКАТИВНИЙ ВИМІР ПОЛІТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ГРОМАДЯН У ПРОЦЕСІ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ГРУП ІНТЕРЕСІВ	79
2.1. Політична компетентність громадян як основа раціонального електорального вибору.....	79
2.2. Комунікативне формування політичної компетентності у публічній політиці: роль груп інтересів.....	101
2.3. Вплив медіатизації політичної компетентності на інституціоналізацію груп інтересів	119
<i>Висновки до другого розділу.....</i>	<i>139</i>
РОЗДІЛ 3. ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ГРУП ІНТЕРЕСІВ В УКРАЇНІ: РОЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ.....	142
3.1. Політична компетентність громадян: нові виклики.....	142
3.2. Формування політичної компетентності в умовах європейської інтеграції.....	163
<i>Висновки до третього розділу.....</i>	<i>187</i>
ВИСНОВКИ.....	190

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	198
ДОДАТКИ.....	221

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У демократичних політичних процесах одну із визначальних ролей відіграють групи інтересів. Їх вплив важко переоцінити як у електоральному процесі, так і в урядуванні. В Україні інституціоналізація груп інтересів є невід’ємною складовою демократизації, європейської та євроатлантичної інтеграції, адже вона сприяє розширенню активної участі громадян у політиці, конкурентності, плюралізму та критичній оцінці дій публічної влади. Оптимізація інституційного дизайну у сучасних умовах неможлива без суттєвого підвищення ролі груп інтересів, які сприяють політичній активності громадян у електоральному процесі, структурують процес вироблення та впровадження публічної політики.

У процесі інституціоналізації груп інтересів набуває особливої ваги вирішення дилеми між корпоративними інтересами та суспільним інтересом. З одного боку, посилення політичного впливу груп інтересів призводить до пріоритетності вузькокорпоративних інтересів, які в українських реаліях перетворились на інтереси декількох олігархічних груп. З іншого боку, активність громадянського суспільства створює умови для визначення та реалізації суспільного інтересу, дозволяє громадськості ідентифікувати ті групи інтересів, діяльність яких йому відповідає. В умовах широкомасштабної російської збройної агресії групи з пріоритетом приватних інтересів певною мірою продовжують впливати на публічну політику, їх тиск є відчутним щодо деяких важливих питань порядку денного суспільства та публічної влади. Задля перемоги та післявоєнної відбудови необхідно подолати спотворену через неврахування суспільного інтересу систему взаємодії між публічною владою, групами інтересів та громадянським суспільством й виробити дієві механізми ідентифікації та реалізації суспільного інтересу. Вирішення цієї дилеми на користь

суспільного інтересу в умовах демократизації потребує підвищення рівня політичної компетентності громадян.

Проблема формування політичної компетентності громадян є однією із найактуальніших для сучасної України. Від рівня політичної компетентності громадян залежить результат демократичних перетворень. Під час електоральних кампаній громадяни обирають представницьку владу, а після виборів – критично оцінюють та контролюють її діяльність. У ліберальній політичній доктрині визначено конструктивістський потенціал політичної компетентності громадян, які конструюють політичну реальність сучасних демократій.

Нові виклики для політичної компетентності обумовлені становленням інформаційної епохи, вони пов'язуються із медіатизацією політики, медіа-скандалами та спробами влади обмежити свободу слова. В умовах мережевого суспільства громадяни отримують політичну інформацію переважно з інтернет, а медіа грамотність стає невід'ємною складовою політичної компетентності.

Політична компетентність набуває особливої актуальності для перехідного українського суспільства, яке відмовилось від авторитаризму та знаходиться на етапі демократизації політичних відносин між владою та громадянами. У процесі європейської та євроатлантичної інтеграції до політичного класу висувається ще одна вимога – вміння налагоджувати конструктивну інституційну взаємодію із країнами-членами ЄС та НАТО.

Динамічні та масштабні зміни, спрямовані на розширення простору політичної свободи та плюралізму груп інтересів в Україні неможливі без компетентних громадян, які здійснюють раціональний вибір. Саме здатність громадян робити вибір є осердям політичної компетентності. Громадяни мають володіти політичною компетентністю щодо критичної оцінки інформації, визначати альтернативи та обирати одну із них із врахуванням як власного так і суспільного інтересу. Фундаментальною умовою

раціонального вибору суспільного інтересу у процесі інституціоналізації груп інтересів є політична компетентність громадянина.

Демократичні трансформації потребують підвищення ефективності взаємодії груп інтересів, публічної влади та громадян, саме тому одним із ключових завдань демократизації є підвищення політичної компетентності громадян.

Це актуалізує дослідження ролі політичної компетентності громадян у процесі інституціоналізації груп інтересів в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційна робота виконана в рамках наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія», у контексті теми: «Правове та соціальне життя України у людиноцентристському вимірі в цифрову еру» на 2021–2025 рр. (державний реєстраційний номер 0122U000266), а також у межах плану науково-дослідницької роботи кафедри політичних теорій факультету психології, політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія» – «Людиноцентристський вимір політики в умовах цифрових трансформацій».

Мета дисертаційної роботи – визначити на основі комплексного політологічного аналізу політичну компетентність громадян як складову інституціоналізації груп інтересів в Україні.

Об'єктом дослідження є процес інституціоналізації груп інтересів в Україні. **Предметом дослідження** є політична компетентність громадян як складова інституціоналізації груп інтересів в Україні.

Реалізація поставленої в дослідженні мети зумовила необхідність вирішення таких **завдань**:

- визначити теоретико-методологічні основи дослідження політичної компетентності у процесі інституціоналізації груп інтересів;
- окреслити та охарактеризувати етапи дослідження політичної компетентності в історії політичної думки;

- концептуалізувати політичну компетентність як складову процесу інституціоналізації груп інтересів;
- конкретизувати теорію груп інтересів у конфліктологічній парадигмі, як суперечність між приватними інтересами та суспільним інтересом;
- визначити політичну компетентність громадян як основу раціонального електорального вибору;
- охарактеризувати роль груп інтересів у процесі комунікативного формування політичної компетентності у публічній політиці;
- дослідити вплив медіатизації політичної компетентності на інституціоналізацію груп інтересів;
- конкретизувати нові виклики у процесі формування політичної компетентності громадян;
- дослідити формування політичної компетентності в умовах європейської інтеграції.

Методи дослідження. Для вирішення зазначених завдань дослідження та реалізації поставленої в дисертаційній роботі мети було використано загальнонаукові та спеціальні наукові методи. Зокрема, методи аналізу та синтезу, структурно-функціональний, системний. Системний метод дозволяє визначити групи інтересів як складову політичної системи, а структурно-функціональний – дослідити функції групи інтересів, формування політичної компетентності громадян у структурі відносин між групами інтересів, публічною владою, масмедіа, публічними інтелектуалами тощо. Для визначення сутності процесу інституціоналізації груп інтересів найбільш релевантним є інституційний метод, зокрема – новий інституціоналізм. Завдяки цьому методу визначено етапи інституціоналізації груп інтересів та роль і специфіка політичної компетентності громадян на кожному з етапів. Історичний інституціоналізм застосовувався задля визначення залежності від пострадянського досвіду («пройденого шляху») у процесі інституціоналізації груп інтересів та формування політичної компетентності громадян, соціологічний інституціоналізм – для визначення впливу соціальних

чинників (рівня консолідації суспільства, цінностей, емпатії та альтруїзму) на формування політичної компетентності громадян, а інституціоналізм раціонального вибору дозволив визначити спрямованість процесу формування політичної компетентності громадян на раціоналізацію їх поведінки, водночас із необхідністю усвідомлення важливості суспільного блага та демократичного вибору. За його допомогою також визначено, що здатність громадян здійснювати демократичний вибір є маркером політичної компетентності. У цілому, інституційний метод дозволив сфокусувати дослідницьку увагу на одночасності процесів інституціоналізації та демократизації, посиленні значення політичної компетентності громадян у процесі інституціоналізації груп інтересів.

Для вирішення завдань дослідження та досягнення визначеної мети застосовано відповідну логіку викладення матеріалу – від окреслення нових викликів для політичної компетентності до обґрунтування можливих шляхів раціоналізації демократичного вибору громадян в умовах європейської інтеграції.

Наукова новизна полягає у вирішенні однієї з актуальних проблем політичної науки, пов'язаної із визначенням політичної компетентності громадян як складової інституціоналізації груп інтересів в Україні, яка не отримала наразі достатньої розробки у теоретичних дослідженнях. Наукова новизна одержаних у дисертації результатів полягає у наступному:

Уперше:

- у вітчизняній політичній науці здійснено комплексний теоретичний аналіз політичної компетентності громадян як складової інституціоналізації груп інтересів в Україні. Концептуалізовано політичну компетентність громадян, яка сприяє визначенню та реалізації суспільного інтересу у процесі інституціоналізації груп інтересів. Політичну компетентність визначено як комплексний соціально-політичний феномен, який дозволяє громадянам критично оцінювати раціональність та ефективність дій влади та реалізовувати право на зміну уряду. Роль політичної компетентності полягає

у здатності ідентифікувати суспільний інтерес та оцінити шляхи його досягнення, які пропонують різні групи інтересів. Це передбачає розуміння відмінностей між суспільним інтересом та вузькогруповими інтересами й потребує вирішення двох дилем: вибору між індивідуальним та колективним інтересом і «дилеми компетентності». Остання полягає у виборі між історизмом та повсякденністю, яка легітимізує символічні універсуми і є «плавильним котлом» політичної компетентності. Визначено основні інституції формування політичної компетентності (держава, університети, масмедіа, громадські організації тощо), роль політичної компетентності у процесі конкуренції груп інтересів за доступ до публічної влади;

- представлене авторське бачення комунікативного виміру впливу політичної компетентності на інституціоналізацію груп інтересів. Сучасні технологічні новації привели до значного зростання обсягу політичної інформації. Внаслідок цього політична компетентність інтерпретується як здатність громадянина до інформаційної селекції. Обґрунтовано діалектичний зв'язок між політичною компетентністю та інституціоналізацією груп інтересів, який проявляється у комунікативному вимірі. Групи інтересів впливають на порядок денний суспільства та публічної влади, за допомогою масмедіа окреслюючи власні приватні чи корпоративні інтереси та, водночас, визначаючи суспільний інтерес. Це стає передумовою формування політичної компетентності громадян, які, під час електоральних кампаній змінюють публічний простір представництва груп інтересів у публічній політиці. Політична компетентність громадян полягає у обізнаності громадян із актуальними політичними проблемами, залученістю до комунікативного простору, здатністю відбирати, аналізувати та застосовувати політичну інформацію у процесі політичного вибору;

- визначено нові виклики політичній компетентності на глобальному (розвиток інтернет-комунікацій) та національному рівнях (російська широкомасштабна збройна агресія). Вони мають інституційний характер та

пов'язуються із діяльністю таких інститутів, як вибори (електоральні кампанії національного та місцевого рівня), масмедіа, інститут політичної освіти, громадянське суспільство тощо. Відзначено, що одним із головних викликів для процесу формування політичної компетентності в Україні є криза ліберальної політичної доктрини та ліберальної дослідної парадигми. Адже у ній визначено взаємний зв'язок та залежність між політичною компетентністю громадян, групами інтересів, раціональним політичним вибором, суспільним інтересом, парламентаризмом та демократією. Виклики щодо діяльності інституту масмедіа полягають у медіатизації політики (медіа шоу, медіа-скандали) та, водночас, спробах публічної влади обмежити свободу слова. Такі обмеження, абсолютно виправдані в умовах воєнного стану, потенційно несуть загрозу для повернення до авторитарної моделі у відносинах «влада – масмедіа – суспільство»;

уточнено:

- роль політичної компетентності громадян у здійсненні раціонального електорального вибору. Демократизація політичного процесу вимагає розширення форм політичної участі громадян, підвищення рівня залучення громадян до прийняття політичних рішень відбувається на основі здійснення ними раціонального електорального вибору. Політична компетентність громадян є фактором формування політичної ідентичності (передусім, партійної та ідеологічної), яка проявляється у публічному просторі під час електорального вибору. Раціональний електоральний вибір передбачає реалізацію політичної компетентності громадян й у інших формах політичної активності – оцінювання дій обранців, критики публічної влади тощо. Визначено фактори, які ускладнюють раціональний електоральний вибір (віртуалізація політики, перетворення партій на «бренди» та фактична втрата ними функції представників громадськості, перенесення політичної боротьби зі сфери ідеологій у простір іміджевих технологій) та потребують посилення уваги до комунікативного виміру політичної компетентності.

- визначення впливу медіатизації політичної компетентності на інституціоналізацію груп інтересів. Обґрунтовано, що розвиток інформаційно-комунікативних технологій спричиняє медіатизацію політики, яка ускладнює раціональний вибір громадян. В умовах медіатизації першочерговими стають компетентності громадян з відбору релевантної політичної інформації, відмежування фейків від достовірної інформації, формулювання на основі інформаційної селекції альтернатив вибору та здійснення раціонального вибору. З метою протидії медіатизації політичної компетентності необхідно спрямовувати політичну освіту на медіа грамотність та практичне застосування теорії раціонального вибору. Раціоналізація політичного вибору громадян є ефективним засобом протидії медіатизації політики.

- розуміння політичної компетентності в умовах європейської інтеграції, яка ґрунтується на консолідації українського суспільства навколо проекту європейської на євроатлантичної інтеграції. Російська широкомасштабна військова агресія спричинила консолідацію українського суспільства навколо демократичного вибору, нівелювала регіональні відмінності. Констатовано, що українське суспільство знаходиться на етапі переходу від анемічних груп інтересів до інституціоналізованих. Останні використовують публічні та латентні механізми впливу на інститути публічної влади в Україні (передусім, це професійні спілки та їх об'єднання, парламентські групи інтересів, фінансово-політичні групи, які є лобістською складовою частиною «олігархічних» груп). Визначено, що в Україні ці групи є лобістськими. Вони просувають у публічному просторі та медійному порядку денному приватні та корпоративні інтереси, а не захищають суспільний інтерес. Водночас, у процесі європейської інтеграції та консолідації суспільства навколо європейських цінностей значно зростає роль публічних інтелектуалів у процесі формування політичної компетентності громадян.

набуло подальшого розвитку:

- визначення зв'язку між становленням політичної компетентності у процесі інституціоналізації груп інтересів та ідеалами свободи, рівності, політичного плюралізму, відповідальності та концептуалізацією суспільного інтересу на різних історичних етапах. Розуміння сутності спільного інтересу та його відмінності від приватних інтересів є осердям інтерпретацій політичної компетентності у епоху античності, середньовіччя (теологічна доктрина), Відродження, Нового часу (природне право, конституційна теорія, «верховна влада та уявна корпорація» Т. Гоббса, теорії свободи та розподілу влади, теорії суспільного договору тощо), модернізації (партійні ідеології лібералізму, консерватизму, соціалізму, ін.) та становлення мережевого суспільства (розвиток інтернет-комунікацій і медіатизація політики). Обґрунтовано, що світоглядні зміни на визначених історичних етапах обумовлювали різне розуміння спільного інтересу, відповідно до якого утворювались концепції політичної компетентності еліти та громадян. На усіх історичних етапах політична компетентність сприяла усвідомленню та артикуляції у політиці інтересів певних груп, допомагала їх відстоювати та просувати на різних рівнях влади;

- розуміння сутності груп інтересів у контексті конфліктологічної парадигми. Теорія груп інтересів у конфліктологічній парадигмі характеризується маятниковими рухами: від наголосу на значенні приватних інтересів до різних інтерпретацій суспільного інтересу та ролі держави у його досягненні. У конфліктологічній парадигмі відбулось поступове зміщення фокусу дослідницької уваги від великих груп (таких як класи та нації) до груп інтересів. Групи конкурують за доступ до публічної політики на основі кращого розуміння суспільного інтересу, слідування «всеохопному інтересу» (М. Олсон). Процес інституціоналізації груп інтересів відбувається як конфліктна взаємодія між приватними та суспільним інтересом.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що отримані результати дослідження можуть бути використані органами публічної влади, групами інтересів, політичними акторами, представниками масмедіа та

громадянського суспільства задля розробки та подальшого впровадження програм підвищення політичної компетентності громадян (передусім медіа грамотності, освіти дорослих, визначення відповідності діяльності груп інтересів суспільному благу) як складової інституціоналізації груп інтересів в Україні, удосконалення законодавчої бази щодо регулювання діяльності груп інтересів в Україні. Також результати дисертаційного дослідження можуть бути застосовані для вироблення політики щодо подолання медіатизації, посттоталітарної спадщини, здійснення дезінтеграційних процесів із групами інтересів автократичних режимів пострадянського простору. Результати дисертаційного дослідження створюють передумови для подальшого дослідження в системі «політична компетентність – суспільний інтерес – групи інтересів» та імплементації отриманих результатів у практичній діяльності груп інтересів у Україні щодо реалізації суспільного інтересу.

Основні теоретичні положення та висновки можуть надалі бути використані у науковій та педагогічній роботі та у розробці курсів для закладів вищої освіти, а також спецкурсів, які будуть присвячені проблемам політичної компетентності як складової процесу інституціоналізації груп інтересів в Україні.

Особистий внесок здобувача. Наведені результати досліджень отримано автором самостійно. Вони відображають авторський підхід до теоретико-методологічних визначень та узагальнень положень щодо політичної компетентності як складової процесу інституціоналізації груп інтересів в Україні.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертаційного дослідження були представлені на таких наукових та науково-практичних конференціях: Другому Південноукраїнському конвенті Міжнародної асоціації студентів політичної науки «Стихія політики: революція та еволюція» (м. Одеса, 18-19 березня 2016 р.), IV Міжнародної науково-практичної конференції «Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності» (м. Одеса, 24-25 лютого 2017 р.), VII Національному

конвенту Міжнародної асоціації студентів політичної науки «VII Національний конвент» (м. Одеса, 21-22 квітня 2017 р.), International Conference on Social Science, Psychology and Legal Regulation (SPL 2021), Міжнародній науковій конференції «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)» (м. Одеса, 17 червня 2022 р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження представлено у 5 статтях, 4 з яких опубліковано у наукових фахових виданнях України, 1 стаття – у науковому закордонному виданні, а також у 5 тезах доповідей у матеріалах наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 223 сторінки, з яких 197 сторінок – основний текст. Список використаних джерел нараховує 205 найменувань та розміщений на 23 сторінках, 1 додаток розміщено на 3 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ПРОЦЕСІ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ГРУП ІНТЕРЕСІВ

1.1. Етапи дослідження політичної компетентності в історії політичної думки.

У дослідженнях політичної компетентності на різних історичних етапах розвитку політичної думки простежується зв'язок із ідеалами свободи та відповідальності, участю громадян у політиці (у електоральному та управлінському вимірах), здійсненні політичного вибору, інституціоналізацією груп інтересів, публічної влади, громадянського суспільства. У творах Платона [103] та Арістотеля [7] зустрічаємо роздуми щодо суспільного блага, досягнення якого є метою політичної діяльності. Власне, політична компетентність, у такому сенсі, це здатність індивіда побачити «зразок» держави відповідно до ідеалу суспільного блага. Якщо виходити з цього, то слід виокремити наступні етапи дослідження політичної компетентності в історії політичної думки. Особливу увагу має бути приділено сутнісним трансформаціям та історичним інтерпретаціям феномену політичної компетентності, умовам його становлення та реалізації в епоху античності, середньовіччя, Відродження, Нового часу, а також у епоху модернізації та інформаційного суспільства. Адже, зміна світоглядних доктрин у різні епохи супроводжувала сутнісні трансформації політичної компетентності громадян, а часто й передувала ним. Йдеться про філософські інтерпретації суспільного блага в епоху античності Платоном, Арістотелем та іншими школами (кініки, скептики, стоїки, епікурейці, ін.), середньовічну теологічну доктрину, ідеології епохи модерну (лібералізм, консерватизм,

соціалізм тощо) та медіатизацію політичної компетентності в інформаційному суспільстві.

В «Історії політичної думки» відзначено: «Існує певне благо як для людей, так і для держав, і збагнути це благо, побачити, що воно собою являє і якими засобами його можна досягти, – все це є предметом пізнання. Дійсно, у людей різні думки про благо і різні поняття щодо того, як досягти його; але думок безліч, а вибрати з-поміж них можна не багато. Знання про благо, якщо його зможуть осягнути, має бути цілком своєрідним знанням. По-перше, повинна бути якась раціональна гарантія цього знання; воно повинне виправдовувати себе у певній здатності, відмінній від тієї, що зумовлює погляди людей. І, по-друге, це знання має бути єдиним і незмінним, не може воно бути одним в Афінах, іншим у Спарті, але завжди і всюди повинне бути однаковим» [118, с. 71].

У грецьких полісах формувались перші фракції, виокремлювались перші групи інтересів (або протогрупи). Головне, саме афінська демократія стала зразком політичного плюралізму, втілення ідеалів свободи та політичних дебатів щодо ідеальної форми правління. Вперше з'являються ідеї щодо необхідності усвідомлення та реалізації суспільного блага. Саме так сприймається політика – узгодження приватних інтересів громадян із суспільним інтересом (полісна демократія). Найбільш яскраво ці чесноти було виражено у відомій промові Перікла: «Афінський громадянин не нехтує державу, бо він піклується про свою домівку; і навіть ті з нас, хто займається ремеслом, мають дуже ясне уявлення про політику. Тільки ми вважаємо людину, яка не цікавиться державними справами, не добромисною, а некорисною; лише небагато з нас спроможні бути політиками, але всі можуть оцінювати їхні дії» [Цит за: 118, с. 43].

Саме у грецьких полісах було сформовано два фундаментальних уявлення, які визначають розвиток ідеї політичної компетентності як складової інституціоналізації груп інтересів. По-перше, це розрізнення між приватним та публічним. Адже, визначення суспільного блага є справою усіх

громадян без виключення. Участь громадян у політиці, їх дебати (та оцінювання шляхом голосування) щодо суспільного блага стали невід'ємною частиною прямої демократії. Афіняни, заклопотані приватними справами, обов'язково знаходили час для вирішення публічних справ: «Афіни краще, ніж інші держави, засвоїли таємницю того, як дати змогу своїм громадянам об'єднати піклування про свої приватні справи з участю у громадському житті... Присвячення всього свого часу приватним справам за Періклової доби сприймалось би жахливим спотворенням цінностей; виробники афінян, зокрема, гончарів і зброярів, свого часу були найкращими у грецькому світі, але навіть ремісник повстав би проти життя, де не залишалось місця для участі у спільних справах, справах міста» [118, с. 43].

По-друге, у промові Перикла знаходимо наголос на необхідності певного рівня політичної компетентності громадянина задля обрання на почесну політичну посаду. Платон вважав, що «доброчесність – це знання» [118, с. 63]. Саме політична компетентність, а не походження чи гроші стають (чи не вперше в історії людства) основою для претендентів на державні посади. У підрозділі з промовистою назвою «Політичні ідеали» Дж. Себайн та Т. Торсон зазначають: «...бажанню участі кожного у громадському житті доконечно супутній той ідеал, що зовнішні розбіжності в становищі чи багатстві нікому не повинні ставати в цьому на заваді» [118, с. 43]. Знову звернемось до промови Перикла: «На почесні державні посади висувують тих, кого шанують за чесноти, і привілей не дає більшого успіху, ніж особиста доблесть, а скромність звання не заважає біднякові прислужитися своїй країні» [Цит за: 118, с. 43]. У Платона, погляди якого стосовно «доброго правління» Б. Рассел називає олігархічними [111] відзначимо ідею щодо «мудрого правління». Воно виходить за межі політичної компетентності, яка властива усім без виключення індивідам, натомість передбачає наявність кола обраних правителів – «мудрих» (філософів). Заради формування касти обраних мудрих правителів, напевно, Платон створив і свою Академію: «Заснована вона була, певно, через кілька

років після завершення його досить численних і різноманітних подорожей і повернення до Афін 388 року. Безперечно, Академію не було засновано заради виключно однієї якоїсь мети, і тому було б перебільшенням стверджувати, що Платон мав на думці створити установу для наукового дослідження політичної діяльності і підготовки державних діячів... Він радше думав про це як про потребу в людях, у яких відповідне інтелектуальне виховання загостило б сприйняття доброго життя і які відтак були б підготовлені розрізняти справжні і фальшиві блага, придатні і непридатні засоби досягнення справжнього блага... Водночас важко повірити, що Платон, глибоко переконаний в тому, що істинне знання і засвоєння його правителями – єдиний порятунок для держав, не сподівався й не розраховував на те, що Академія буде поширювати істинні знання і філософію, а не такі надумані хитромудрості, як риторика. Тому зрозуміло, чому пізніше він вважав, що мистецтво управління державою – це вища, або «царська» наука» [118, с. 64].

Критикуючи ідею правління мудрих, Б. Рассел зазначає: «При зіставленні Платонових ідей із сучасними постає двоє загальних питань. Перше: чи існує взагалі така річ, як «мудрість»? І друге: якщо вона справді існує, то чи можна створити такий державний устрій, який би віддав політичну владу мудрецам? «Мудрість» у цьому розумінні мала бути не якимось спеціалізованим умінням, як те, що ним володіють швець, або лікар, або військовий тактик. Це повинне бути щось узагальнене, оскільки володіння ним має надати людині спроможності мудро правити. Гадаю, Платон сказав би, що мудрість полягає в знанні того, що таке Добро, і доповнив би це визначення сократівською доктриною про те, що жодна людина не грішить свідомо, з чого випливає, ніби кожен, хто знає, що таке Добро, чинитиме справедливо. Нам такий погляд видається дуже далеким від дійсності. Ми б уважали за природніше сказати, що існують різні інтереси і що державний діяч повинен прагнути досягнення найкращого з доступних компромісів...» [111, с. 102].

Тобто, наявності високого рівня політичної компетентності у громадян для забезпечення «доброго» правління явно недостатньо. Ще однією умовою є політична конкуренція різних груп інтересів компетентних громадян, які змагаються за владу. Свобода та плюралізм груп є важливими умовами політичної компетентності. З іншого боку, без політичної компетентності громадяни не зможуть усвідомити та артикулювати у публічній політиці власні інтереси, захищати їх під час раціональних дебатів з представниками інших груп та просувати на рівні публічної влади.

Арістотель, «теоретик золотої середини» [111, с.146], відкриває ще одну важливу сторінку дискусій щодо політичної компетентності. А саме, він наголошує на тому, що навіть демократичне суспільство очікує від лідерів (Президентів, урядовців) вищого рівня політичної компетентності, аніж від інших громадян. Як зазначає Б. Рассел: «Арістотелів погляд, що найвища доброчесність існує для небагатьох, логічно пов'язаний з підпорядкуванням етики політиці. Коли метою є не стільки добра людина, скільки добра громада, цілком можливо, що доброю громадою є та, в котрій існує підлеглість одних іншим... Сучасна демократія – на відміну від античних – надає велику владу обраним індивідам, президентам чи прем'єр-міністрам, і повинна сподіватись від них таких заслуг, яких не сподіваються від звичайних громадян... В демократичній державі від президента не сподіваються, щоб він був достеменно Арістотелевою шляхетною людиною, але все ж сподіваються, що він буде досить-таки відмінний від пересічного громадянина і матиме певні визначні якості, пов'язані з його постом» [111, с. 160].

Щодо зв'язку освіти та політики (політичної компетентності та доброго правління), то Арістотель не відкинув ідею Платона відносно необхідності утворення ідеальної держави, але значно її розширив. Політична наука Арістотеля досліджує ідеальні та реальні поліси. Це потребує від політика знань не лише щодо ідеального правління (етичних засад), а й володіння

компетентностями задля професійного управління навіть поганими містами-полісами.

Як відзначають Дж. Себайн та Т. Торсон, «...згідно з новою ідеєю, політика включала в себе знання – як спеціальні, так і загальні, а також політичні процедури, що використовуються для досягнення високої (а часом і низької) мети. Таке розширення уявлення про філософію політики є найхарактернішою концепцією Арістотеля... Його ідеалом було конституційне правління – і ні в якому разі не деспотичне, навіть якщо це було правління освіченого царя-філософа. Тому з самого початку Арістотель дотримувався думки, що над усім повинен стояти закон і тільки закон. Він прийняв це не як поступку людським слабостям, а як невід’ємну частину доброго правління, а отже, – як характеристику ідеальної держави. Стосунки між конституційним державцем і підданими суттєво відрізняються від будь-якого іншого виду підлеглості, тому що вони передбачають незалежність обох сторін. І тому ці стосунки вимагають певної рівності між сторонами, незважаючи на цілком очевидні відмінності між ними... На думку Арістотеля, конституційне правління має три особливості. По-перше, це правління здійснюється в інтересах усього народу, на відміну від правління угруповань сумнівної моральної орієнтації чи правління, які здійснюються в інтересах певного класу чи певної особистості. По-друге, це є законне правління, що здійснюється на основі обов’язкових для виконання постанов, обов’язкових як для урядовців, які не мають права порушувати закони і звичаї, так і для громадян, а не на основі безпідставних, волюнтаристських рішень. По-третє, конституційне правління здійснюється за добровільної згоди підданих, чим відрізняється від деспотизму, який тримається лише на застосуванні сили»[118, с. 109-112].

Розвиток ідеї політичної компетентності громадян в Античності продовжується у практиці та теоретичному обґрунтуванні устрою Римської держави, як під час Республіки (509 – 28 рр. до н.е.) так і в імперську епоху (I ст. до н.е. – V ст. н.е.). Слід відзначити твори таких авторів, як Сенека,

Светоній, Цицерон тощо. Тит Лукрецій Кар («Про природу речей») був одним із перших мислителів, хто звернув увагу на договірний характер держави. Інший автор, Гай Саллюстій Кріпс, «обґрунтував політичний ідеал у вигляді республіки, але вважав при цьому, що простий народ не має політичної мудрості. Тому всі повинні, без заперечень, підпорядковуватися сенату, як тіло душі», а римські юристи «оточили політичні доктрини правовим простором»[104, с. 10].

Питання політичної компетентності набуває юридичного виміру, у нормативних актах, кодексах і конституціях Риму визначається влада та повноваження консулів, Сенату та народу. До тезаурусу політичної компетентності громадян залучається поняття «справедливості». В. Вовк наголошує на трьох складових римського права, кожна з яких має пряме відношення до формування концепції політичної компетентності на наступних історичних етапах: справедливість, раціональність, індивідуалізм. Вона зазначає: «До засадничих моментів римського та європейського правового регулювання відноситься справедливість як світоглядне, морально-правове явище, і яка є методологічним принципом систем позитивного права як Риму, так і сучасних європейських держав. Для римлян цей принцип і його роль у бутті права були іманентно даними, виходячи з основних світоглядних настанов римсько-античної людськості. Римське право з часів свого виникнення прагнуло справедливості... Римські юристи говорили про справедливість як про начало рівності всіх у сфері права і перед законом... Європейське право як культурний феномен характеризується особливим типом мислення, що концентрується на раціональному осмисленні дійсності, а звідси примат раціонального над іншими формами пізнання... І ще одна особливість римського права заслуговує на увагу. Мова йде про індивідуалізм. Індивідуалізм в праві може мати місце лише за умови, що індивідуальні інтереси особистості визнаються і захищаються тоді, коли вони відповідають типовим інтересам багатьох членів суспільства. Першопочатково індивідуалізм у римському праві

виражався через визнання одноосібного суб'єкта приватної власності, згодом він трансформувався в так званий «суверенітет приватної особи», а нині принцип індивідуалізму є основною ідеологемою європейської культури та європейського права. Сучасність характеризується зростанням інтересу до проблеми прав людини, а тому індивід розглядається як безумовна цінність, наділений рівністю, свободою, розумом. Становлення європейського індивідуалізму пов'язане з поступовим стиранням різниці між цінностями трансцендентними та життєвими. За наявності трансцендентних цінностей індивід втягнений у сферу тяжіння до трансцендентності, вважаючи за істинне те, що не належить до світу його життя... Індивідуалізацію неможливо уявити без розгляду її поза такими категоріями як «політичне» та пов'язаною з нею державою, а також категорією «економічне» [23, с.17-18].

Праці Цицерона вкрай важливі для політичної компетентності не через їх зміст (Цицерон сам визнавав, що вони є компіляцією). Справа в іншому. Вплив Цицерона на формування у Римській державі політичної компетентності та розповсюдженість ідей громадської діяльності та державної служби протягом наступних століть обумовлена популярністю його творів серед римської аристократії: Цицерона читали усі, хоча це й не врятувало республіку від колапсу. Безумовну дотичність до проблеми політичної компетентності має наступна цитата Цицерона: «...республіка є народною справою; але народ – це не група осіб, що згуртувалися абияк, а значна множина людей, об'єднаних спільною домовленістю про закони й права, а також прагненням користатися благами на взаємовигідній основі»[Цит за:118, с. 169].

У середньовіччі постає потужний інститут церкви, який визначає політичне та повсякдення життя людей, виходячи із християнської доктрини. Вибудовується єдність духовної та світської влади, церкви і держави. Водночас, поділ влади на духовну (яка уособлюється Папою) та світською (що належить державній ієрархії на чолі із монархом) не зникає, радше йдеться про «два мечі». Хоча, папа Гелазій I наголошує, що обидва мечі

знаходяться у руках Папи римського, але боротьба за панування тривала. Ці дебати потребували абиякої компетентності від обох сторін (як церковної так і світської еліти), а у їх плавильному котлі зароджувались ідеї Відродження, коли «античність відродилась у християнській редакції» [86].

Концепції про дві влади Гелазія («концепція суспільства під двоїстим управлінням з двома ієрархіями, кожна з яких мала б чітко окреслені повноваження, і в періоди антагонізму залишалася ідеалом для більшості людей поміркованих поглядів, які не були схильні сприймати крайні претензії обох партій, що змагалися... У питаннях віри імператор має залишати право останнього слова за церквою і повинен радше вчитися, ніж навчати когось. Тобто церква через своїх предстоятелів та ієрархів повинна мати юрисдикцію над усім кліром, інакше вона не змогла б бути незалежною і самостійною інституцією» [118, с. 193], про дві соборності, «Два Гради» (Августина Блаженного) та Томи Аквінського щодо належності державній владі тіла людини, а не душі, добре віддзеркалюють шлях від цезарепапізму та посилення церковної влади до реваншу монархій та, зрештою, до повного відокремлення політики від релігії у творах Н. Макіавеллі.

Щодо народу, то наголос робиться на єдиному варіанті поведінки людей – коритись владі. Це можна проілюструвати двома цитатами: «Тож віддайте кесарю – кесареве, а Богові – Боже!» (фраза, яку сказав Ісус Христос) та її продовженням та роз'ясненням у Посланні св. Павла: «Нехай кожна людина кориться вищій владі, бо немає влади, як не від Бога, і влади існуючі встановлені від Бога. Тому той, хто противиться владі, противиться Божій постанові; а ті, хто противиться, самі візьмуть осуд на себе. Бо володарі – пострах не на добрі діла, а на злі. Хочеш не боятися влади? Роби добро і матимеш похвалу від неї, бо володар – Божий слуга, тобі на добро. А як чиниш ти зле, то бійся, бо недарма він носить меча, бо він Божий слуга, месник у гніві злочинцеві! Тому треба коритися не тільки ради страху кари, але й ради сумління. Через це ви й податки даєте, бо вони служителі Божі, саме тим завжди зайняті. Тож віддайте належне усім: кому податок –

податок, кому мито – мито, кому страх – страх, кому честь – честь» [Цит за: 118, с.182].

Тобто, тут вже закладається підґрунтя для формування політичної компетентності – усі передумови створено, лише фокус уваги слід перенести з людського споглядання Божественної Сутності на земне життя та політику. З розподілом у Томи Аквінського природної та надприродної цілі життя пов'язується і виникнення необхідності розподілу влади у подальшому розвитку політичної думки. Як пише У. Мац: «Взаємини влад упорядковуються для Томи відповідно рангового порядку цілей людського життя. Ціль політики є уможливлення евдемонії – щасливого, добродійного життя... Ця ціль перевищує людську силу та розум; тому вести людину до цієї цілі не є завданням мирського правителя, навіть якщо він має цьому сприяти. Це є завданням божественного правління» [54, с. 101].

Якщо у Римській державі було відзначено необхідність юридичної компетентності, а у середньовіччі панувала релігійна компетентність, то на наступному історичному етапі сформувалась економічна компетентність. Поява нового класу купців-авантюристів (попередників середнього класу – «буржуазії») та розвиток торгівлі змінив систему політичного представництва: посилив монархів та зменшив роль феодално-дворянського стану. У цій відносно новій для Європи групі точно були спільні інтереси, які не співпадали з інтересами дворянства та священників. Натомість, посилення монархії було цілком усвідомленим інтересом групи буржуа. Вони потребували захисту як всередині країни, так і за її межами. У тому числі – військового захисту власних економічних інтересів.

Політична компетентність не лише повертається у «земний Град» (Августин Блаженний), вона не поширюється більше на імперський простір, а стає ознакою політичного життя національної держави. Відповідно, концепція політичної компетентності набуває розвитку у межах теорії національної держави. У Н. Макіавеллі знаходимо роздуми щодо нового феномену – професійної політичної компетентності. Недарма Дж. Себайн та

Т. Торсон наголошують на тому, що Н. Макіавеллі є улюбленим автором дипломатів. Водночас, саме у творах Н. Макіавеллі наголошується, що головним ворогом свободи є «корупція». Саме корупція здатна спотворити політику, звести нанівець рішення, які прийняті на основі політичної компетентності. Тобто, корупція є антитезою до політичної компетентності.

Професійна політична компетентність, яка виходить з-під впливу релігійної доктрини у епоху Відродження стає автономною і відносно усіх інших сфер людського життя.

Ось що пише Макіавеллі у «Державці», який можна назвати трактатом про «професійну політичну компетентність»: «Взагалі треба з'ясувати, що людей слід або жалувати, або винищувати, оскільки вони мстяться за легкі кривди а за важкі мститися не можуть, тому кривда, яка завдається людині, має бути така, щоб уже не боятися її помсти» [78, с. 422]. І далі він продовжує: «Адже є люди трьох складів розуму: один доходить до всього сам, другий – за допомогою інших, а третій не досягне істини ні сам, ні з чиеюсь допомогою. Першу людину можна назвати мудрою, другу розумною, а третю недалекою» [78, с. 478].

Н. Макіавеллі пише: «Хай не спростовують мою думку утертим прислів'ям: «Хто народу вірить, на піску будує». Це слушно про приватну людину, яка сподівається на таку підтримку і уявляє собі, що народ звільнить її від нагінки ворогів чи влади... Але якщо на цю силу спирається Державець, який може розпоряджатися, якщо він людина мужня, не лякається невдач, якщо не змарнує інших заходів оборони, а натхне всіх своєю хоробрістю і повеліннями, то народ його ніколи не підведе і йому стане ясно, що підвалини його влади закладено міцно. У халепу звичайно потрапляють ті уряди, які хочуть одразу перейти від цивільного ладу до необмеженої влади...» [78, с. 444].

Н. Макіавеллі є прихильником опори правління саме на народ, а отже – державець має урядувати, виходячи із суспільного (національного) інтересу. У Н. Макіавеллі (як одного із представників конфліктної традиції) чітко

простежується зв'язок між політичною компетентністю та правлінням. Адже, саме представникам конфліктної традиції ми завдячуємо дослідженнями мобілізації груп, які переслідують приватний інтерес. Також, окрім Н. Макіавеллі, до представників конфліктної традиції, які досліджують тривалі історичні процеси та намагаються віднайти групи, які визначають соціальні та політичні трансформації відносять К. Маркса, Ф. Енгельса, М. Вебера, Г. Зіммеля, К. Мангейма, Р. Дарендорфа, Р. Коллінза, ін. [174].

Він застерігає, що корупція стає на заваді реалізації спільного блага, суспільного інтересу (правління з опорою на народ). Найбільш успішним буде той державець, який буде використовувати політичні знання та усвідомлення автономії поля політики від релігії та моралі, задля реалізації спільного блага. Н. Макіавеллі заклав фундамент сучасного розуміння ролі політичної компетентності у процесі інституціоналізації груп інтересів. Корупція загрожує свободі, бо ставить індивідуальний інтерес вище за спільне благо. Вільні міста мають бути багатими, але між їх мешканцями не має бути значної майнової нерівності.

У нових умовах, коли загрозу суспільному благу несе не корупція, а релігійні конфлікти та поділи, переосмислює національну єдність та спільне благо Ж. Боден. Він шукав основи для національної єдності в умовах посилення усіляких суспільних поділів, релігійних, економічних та політичних. Горст Денцер називає його «останнім гуманістом» [54], який шукав основу для єдності в умовах Варфоломіївської ночі (23 серпня 1572 р.). У творі Жана Бодена «Республіка» (1576 рік) відзначається небезпека партійного поділу та необхідність захисту республіки від партійних конфліктів. Король має виступати осердям національної єдності в умовах розколу християнства, коли жодній частині не вдалось ані переконати, ані примусити до єдності іншу. Виходом із конфлікту інтересів різних релігійних груп та партійних фракцій він бачить лише наявність суверена, який уособлює спільне благо.

Для Ж. Бодена «Завдяки поняттю «багатьох господарств держава стоїть на підставах сім'ї, а не індивідуумів. Це запобігає, по-перше, атомістичному заснуванню держави нас суспільній угоді, по-друге, безмежності державної влади, оскільки сім'ї належить не узурповане державою право власності» [54, с. 207]. Членом держави є не громадянин, а підданий» [54, с. 207].

Відповідно, відзнакою держави від інших угруповань (ми б сказали «груп інтересів») є наявність верховної влади: «Основні поняття держави – суверен і підданий, погляд, який логічно виносить соціальні, етичні й релігійні взаємини за межі політичної теорії... може існувати безліч інших зв'язків між громадянами, крім послуху спільному правителеві, але саме цей послух робить їх громадянами. Вони можуть мати спільну мову і релігію, а можуть і не мати. Різні групи громадян можуть мати особливі закони чи місцеві звичаї, які підтримує суверен. Громадяни міста можуть мати визнані привілеї чи пільги, а юридичному об'єднанню можуть дозволити створювати й запроваджувати з певною метою власні правила» [118, с. 365]. Багато уваги Ж. Боден приділяє образу світу та концепції науки, питанням права та історії, як складовим політичної компетентності.

Отже, у творах Ж. Бодена зустрічаємо аналіз ролі політичної компетентності у розуміння суспільного блага та пов'язаний із цим розвиток груп інтересів у межах теорії національної держави. Він був одним із перших авторів, який відчув поступ наступного історичного етапу – модернізації та заклав фундамент подальших інтерпретацій політичної компетентності як складової інституціоналізації груп інтересів.

У подальшому, під впливом процесу модернізації, розвиток теорії політичної компетентності, як певного розуміння спільного блага та здатності відрізнити приватний та суспільний інтерес, відбувався у роботах щодо природного права (Г. Гроцій, ін.), конституційної теорії (Ф. Бекон, ін.), «верховної влади та уявної корпорації» (Т. Гоббс), республіканізму (Дж. Мілтон, ін.), природного права власності (Дж. Локк), теорії свободи та

розподілу влади (Ш. Монтеск'є, ін.), теорії суспільного договору (Ж. Ж. Руссо).

На цьому історичному етапі було визначено сутність спільного блага, національної держави, класового конфлікту, ліберальної політичної доктрини, представницької демократії. Саме у межах цих концепцій, або під їх прямим впливом, відбулось становлення теорії груп інтересів, виокремлення політичної компетентності як суттєвої складової інституціоналізації груп інтересів. У Гуго Гроція концепція природного права напряду пов'язується із розвитком науки.

Слід відзначити, що «Гроцій осучаснив теорію природного права, пов'язавши її з концепцією науки, породженої дедалі вищим авторитетом математики, але все ще було неясно, чи Гроцій правильно уявляв собі значення новітньої науки» [118, с. 408].

У творі «Левіафан, або суть, будова та повноваження держави церковної та цивільної» Томас Гоббс вибудовує образ держави-Левіафана, як надлюдської стихійної сили, «смертного Бога» [26]. Т. Гоббс, який був прихильником монархії, намагається обґрунтувати роль монархії в умовах найгострішого конфлікту між різними групами інтересів (роялістами та парламентаріями) – громадянської війни в Англії (1642–1651). Громадянська війна спричинила розвиток теорії конфлікту, примусила будувати теорії на основі фактів.

Т. Гоббс є індивідуалістом, що дозволило йому визначати суспільство як відносини довіри між індивідами, які шанують права один одного, враховувати у своїй теорії «війну всіх проти всіх» (як конфлікт приватних інтересів), наявність верховної влади (як уособлення суспільного інтересу). Так з'являється Гоббсова теорія корпорації, якій, враховуючи предмет даного дисертаційного дослідження, слід приділити особливу увагу. Теорія ґрунтується на розрізненні приватного та групового інтересу. Група утворюється на діє у своїх інтересах лише тоді, коли з'являються індивіди, здатні діяти не у власних приватних інтересах, а в інтересах групи.

Наприклад, церква є корпорацією, яка має бути підпорядкована верховній державній владі. «Тож само собою зрозуміло... що не може бути й мови про якийсь конфлікт між божественним і людським законом. З усіх поглядів те, що вважається релігією, перебуває під цілковитою владою закону й уряду» [118, с. 422].

В інтересах усього суспільства (яке також є фікцією до появи верховної влади) здатний діяти лише суверен (носій верховної влади). З його появою та підпорядкуванням суверену усіх інших індивідів з'являється таке утворення як суспільство, тому що суверен діє, виходячи із суспільного блага. Монархія є найбільш ефективною, бо у когось має бути «останнє слово». І вона точно краще, ніж анархія. У сучасних умовах це означає, що централізована влада має урядувати в інтересах суспільства, обмежуючи приватні та корпоративні інтереси. Теорія Т. Гоббса є спробою переосмислити роль держави у нових умовах – зростання значення індивідуалізму та перетворення егоїзму та служіння приватним інтересам на головний мотив та мету життя. Н. Макіавеллі та Т. Гоббс створили інтелектуальні передумови для розвитку ліберальної політичної доктрини. У її основі якраз і знаходяться індивідуалізм, права людини, політичні та економічні свободи, необхідність узгодження приватних, корпоративних (групових) інтересів із суспільним благом. Дослідник історії лібералізму, П. Манан, називає це спробами визволення політичної природи людини; якщо у Данте та Марсилія Падуанського пануванню Церкви протиставляється імперська форма організації влади, то у подальшому стає очевидним розвиток індивідуалізму та раціоналізму, як головних трендів «політичної природи» людини. Церква залишається однією із корпорацій, а у другій половині XX століття представники теорії раціонального вибору розглядають державу також як корпорацію, яка має власні інтереси. Вони часто не співпадають із суспільним інтересом. Зокрема, логіку індивідуальної та колективної дії досліджує М. Олсон. Він протиставляє групи із всеохопними інтересами та групи із вузькими окремими інтересами [98, с. 12].

Як зазначає П. Манан «Гобс рішуче готує демократичну ідею, але сам, однак, рішуче залишається поза нею» [80, с. 56]. Повною мірою це стосується теорії політичної компетентності. Адже, окрім значного внеску у дослідження суспільного блага, приватних та корпоративних інтересів у політиці, як Н. Макіавеллі так і Т. Гоббса можна назвати одними із фундаторів сучасної теорії політичної компетентності.

Політична компетентність громадян стає основою для усвідомлення ними власних інтересів, утворення груп інтересів й пошуку оптимальної моделі захисту спільного інтересу. Поява та розвиток демократичних трендів (на рівні міст у час Макіавеллі) змусили враховувати не лише у політичній діяльності, а й у політичній філософії точку зору самих громадян та рівень їх політичної компетентності. У дослідженні цього зв'язку між політичною компетентністю, демократією та групами інтересів, який почав вибудовуватись у процесі модернізації, полягає розгортання ліберальної традиції. Відповідно до теорії Т. Гоббса, страх щодо ворожої поведінки інших людей змушує підданих коритись суверену й уникати насильства і порушення угод. Наступний крок щодо взаємодії влади, громадян та груп інтересів робить Джон Лок.

Згідно з Дж. Локом, в основі державного правління знаходиться контракт (угода між людьми) щодо передачі частини природних прав до «громадськості», чи «цивільної спільноти».

Тобто згода індивідів підкорятись держави виходить з власних інтересів індивідів та спирається на них [74].

Водночас, індивід у концепції Дж. Лока віддає безумовну перевагу безпеці над владою, він делегує частину своїх прав спільноті задля захисту, а не для реалізації свого егоїстичного інтересу щодо панування над іншими. При цьому, право власності для нього не соціальне (воно не включається до контракту), а природне право кожного індивіда.

Отже, право власності є природним правом, а економіка стає простором взаємодії та зіткнення не прав індивідів, а їх інтересів. У просторі

політики та економіки індивіди шукають можливість реалізувати власний інтерес, працювати на користь приватного блага. Відповідно, Дж. Лок формулює ідею політичного представництва, яка стає наріжним каменем подальшого розвитку теорії груп інтересів.

Подальший розвиток ліберальної доктрини пов'язується із теорією розподілу (розмежування) влади Ш. Монтеск'є, який вбачає у політиці гаранта безпеки громадян та збереження їх приватної власності. В центрі уваги Ш. Монтеск'є заходиться необхідність забезпечення свободи. Його проект розподілу влади дозволяє уникнути як небезпеки абсолютизму так і хаосу анархії. Як зазначає П. Манан: «Вважаючи центральною політичною проблемою опозицію між владою та свободою, Монтеск'є... замість того, щоб виходити із права, яке засновує свободу, він виходить із влади, яка їй загрожує; замість того, щоб ставити питання про походження влади, він ставить питання про її наслідки» [80, с.106]. Далі він наводить відповідь Ш. Монтеск'є: «Щоб не було можливості зловживати владою, (стан речей має бути таким), щоб різні влади могли взаємно стримувати одна одну» [80, с.107].

Квінтесенцію теорії суспільного договору Ж.-Ж. Руссо можна викласти наступним чином. П. Манан пише: «На погляд Руссо, Франція більше не характеризується абсолютною владою короля. Хто править? Думка. Чия думка? Суспільства. Що таке суспільство? Це нерівність» [80, с.123].

Від теорії суспільного договору Ж.-Ж. Руссо залишається зробити один крок до порівняння індивідів не на основі багатства чи походження, а на основі політичної компетентності, яка дозволяє обранцям та виборцям робити раціональний політичний вибір.

У Б. Констана ідея свободи індивідів виражається у представницькому уряді, який має слугувати загальному благу (загальній масі) та захищати його від угруповань з вузькогруповими інтересами. При цьому, політична компетентність громадян полягає в усвідомленні таких понять, які позначають, розкривають та обґрунтовують реальні феномени соціального

життя на різних історичних етапах. До таких філософських, соціологічних та понять політичної науки належать свобода, індивід, раціональність, суспільний договір, представництво, розподіл влади, демократія, природні права, суспільне благо тощо. На різних етапах історичного розвитку вони визначали рівень компетентності громадян. Зрозуміло, що до початку епохи модернізації йшлося не усе суспільство, а про окремі, закриті суспільні групи та соціальні інститути. Зокрема, до таких соціальних груп, які потребували політичної компетентності належали на певних історичних етапах аристократія, олігархія, буржуазія (середній клас), мешканці міст. Інші соціальні групи просто не потребували політичної компетентності, бо були виключені з політичних процесів. До соціальних інститутів, функція яких полягала в обґрунтовуванні тих понять, які формували осердя політичної компетентності належали держава, церква, університет. Необхідно окремо, слідуючи за К. Поппером, згадати літературу як фундамент розвитку свободи, формування політичної компетентності громадян (від стародавніх Афін до Бірмінгема, де було встановлено перші парові машини) та джерело пізнання суспільства на усіх історичних етапах [191]. К. Поппер наголошує на зв'язку літератури, науки і демократії, особливо після революції Гутенберга, коли масове книговидання сприяло демократизації через підвищення рівня політичної освіти, а, отже – політичної компетентності.

На думку О. Тягла, який представляє позицію К. Поппера у статті «Теорія і практика демократичної держави: рефлексії Карла Поппера», «Не можна точно довести, що встановлення демократії було пов'язане з утворенням книжного ринку, але ця гіпотеза підтримується багатьма резонами. Майстерність письма і читання (яка швидко розповсюдилась у місті); велика популярність Гомера і (без сумніву, внаслідок цього) інших видатних драматургів, художників і скульпторів; обговорення багатьох нових ідей і, взагалі, інтелектуальний підйом – усе це фундаментальні історичні події, котрі сталися під впливом уведення ринку книг. І навіть якщо припустити, що демократія була встановлена незалежно, величезний успіх

молодої афінської демократії у визвольних війнах проти Перської імперії напевне не міг не бути пов'язаним з усім цим. Зазначений успіх можна зрозуміти тільки з огляду на нову самосвідомість, яку виробили афіняни через екстраординарні культурні та освітні досягнення. Винахід Гутенбергом друкування у п'ятнадцятому столітті й пробуджене ним величезне розширення книжкового ринку сприяло подібній до давньогрецької культурній революції, відомій під назвою гуманізму. Усі мистецтва процвітали, література Античності одержала нове життя. Народилося нове природознавство. А в Англії Реформація призвела до двох революцій, завдяки яким тамтешній парламент почав швидко еволюціонувати у напрямку демократії» [142, с.119].

Проблема політичної компетентності набуває особливої ваги у процесі демократизації та модернізації європейських суспільств, які набувають обертів у XIX столітті. Пов'язано це з іще одним важливим для розвитку політичної компетентності поняттям, а саме – рівністю усіх людей. Написане на знаменах Французької революції, гасло «рівність» стало фундаментальним для вирішення проблеми політичного представництва, впровадження загального виборчого права та демократії. Відбувається поступове зрівняння умов політичного життя громадян, скасовуються привілеї окремих соціальних груп. Питання щодо відповідності політичних інституцій потребам реалізації суспільного блага ставить і вирішує А. де Токвіль. Погодимося із тим, що просування ідеї рівності на різних історичних етапах є головним трендом європейської історії. П. Манан пише про проблему, яка найбільше хвилює Токвіля: «... чому цей рух, який спочатку знищив аристократію за допомогою королів, потім наймогутнішого короля Європи за допомогою Революції, зупинився перед людьми багатими, «здібними», чи то «природними лідерами»?» [80, с. 188].

Саме у Токвіля проблема щодо демократичного представництва зосереджується не на вимогах до представника (політика, державного діяча тощо), а на тому, чиї інтереси мають бути представлені у політичних

інституціях. Такий підхід обумовлений його ставленням до демократії, як до суспільного устрою, що визначається рівністю умов, а не сукупністю політичних інститутів. Токвіль зазначає: «Хоч би якою великою була відстань, яку багатство та бідність, володарювання та покора часом визначають між двома людьми, суспільна думка, що ґрунтується на звичайному стані речей, зводить їх до спільного знаменника і творить між ними, так би мовити, уявну рівність, усупереч їх реальному становищу» [135].

Таким чином, стверджується, що рівність в умовах представницької демократії призводить до конкуренції, яка виражається у діяльності та інституціоналізації груп інтересів у економічному полі (ринок, капіталістична конкуренція) та полі політики (лобізм, боротьба за парламентське представництво). Роль політичної компетентності у процесі інституціоналізації груп інтересів на різних історичних етапах полягає у визначенні спільного блага, його відмінностей від приватного та корпоративного (групового) інтересу.

1.2. Концептуалізація політичної компетентності як складової процесу інституціоналізації груп інтересів.

Дослідження політичної компетентності на різних етапах розвитку політичної думки дозволило відзначити основних акторів (або суб'єктних потуг) формування політичної компетентності еліт та громадян, які визначали напрямки конструювання політичної реальності. Це, наприклад, тирани, аристократія та демос у античних полісах; церква, феодали та міста-республіки у середньовіччі; партії, парламенти, нації – у демократичних суспільствах.

Концептуалізація політичної компетентності як складової процесу інституціоналізації груп інтересів відбувалась як у філософських

міркуваннях, соціологічних та політичних дослідженнях, економічних та правових візіях так і у процесі міждисциплінарного синтезу. У попередньому розділі було обґрунтовано та інтерпретовано відповідно до предмету даного дисертаційного дослідження ідеї, які знаходились в основі політичної компетентності на різних етапах історичного розвитку (від епохи античності до модернізації та демократизації). Наголос зроблено на свободі та рівності, індивідуалізмі та суспільному договорі, громадській думці та природних правах людини. У працях А. де Токвіля визначено джерела та сутність феномену політичної (демократія) та економічної (ринок) конкуренції, яка є фундаментом для розвитку груп інтересів. При цьому, роль політичної компетентності полягає у визначенні громадянами спільного блага та шляхів його досягнення, відмінностей між суспільним інтересом та вузькогруповими інтересами.

З урахуванням цих трендів політичного розвитку відбувалась концептуалізація політичної компетентності як складової процесу інституціоналізації груп інтересів. Слід наголосити, що інтерпретації політичної компетентності, як важливої складової соціальних, економічних та політичних трансформацій (компетентні громадяни обирають компетентну та відповідальну владу та контролюють її діяльність) формувались у межах соціального конструктивізму. В умовах представницької демократії саме від думки громадян (громадської думки) залежить вибір суб'єкта (суб'єктів) конструювання політичної реальності.

У цьому контексті слід виокремити ще дві діалектичні протилежності, які суттєво вплинуло на концептуалізацію політичної компетентності як складової процесу інституціоналізації груп інтересів. Соціальний конструктивізм виражається у двох концепціях політичної компетентності. Або дослідники шукають певну групу («технократи», «ліберали», представники певної ідеологічної доктрини чи навіть релігії), яка володіє необхідним рівнем знань та компетентностей задля визначення та реалізації

спільного інтересу. Або обґрунтовують суб'єктивну реальність повсякденного життя, яке легітимізує символічні універсуми.

Йдеться про пошук «об'єктивних» законів суспільства та історії (те, що К. Поппер називав «історизмом») чи опору на трансценденції та, з іншого боку, увагою до повсякденності, як плавильного котла політичної компетентності. Перша традиція пов'язана із філософією утилітаризму, доктриною раннього лібералізму (Є. Бентам, Дж. С. Мілль), комуністичною доктриною та соціологією О. Конта. Друга – із соціологією повсякденності А. Шюца, Т. Лукмана та П. Бергера. Розглянемо її більш детально.

Реалізація мети найбільшого щастя для найбільшої кількості людей було завданням, яке вирішував Є. Бентам за допомогою політичного представництва, коли говорив про необхідність дотримання принципу «найбільшого блага». Задля цього він відстоював лібералізацію представництва у парламенті, зняття торгівельних обмежень та боровся проти монополій задля впровадження саморегульованої економіки.

Для Бентама є очевидним зв'язок між суспільним благом та професійною компетентністю.

Він вважав, що «Основою урядування є не договір, а людська потреба, і задоволення людських потреб є його єдиним виправданням...» [118, с. 591]. Такі, абсолютно конкретні кроки щодо задоволення потреб передбачають наявність свободи для одних («освічених») верств населення та її обмеження для інших. Для одного із фундаторів ліберальної традиції Дж. С. Мілля навпаки, свобода є наріжним каменем реалізації спільного блага. При цьому, суспільство має володіти певним рівнем політичної компетентності: ліберальне урядування ґрунтується на ліберальному суспільстві.

Він вважав, що «Загрозу для свободи... становила не форма правління, а більшість, нетерпима до нешаблонного, підозріла стосовно ухильних меншостей і ладна вдаватися до ваги чисельності, аби заглушувати і регламентувати їх... Що Міль визнав, і чого не бачив старший лібералізм, так це те, що за ліберальною формою правління має стояти ліберальне

суспільство. Це визнання, що політичні інституції є частиною ширшого суспільного контексту, який значною мірою визначає спосіб їхнього діяння, само по собі є важливим відкриттям і доповненням політичних ідей. Суспільство, чи громада, стає вирішальним фактором у стосунках між індивідом та в забезпеченні індивідуальної свободи» [118, с. 618].

Свобода у такій інтерпретації є не індивідуальною властивістю, а соціальним явищем. У працях О. Конта продовжується перехід, відчутний вже у Є. Бентама та Дж.С. Мілля. Йдеться про те, що ці автори шукають можливість застосування універсальних законів природи та суспільства, які у загальному вигляді були сформульовані ще у філософії античності, до сучасних їм європейських держав, які стали на шлях модернізації та демократизації. Для них головними стають інститути, як посередники між психикою конкретного індивіда та політичною, правовою й економічною реальністю. Їм важать інститути, але вони ще не визнають їх роль у процесі конструювання політичної реальності, віддаючи першість таким наукам як філософія (Г. Гегель), економіка (К. Маркс, Ф. Енгельс) та соціологія (О. Конт, Г. Спенсер). Можливо інтерпретувати твори цих авторів у контексті концептуалізації політичної компетентності як перешу реакцію на відкриття Ж.-Ж. Руссо «загальної волі» та суспільного договору як основи влади. Вбачаємо спроби зробити з суспільного інтересу певний «культ» та поставити суспільне благо на місце чергової трансценденції, яка визначає закони історії та подальшого розвитку людства. Це відзначив ще К. Поппер у творах Платона та К. Маркса [106]. Книга К. Поппера починається з цитати С. Батлера: «багатостраждальний народ... намагається офірувати здоровий глузд на вівтар царственної логіки» [106, с. 5].

Досвід світових війн, голокосту, голодомору, застосування атомної зброї тощо у XX столітті та війни, пандемія, екологічні катастрофи, політичні й економічні кризи на початку XXI століття переконливо довели відсутність перспектив у перетворенні політичної компетентності на справу «пророків».

Відповідно, ще з середини XX століття відбувається становлення іншого підходу.

Українська дослідниця І. Мацишина, цілком у традиції постмодерну зосереджується на дискурсивному вимірі конструювання політичної реальності, ідентифікує політичну реальність як симулякр: «Політична дійсність – набір денотат – фактів, явищ та процесів. Дійсність набуває публічності й перетворюється в конструйовану політичну реальність завдяки інтерпретаціям (конотаціям) денотантів. Конотаційні канали і механізми достатньо заангажовані, тому дискурсні практики конструювання політичної реальності призводять до того, що суспільний текст як сукупність усіх дискурсів, кореспондується з дійсністю лише умовно. Здебільшого конструйована політична реальність – симулякр, що має на меті ситуаційно сформувати ставлення, спонукати до певних поведінкових реакцій, наповнити дискурси слова маркерами та ярликами для спрощення розуміння та впізнаваності ключових акторів, подій, процесів» [83, с. 5]. Відповідно до такого підходу, реальність конструюється елітою у власних інтересах.

У класичній праці «Соціальне конструювання реальності» П. Бергер та Т. Лукман [171] розрізняють суспільство як об'єктивну та суб'єктивну реальність, а центральне місце у процесі конструювання відводять знанню (чи, можливо, «політичним компетентностям»), яке легітимізує символічні універсуми. Етапи конструювання реальності вони представляють наступним чином: «(1) суб'єктивна реальність → (2) інтерсуб'єктивна реальність (повсякденність) → (3) конструювання інтерсуб'єктивної реальності (повсякденності) → (4) повсякденне знання як основа інтерсуб'єктивної реальності... На основі соціального знання і формується суспільство як об'єктивна та суб'єктивна реальність. В першому випадку, П. Бергер та Т. Лукман акцентують увагу на інституалізації та легітимізації соціальних відносин, в другому – на соціалізації та ідентифікації (ідентичностях). На їх думку, саме «повсякденне знання», а не «ідеї», мають бути головним

фокусом соціології знання. Це саме те «знання», що представляє собою фабрику значень, без якого не може існувати жодне суспільство» [28, с. 89].

Взагалі, такий напрямок соціологічного знання та міждисциплінарних студій, як теорія повсякденності наголошує на окремому шляху осмислення політичної компетентності. Принаймні, дана теорія відмовляється від насильницького (йдеться, звичайно про інтелектуальний вплив та примус, коли представники певної теорії намагаються говорити із суспільством від імені якоїсь трансценденції) нав'язування певної картини реальності, представляючи саме повсякденність плавильним котлом політичної компетентності та політичного представництва.

Один із засновників «соціології повсякденності» Альфред Шюц рухався від природних настанов до необхідності соціальної науки [156]. Він наголошував на тому, що «Науки, що прагнуть тлумачити та пояснювати людські діяльність та мислення, мусять починати з опису основних структур донаукової дійсності, котра є самозрозумілою для людини, яка перебуває у природній настанові. Ця дійсність є повсякденним життєсвітом... У природній настанові я завжди перебуваю у світі, «дійсність» якого не викликає в мене питань і є самозрозумілою. Я народився в ньому, і я сприймаю як дане те, що він існував до мене. Він є непроблематичним ґрунтом усіх даностей, так само як і непроблематичними рамками, в яких переді мною виникають проблеми, які я мушу розв'язувати. Він постає переді мною у зв'язаній організації об'єктів із певними властивостями, які можуть бути повністю описані. У природній настанові світ для людини ніколи не є простим нагромадженням кольорових плям, незв'язаних шумів або центрів холоду та тепла. Можливість такої редукції досвіду і пов'язане з нею питання про те, як можна знов реконституювати предмети досвіду, не виникають у природній настанові, а являють собою специфічну проблему філософської та наукової думки» [156, с. 17-18].

Порозуміння у життєсвіті вимагає різних компетентностей для різних комунікативних ситуацій. Голосування під час виборів – це лише одна із

таких комунікативних ситуацій. У ній діє принцип «обмеженої раціональності». Адже, громадянин голосує (приймає рішення щодо вибору одного із кандидатів чи однієї із партій) завжди в умовах дефіциту інформації та темпорального дефіциту.

При цьому, А. Шюц не відкидає необмеженої розумності повсякденного діяння, хоча й наводить обмеження для нього. Він зазначає: «Якщо ми запитуємо, що було б передумовою необмежено розумного діяння, ми водночас запитуємо, на які межі необхідно має наштовхуватися розумність діяння в життєсвіті повсякденності – і не лише з приводу пристрасті, сліпоти або усвідомленого незнання людини. Таким чином, ми хотіли б лише пограти з думками про необмежену розумність діяння, щоб побачити, як все ж таки утворюється практична розумність діяння за обмежувальних умов повсякденної дійсності» [156, с. 423].

Щодо процесу формування політичної компетентності, то у соціології повсякденності знаходимо аналіз взаємного впливу запасів знання, які А. Шюц називає «суспільним запасом знання» та «суб'єктивним запасом знання», а їх взаємодію – діалектикою індивіда та суспільства. Ці запаси знання формують політичну компетентність, адже елементи суспільного запасу знання входять до суб'єктивного запасу знання і навпаки суспільний запас знання презентується у виборі індивідів, визначає індивідуальну поведінку.

Відповідно до «соціології повсякденності» вибір громадянина (не лише електоральний) є суспільно обумовленим. У «Структурі життєсвіту» зазначено: «Зрозуміло, що вибір є процесом у внутрішній тривалості того, хто вибирає. Де ще він міг би відбуватися? Проте слід зазначити, що вибору стосується щось таке, чого не має предметність зовнішнього світу. Очікування майбутнього є актами свідомості особливого виду. Свідомість не схоплює в них щось таке, що або може бути тут і тепер сприйняте у самоданості, або було сприйняте раніше, а тепер презентується у спогаді. Акт свідомості полягає тут радше у фантазійній презентації чогось ненаявного і

такого, що ніколи не було наявним... це суспільні об'єктивації, які будуються та зберігаються у багатьох поколіннях і з необхідністю передаються дітям і які – якщо потрібно, так би мовити, з Ніщо – утворюють масштаби порівняння» [156, с. 405].

Представники «соціології повсякденності» вважали, що «...світ людського життя є результатом «світу людської безпосередності» (під цим А.Шюц розумів фантазії, устремління, сумніви, емоційні реакції на конкретні події тощо). Відповідно, філософ вважав, що треба вивчати як ця «людська безпосередність» створює світ начебто об'єктивності («світ передданності»)» [28, с. 88].

В історії політичної думки різними дослідниками (як зарубіжними так і вітчизняними) виокремлювались різноманітні актори конструювання політичної реальності: від публічної влади (М. Вебер, Ф. Тейлор, Г. Саймон, Д. Валдо, В. Парсонс, О. Батрименко, К. Ващенко, Ю. Ковбасюк, Д. Неліпа, К. Вітман), політичних еліт (Р. Міхельс, Г. Моска, В. Парето, І. Мацишина, С. Наумкіна) та університетів (В. фон Гумбольдт, К. Ясперс, М. Квек, Дж. Ньюмен, Я. Пелікан) до груп інтересів (А. Бентлі, Г. Алмонд, Г. Пауелл, Р. Даль, А. Лясота, О. Лісничук, В. Цвих) та масмедіа (М. МакКомбс, Д. Шоу).

Окремо слід відзначити праці, автори яких визначають вплив медіа на політичну реальність через процес медіатизації політики та формування медіаполітичної системи. Це, передусім, Д. МакКвейл [185], К. Лундбі [186], Дж. Стрембек [199]. Серед українських дослідників варто відзначити праці В. Бурлачука, Б. Потянника, Л. Ороховської, Д. Яковлева.

Очевидно, що в умовах інформаційного суспільства важлива роль у конструюванні політичної реальності, формуванні політичної компетентності громадян належить політичній комунікації та інститут масмедіа. Як відзначається у дослідженні «Роль засобів масової інформації у конструюванні політичної реальності»: «Сучасне українське суспільство характеризується зростаючим впливом комунікаційних процесів. Збирання,

поширення, отримання і розуміння інформації відіграють значну роль в сучасній політиці. Використання комунікаційних каналів та інформаційних технологій стало невід'ємною частиною політичних кампаній. Україна переживає період трансформації політичного світогляду, становлення простору політичного діалогу, і тому необхідно розглянути ЗМІ як дійову особу в процесі конструювання політичної реальності, визначити вплив системи символічного творення та відтворення реальності за допомогою знаків та образів на систему владних відносин... Політична комунікація стає визначальним фактором розвитку всіх інститутів сучасного українського суспільства. Засоби масової інформації в сучасному політичному процесі постають не лише як провідник інформації, але і як інстанція «називання» та інтерпретації подій. ЗМІ, завдяки своїм величезним можливостям впливу і охоплення аудиторії, створюють не лише думки про події. Вони роблять з події новину, і, поміщаючи дію в символічний простір, інтерпретуючи її, відтворюють подію» [160, с. 3].

Щодо ролі публічної влади, то у контексті даного дослідження слід особливо виокремити концепцію «людських відносин», яка набула особливого розвитку у період з 1920-х по 1960-ті роки. На відміну від лідерських концепцій (ситуаційного, трансформаційного, емоційного, опосередкованого лідерства тощо), теорій раціональної бюрократії та системного підходу у ній наголошується на ролі людського фактору (однією зі складових якого є політична компетентність індивіда) в управлінні, обґрунтування впливу соціального середовища на діяльність публічної влади, політичні та економічні процеси. До її найбільш впливових представників слід віднести таких зарубіжних авторів, як У. Бенніс, Ф. Герцберг, Р. Манн, А. Маслоу, Е. Мейо, М. Мескон, Дж. Каузес, Б. Познер, Дж. Хант, ін. У сучасних умовах інформаційного суспільства (розвитку інтернет-комунікацій), «інтерактивної демократії» та цифровізації суспільних відносин (соціальні мережі, месенджери, медіатизація тощо) саме ця концепція відкриває шлях до розуміння впливу політичної компетентності на

публічну владу, формування постмодерної парадигми управління. Як зазначено у колективній праці українських вчених «Державне управління»: «Постмодерна парадигма державного управління фактично дає змогу змішувати принципи раціоналізму та релятивізму, намагаючись розвивати ідеї соціальних наук, редукованих до соціальної інженерії. В межах постмодерної парадигми виникають нові способи дослідження проблем державного управління та розвиваються нові підходи у сфері державного управління і державної політики, в яких домінують техніко-інструментальні методи. Ці підходи спрямовані на забезпечення об'єктивності аналізу складних проблем суспільного розвитку та державного управління ним у межах поступового наближення до менеджеризму. Фактично державне управління як наукова форма соціального знання має в такій ситуації активно взаємодіяти з громадянським суспільством, зменшуючи відстань між громадянами та урядом, створюючи в межах теоретичного контексту умови для адаптації історичних підходів до аналізу процесів суспільного розвитку» [34, с. 65].

У контексті даного дослідження вибудовується зв'язок між політичною компетентністю громадян та їх участю у конструюванні політичної реальності. Історичний розвиток демократії полягає, у такому сенсі, в розширенні соціальних, політичних та економічних меж впливу політичної компетентності. Якщо раніше конструктивістська функція належала виключно елітам, то у процесі демократизації перелік груп та класів, які володіють необхідним рівнем знань та навичок значно збільшився. Демократія справді стає «репрезентативною» (тобто такою, що представляє інтереси переважної більшості громадян, а не окремого класу чи групи), а до її характеристик додається інклюзивність, рефлексивність та наближеність (П. Розанвалон). Визначення концепції політичної компетентності громадян складовою ліберальної доктрини дозволяє сформулювати максимум щодо залежності демократії (яка конструюється раціональним вибором громадян) від рівня політичної компетентності та подолати спокуси авторитарного

правління. Під якими би личинами воно не ховалось: «просвіченого монархізму», «доброзичливого авторитаризму», харизматичного лідерства, «керованої демократії» чи «технократичного правління».

Вибір українського суспільства на користь свободи як цінності та складової конструктивістської ліберальної доктрини та демократії, як бажаного типу політичного режиму у процесі європейської та євроатлантичної інтеграції актуалізує тему дисертаційного дослідження. Принагідно, можна навести паралелі демократичного вибору України наприкінці XX – початку XXI століття з історією інших пригноблених народів, які боролись за власну свободу, зокрема – польського. Ось що пише теоретик та практик економічних пострадянських реформ у Республіці Польща Л. Бальцерович: «До польської традиції належить боротьба за свободу нації, тобто, на перший погляд, за колективну свободу. Але ця боротьба точилась на індивідуалістичному ґрунті – її метою було розширення сфери свободи принаймні для частини членів польського суспільства, свободи, обмеженої іноземним пануванням. Індивідуалістична концепція свободи боронить нас від ідеологій, які уславлюють примус в ім'я визволення суспільства чи усього людства... Зміст поняття свободи торкається тільки стосунків між певною особою та іншими людьми. Проблема свободи не існує поза суспільством» [12, с. 12].

Виокремлення історичних етапів формування та дослідження політичної компетентності (античність, середньовіччя, Відродження, Новий час, епоха модернізації, інформаційне суспільство) дозволяє розмежувати авторитарне правління та демократію саме на основі затребуваності політичної компетентності громадян та розвитку відповідних інститутів – від парламентів та партій до університетів та масмедіа.

Як тільки у поставторитарному суспільстві з'являється хоча б мінімальний рівень свободи, одразу затребуваною стає компетентність громадян, їх здатність робити раціональний політичний вибір. Саме так відбулось у пострадянських країнах. Як відзначає «батько» економічної та

політичної лібералізації у Республіці Польща Л. Бальцерович: «Свобода є одним із центральних понять філософії, вона перебуває у центрі політичних дебатів і поточної мови. Свобода також є цінністю, прийнятною для загалу: вважається, що її наявність і розширення кращі, аніж відсутність чи обмеження... Свободу завжди треба співвідносити із становищем окремих людей, а не цілих груп, по трактованих у відриві від індивідів. Таким чином, йдеться про індивідуалістичну концепцію свободи, пов'язану із цінністю, яку вона приписує людській особі» [12, с. 11].

Демократія дозволяє підвищувати рівень політичної компетентності громадян, навіть якщо ми маємо справу із суспільством, яке тривалий час було позбавлене свободи вибору та знаходилося в умовах державного тоталітарного пригноблення.

Важлива роль у процесі формування політичної компетентності належить університетам. На кожному історичному етапі утворювались нові інститути для сприяння розвитку політичної компетентності громадян – від платонівської академії та ліцею Арістотеля до сучасних наукових шкіл, дослідницьких програм та університетів. Освіта та наука, а в сучасних умовах – політична освіта та політична наука, є важливим інститутом формування політичної компетентності. На різних історичних етапах відбувалось переосмислення сутності та функцій політичної компетентності, пов'язане із особливою інтерпретацією «політичного», «влади» та ролі громадян у політиці. У середньовіччі, діяльність університетів, які утворювались під патронатом церкви, була обумовлена теологічною доктриною. Водночас, навчання потребувало розвитку інтелектуальних здібностей, читання та засвоєння класичних теологічних трактатів та інтерпретацій античного спадку, тобто – набуття певних компетентностей. Тому не дивно, що з часом університети почали вимагати та досягати автономії, стаючи осередками раціональності, критичного мислення та наукових знань. Поява перших академій та їх роль у розвитку природознавчих наук у XVI – XVII століттях спричинила відмову від

релігійної доктрини та відкрила шлях для розповсюдження наукових знань та необхідних компетентностей у вирішенні важливих соціальних, економічних та політичних проблем. У XVIII – XIX століттях (класичний етап) відбувається перехід від романтизації університетів, академій, науки та постаті вченого до професіоналізації наукової та освітньої діяльності. Ускладнення наукового знання, його диференціація та перші успіхи європейських країн та США у процесах демократизації та модернізації спричиняють позитивістське уявлення щодо науки як засобу реформування та конструювання політичної реальності. Саме на основі наукових знань конструюються правові, економічні та політичні режими демократичних країн. Після Другої світової війни починається посткласичний етап, відбувається чергове переосмислення ролі вченого у суспільстві, сутності та значення політичної компетентності в умовах постмодерну та інформаційного суспільства. Наука конче потребує повернення ціннісного виміру, утворюються етичні кодекси наукових співтовариств, а межі проблеми доброчесності сягають не лише академічного виміру, а й відповідальності вчених за рівень політичної компетентності громадян.

Для України важливість університету у процесі формування політичної компетентності обумовлено ще й впровадженням компетентнісного підходу у підготовку здобувачів вищої освіти. У передмові до книги Я. Пелікана «Ідея університету», К. Сігов відзначає універсалізм як найважливішу ознаку університету. Додамо, що саме завдяки універсалізму у стінах університету утворюється «група інтересів» (яка включає різні покоління дослідників, студентів, персоналу тощо) що може створювати та відтворювати знання про загальне, суспільне благо. К. Сігов цитує Дж. Ньюмена: «Це місце де можна навчатись загальнозначущих, універсальних знань» [101, с. 12] та продовжує цитатою Я. Пелікана: «університет може правити за приклад для усього суспільства, водночас поважаючи сутнісну різноманітність вірувань та цінностей, не приносячи в жертву своїх власних переконань» [101, с. 13]. Протягом століть саме університет був місцем, де зустрічались люди, які

усвідомлюють суспільне благо, сліднують йому та навчають цьому молоде покоління. Університетська спільнота – це група інтересів, яка усвідомлює та захищає універсальний загальний інтерес. Усвідомлення потреби у формулюванні та захисті такої універсалістської концепції як суспільне благо (та похідної від нього – суспільного договору) є однією із головних ознак університету. А захист, обґрунтування та переосмислення ідеї суспільного блага є функцією університету. Криза університету у будь-який історичний період та будь-якій країні обумовлена проблематизацією суспільного інтересу, переважанням у суспільстві приватних та вузько корпоративних інтересів. Готувати індивідів для виконання «обов'язків перед суспільством» [101, с. 229] є основною місією університетів: «Якщо необхідно визначити практичну мету університетського навчання, я б сказав, що це є виховання гарних членів суспільства. Його мистецтво – це мистецтво громадського життя, його мета – придатність для світу» [101, с. 229]. Окрім цього, університети спираються на розум, який є «засобом освіти» [101, с. 231]. Саме тому університети стають осередками раціональності, а їх роль у процесі формування політичної компетентності важко переоцінити. Адже, саме на раціональних засадах формується політична компетентність як здатність критично мислити, оцінювати та контролювати політиків. У середині та навколо університетів утворюється певна спільнота, яка взаємодіє із містами, де вони розташовані. Я. Пелікан наголошує на ролі міського середовища у становленні демократії. Він зазначає: «Фактично, майже в усьому світі «невеликою командою, до якої ми належимо», для університетів є сучасне місто... Починаючи з Якоба Буркгардта, історики італійського Кватроченто та Чінквінченто знали, що Ренесанс є переважно міським явищем, і що саме взаємодія «громадянського гуманізму» та «класицизму» в містах на зразок Флоренції витворила політичну, економічну та інтелектуальну матрицю, всередині якої виник Ренесанс. Дослідницькі методології суспільних наук, широко осмислювані, але строго застосовані, можуть дослідити ті самі динамічні сили й у сучасному оточенні, особливо у

міському оточенні університету, доходячи теоретично значущих, але й практично доречних висновків» [101, с. 233].

Щодо спадковості системи університетських знань, які є основою для формування політичної компетентності, то слід нагадати влучний вислів Р. Арона. У есе, присвяченому порівнянню доктрин Конта і Токвіля, Арон відзначає складвої університетської освіти: «латинська риторика, передана єзуїтськими школами наполеонівському університету, відтак – республіканському...» [8, с. 643]. А до того, слід згадати ще афінську традицію платонівської гімназії та аристотелівського ліцею, що (як зазначалось у першому підрозділі) стали джерелом концептуалізації політичної компетентності.

Наявність свободи індивідів щодо конструювання не лише політичної реальності, а й власного повсякденного життя відрізняє авторитаризм й тоталітаризм від демократії. У демократичному суспільстві громадяни мають бути обізнані щодо правил та норм суспільного життя, але вони також здатні утворювати групи інтересів, виходячи із власних потреб та цінностей. Головна вимога – дії у правовому полі. Свобода дій та політична компетентність індивідів є фундаментом інституціоналізації груп інтересів. На це звернув увагу Артур Бентлі (1870 – 1957), який протиставив «елітному» підходу та пануванню психологізму в управлінні та політиці процес формування та діяльності «груп інтересів». У праці «Процес урядування: дослідження громадських тисків» [170], яку було опубліковано у Чикаго в 1908 році, А. Бентлі наголошує саме на важливості наявності у суспільстві групи (або груп), яка сповідує загальний інтерес. Тобто, спираючись на високий рівень політичної компетентності, розуміє суспільне благо та захищає його у процесі урядування. На це звертає увагу Грант Джордан: «...відомий твір А. Бентлі... цитується як основне джерело для написання груп за інтересами, але насправді,... цю популярність надають переважно ті, хто хоче критикувати орієнтацію на групи за інтересами. Критики зазвичай неправильно тлумачать груповий підхід як такий, що

політика є результатом боротьби груп інтересів: такі критики, схоже, знаходять у Бентлі таку банальну позицію, яку легко дискредитувати. У огляді стверджується, що фактично акцент Бентлі на груповому конфлікті не збігався з конфліктом групи інтересів. Звинувачення є несправедливим щодо Бентлі, оскільки воно гротескно спрощує його позицію та є несправедливим щодо підходу групи загальних інтересів (the general interest group approach) [180].

У комунікативному вимірі це означає, що в умовах демократії інститути формуються відповідно до горизонтального руху інформації між групами інтересів, які згодом спрямовують свої запити та вимоги до публічної влади. Так формується суспільний інтерес, який стає дороговказом у процесі діяльності інститутів публічної влади. В умовах авторитаризму, рух інформації відбувається вертикально – від влади («зверху») до громадян. У такому випадку політична компетентність громадян не є затребуваною.

Обмеження, або відсутність свободи призводять до зайвої регламентації, створення штучних бюрократичних структур та державних інститутів. Відбувається формалізація правових норм, яким не слідують ані керуючі, ані керовані. Зрештою, замість влади у просторі соціальних відносин починає домінувати насильство.

Інституціоналізація груп інтересів відбувається на перетині політичного, владного та громадського просторів, формується поле публічної політики. Недарма інституціоналізація груп інтересів стає предметом міждисциплінарних досліджень філософів (від філософії дуалізму Г. Гегеля до праць плюралістичного напрямку Г. Ласкі, П. Одегарда, ін.), представників політичної науки (Г. Алмонд, Р. Даль, Ч. Ліндблом, Д. Вілсон, ін.), соціології (А. Бентлі, Ч. Кулі, Д. Трумен, Ф. Тьонніс, Т. Парсонс, П. Шампань тощо), теорії менеджменту (Ф. Тейлор, Г. Саймон, ін.), психології (К. Левін, У. Біон, Я. Морено, З. Фулкс, В. Робінсон, ін.).

У процесі їх інституціоналізації визначальна роль належить політичній компетентності громадян.

Адже, саме на основі політичної компетентності громадян можна вирішити основний політичний конфлікт, пов'язаний із інституціоналізацією груп інтересів. Це конфлікт між приватними (корпоративними, фракційними) інтересами та суспільним інтересом. В історії політичної думки постановка питання щодо необхідності інституціоналізації груп інтересів, які усвідомлюють суспільний інтерес та діють відповідно до нього, пов'язується із політичною філософією Нового часу та Просвітництвом. У творах Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Дж. Медісона, а на початку XX століття у працях А. Бентлі у різних формах та соціально-політичних контекстах відбувається протиставлення приватного (фракційного) та суспільного інтересів. Конфлікт між приватним та суспільним інтересом був предметом аналізу для багатьох мислителів. Наприклад, для К. Маркса цей конфлікт має цілком економічний вимір. Маркс, за Р. Ароном, «обурюється... від суперечності між розвитком виробничих сил, тобто зростання колективного багатства та убогістю мас» [8, с. 647].

Цей конфлікт має й освітній вимір. Йдеться про рівність доступу до освіти, передусім – університетської для представників різних суспільних верств. Особливо слід відзначити протиріччя між більшістю суспільства, яке не володіє достатньою політичною компетентністю, аби усвідомити суспільний інтерес та окремими групами, які діють відповідно до суспільного інтересу та суспільного блага. Об'єднання навколо суспільного («загального» в інтерпретації А. Бентлі) інтересу можливе тільки на основі політичної компетентності, такі групи утворюють люди мислячі та відчуваючи, раціональні та активні. Загальний інтерес при цьому, за А. Бентлі, є еквівалентом групи. Девід Трумен, відомий працею «Управлінський процес. Політичні інтереси і громадська думка» (1951 р.) зафіксував зростання кількості груп інтересів, які ведуть боротьбу за увагу уряду щодо визнання саме їх потреб найбільш дотичними до реалізації суспільного інтересу та спільного блага. Такі групи потребують додаткових посередників (лобістів)

для підвищення ефективності своєї діяльності – визнання суспільної ваги та значущості саме своїх інтересів.

Д. Трумен доходить висновку, що конкуренція серед груп інтересів за увагу уряду і розподіл бюджетних коштів не тільки не порушує соціальну та політичну рівновагу, а й сприяє демократичному розвитку. Зрозуміти цю тезу (загостримо її: «конфлікти сприяють рівновазі та стабільності») можна лише у тому випадку, якщо повернутись до інтерпретації А. Бентлі сутності груп інтересів у демократичному суспільстві. А саме до такої їх сутнісної характеристики, як слідування суспільному благу. Отже, групи змагаються за те, хто краще доведе, що саме їх корпоративний чи приватний інтерес відповідає досягненню суспільного інтересу та загального блага. Саме задля цього вони звертаються за підтримкою до уряду. У демократичному суспільстві лише через конкуренцію та змагання (на виборах та/чи політичних дебатах, завше парламентських) вирішується рівень відповідності групового інтересу загальному благу.

Є й інший аргумент, що його наводить Л. Мокра: «Д. Трумен, так само як і А. Бентлі підкреслював, що конкуренція між групами, незважаючи на всю її гостроту, в кінцевому результаті не порушує рівноваги у суспільстві, а навіть сприяє підтримці стабільності існуючої політичної системи. Розглядаючи політичну систему США, Д. Трумен бачить основу такої стабільності в плюралізмі груп, у тому, що зазвичай американці є одночасно членами декількох, у певних сферах конкуруючих між собою груп. В результаті жодна із груп не може підкорити повністю своїм інтересам державну політику та поведінку своїх членів. Усі ці фактори, на думку Д. Трумена, створюють ту стабільність, якої потребує будь-яка політична система» [87, с. 38].

Тобто, конкуренція відбувається між груповими інтересами на основі відповідності їх суспільному інтересу. Це в ідеалі. Принаймні саме так цю конкуренцію у демократичному суспільстві представлено у публічному просторі, для публіки.

Консолідація українського суспільства відбувається на основі необхідності захищати Незалежність в умовах російського широкомасштабного збройного вторгнення, перед обличчям ворога. Саме у полягає суспільний інтерес. Напевно, після завершення війни необхідно буде у публічному дискурсі повертатись до цього важливого питання та переосмислювати суспільний інтерес, переекзаменовувати його. Те саме можна сказати про олігархічні групи та інші групи інтересів, які усвідомлюють необхідність захисту спільного інтересу лише перед загрозою самому існуванню української держави.

Відповідно до теорії груп інтересів, політичні групи формуються внаслідок усвідомлення необхідності членами певної групи презентації власних інтересів у просторі публічної політики, здійснення впливу на уряд. Дієвим інститутом просування груп інтересів у політику є політичні партії.

У сучасних умовах ініціативу перехоплюють масмедіа, а медіатизація політики полягає у тому, що медіа доносять інформацію про інтереси певної групи до масової аудиторії та здатні впливати на громадську думку за допомогою медіа-скандалів та недійних шоу. Поєднання партійного та медійного впливу гарантує успішну лобістську діяльність для олігархічних груп. Посилення їхнього політичного впливу відбувається абсолютно без врахування суспільного інтересу. Саме це усвідомили олігархічні угруповання у пострадянських країнах. Йдеться не лише про Україну, Молдову чи Грузію, а й, наприклад, про Угорщину. Якщо не відбувається дискусій щодо суспільного інтересу та немає конкуренції груп інтересів щодо його найбільш повної реалізації, то відбувається монополізація власності та влади, відкривається шлях до автократії. Як зазначає угорський політолог Балінт Мадяр: «Режим, який встановився в Угорщині після 2010 року, відрізняється специфічними рисами. Концентрація політичної влади і багатства в руках правлячого клану відбувається одночасно, ці процеси йдуть пліч-о-пліч. Ці режими не мотивовані ідеологічно, їхній «фірмовий знак» – саме концентрація влади і багатства. Інша риса такого режиму – витіснення

колишньої як політичної, так і бізнес-еліти. Зараз же виникає те, що я назвав «поліпбюро», згадавши популярний серіал 80-х років «Спрут» про італійську мафію: по-угорськи «спрут» – *rolip*. «Поліпбюро» – це неформальна група, що склалася навколо Великого Боса. У ній є люди, які не володіють формальним статусом, не обіймають державних або партійних посад. Це «просто громадяни», від яких, однак, залежить дуже багато чого. Це визначає всю структуру мафіозної держави, що є системою відносин «патрон – клієнт». У сукупності виходить щось на кшталт клану або, як я це називаю, «приймальні політичної сім'ї». Це своєрідна величезна патріархальна сім'я, хоча її члени не пов'язані – або не завжди пов'язані – між собою відносинами кровного споріднення. Така наша нинішня правляча еліта» [154]. Слід відзначити, що розвитку груп інтересів сприяє децентралізація політичної системи, а також певна слабкість політичних партій (Дж. Вілсон).

До проблематики груп інтересів та логіки колективної дії звертається Менкур Олсон. Його концепція групової взаємодії ґрунтується на міждисциплінарній теорії публічного вибору та обертається навколо поняття «всеохопних інтересів» [98].

У передмові до праці М. Олсона «Влада і процвітання» Ч. Кедвелл наводить ілюстрації «доброго» і «поганого» правління. Йдеться про фрески Амброджо Лоренцетті, які замовили очільники міста-республіки Сієни близько 1340 року. У центрі алегорії поганого правління знаходиться постать Тирана. Натомість, центральне місце у доброму правлінні відведено фігурі «Загального Блага» [98, с. 6]. Повною мірою це відображає головний задум автора «Логіки колективної дії» та «Влади і процвітання» – «Ширші групи із всеохопними інтересами більше виступатимуть за політику, що відповідає загальним інтересам, ніж групи, об'єднані вузьким окремим інтересом» [98, с. 12].

Створення прийнятної моделі політичної компетентності громадян та урядів необхідно для подолання кризи демократичного урядування, викликаній діяльністю груп інтересів, які турбуються лише про свої

вузькокорпоративні інтереси. Україна потерпала від утворення олігархічних монополій в економіці, які поширили свій вплив на політику та урядування, але домінування приватних та корпоративних інтересів над загальним благом – це глобальна проблема.

М. Олсон пише: «...лобі і картелі, які розрослися у демократичних суспільствах, зрештою висотали з них сили й енергію... чи не тому індійська економіка відстає від китайської, сінгапурської, тайанської та південнокорейської, що Індія – демократична країна?... Один... росіянин побоюється того, що російська демократична революція невдовзі вступить у фазу «термідора»... саме невдовзі після термідора Наполеон встановив диктатуру і розв'язав агресивну війну загальноєвропейського масштабу... Мені залишалось тільки думати про те, що буде, коли якийсь Наполеон або Гітлер заволодіє російськими ядерними арсеналами» [98, с. 17].

Отже, М. Олсон визначив альтернативу демократії – війну з країною-агресором, яка володіє ядерною зброєю. Невже тільки ця широкомасштабна війна здатна була консолідувати суспільство та змусити еліти згадати про суспільний інтерес? Створення коаліції демократичних країн на підтримку України задля спротиву країні-агресору свідчить про можливість конструювання дієвих демократичних інституцій, які б слугували спільному благу. Звичайно, в українському політичному та економічному контексті найбільш актуальним та важливим питанням, з-поміж тих, що їх ставить та намагається вирішувати М.Олсон, є: «Яким чином бідні країни можуть наздогнати багаті?». Це популярна тема для обговорень, навколо неї сформувався відповідний науковий дискурс. Слід згадати Е. де Сото [120], Е. Райнерта [110], Дарона Аджемоглу та Джеймса Робінсона [2].

Відповіді щодо багатства у цьому дискурсі «навздогінного збагачення» (за аналогією із «навздогінною модернізацією») обертаються навколо необхідності створення дієвих політичних та економічних інститутів – правил гри, які дозволяють створити капітал, надати гарантії захисту власності, сформувати середній клас, зрештою – перетворити закрите

авторитарне суспільство, яке шукає розради у популістських лідерах, на суспільство відкритого доступу.

Додамо, що інститути публічної влади мають ідентифікувати національний інтерес («загальне благо») та примушувати інші групи інтересів (приватні корпорації, національні або міжнародні) діяти відповідно до нього.

Слід безумовно погодитись із висновками Д. Судина щодо основних положень праці «Чому нації занепадають»: «І політичні, і економічні інститути поділяються на інклюзивні та екстрактивні. Інклюзивні економічні інститути – це такі інститути, які “заохочують великі маси людей до участі в економічній діяльності... Щоб бути інклюзивними, економічні інститути мають шанувати приватну власність, неупереджену систему права й надання публічних послуг для створення конкурентного середовища, у якому люди можуть здійснювати обмін і домовлятися. Має також бути гарантія можливості відкривати новий бізнес і обирати свій кар’єрний шлях”. Екстрактивні економічні інститути – це інститути, які мають протилежні властивості, тобто спрямовані на те, щоб відбирати доходи і блага в однієї групи людей на користь іншої. Інклюзивні політичні інститути – це централізовані та плюралістичні політичні інститути. Екстрактивні політичні інститути – це політичні інститути, яким бракує або централізації, або плюралізму, або і того, і того» [131].

Сучасні демократії з ринковою економікою також потребують вирішення питань щодо сутності влади, інститутів та впливу груп інтересів. Міркування щодо сутності влади та подолання комуністичних і капіталістичних диктатур починаються із «кримінальної метафори».

На думку М. Олсона, «За інших рівних обставин злочинцеві краще житиметься у багатому, а не бідному суспільстві – вкрасти можна більше... багато залежить від того, чи індивіди, які мають можливості здійснювати примус, з одного боку, мають дуже малу або вузьку частку зацікавленості у суспільстві, чи, з іншого боку – їх інтерес всеохопний» [98, с. 21].

Надалі, групи інтересів зацікавлені у збільшенні національного багатства, яке розподіляється між ними відповідно до встановленого балансу сил. Найкращою формою правління, виходячи із теорії плюралізму груп, виступає представницька демократія, яка дозволяє групам інтересів зберігати баланс сил у парламенті. При цьому, групи інтересів за демократії мають можливість створити інститути контролю за діями уряду та інших груп інтересів, вони зацікавлені у мінімізації транзакційних витрат.

Важливим зауваженням М. Олсона є те, що демократія прагне розширення виборчих прав для усіх громадян, а автократія – розширення своїх володінь шляхом агресії.

Концептуалізація політичної компетентності як складової процесу інституціоналізації груп інтересів, відповідно до підходу М. Олсона, відбувається під час вирішення парадоксу: «раціональні індивіди – ірраціональні суспільства». В основі цього парадоксу – мотив для індивіда вступати у групу. Дійсно, раціональна індивідуальна поведінка полягає у слідуванні власному інтересу, його максимізації.

1.3. Теорія груп інтересів у конфліктологічній парадигмі: від приватних інтересів до «суспільного блага».

Дискусії щодо визначення сутності політичних та економічних інтересів, як основи для утворення та подальшої інституціоналізації соціальних груп (класів) розвивались у межах конфліктної традиції. Формування конфліктологічної парадигми напряду пов'язується із масштабними соціальними, політичними та економічними трансформаціями, які відбувались в Україні після розпаду СРСР. Як засвідчив досвід виборчих кампаній, не можна недооцінювати конфліктогенний потенціал соціокультурних проблем. Проблематизація суспільного інтересу та конфлікти, пов'язані із зіткненням приватних та групових інтересів в

українському суспільстві, потребують дослідження теорії груп інтересів у межах конфліктологічної парадигми. Остання формувалась протягом XIX-XX століть, у її фокусі якраз дослідження протиріч між приватним (класовим) та суспільним інтересом. Серед представників конфліктологічної парадигми на особливу увагу заслуговують праці класиків К.Маркса, Г.Зіммеля, М.Вебера, Г. Моска, В. Парето, Р. Міхельса, Р.Дарендорфа, У. Бека, Л. Козера, Р. Коллінза, Ю. Габермаса, Н. Лумана, А. Лейпгарта, А. Турена, ін. Враховуючи досвід війн та конфліктів під час боротьби за незалежність України у XX та XXI століттях, слід відзначити праці українських науковців Д. Донцова, В. Липинського, Ю. Липу, М. Пірен, В. Небоженка, Є. Головахи, Н.Паніної, В. Бондаря, П. Мелеганич, В. Ворони, С.Макеєва, Л.Кочубей, Ю. Завгородньої, В.Степаненка, В.Пилипенка, В.Судакова, Я. Каспрука, ін.

Безумовно, уся подальша генеза розуміння групового конфлікту пов'язується із працями К. Маркса, одного із батьків-засновників окремого напрямку конфліктологічної парадигми – марксизму. Класова боротьба, як один із вимірів конфлікту груп інтересів на різних історичних етапах, було визначено саме К. Марксом. У межах марксизму «Фундаментальним положенням є сформульований та обґрунтований «суб'єктно-діяльнісний» підхід до природи соціальних конфліктів. Останні розглядаються скрізь призму усвідомлення і врахування соціальними суб'єктами, які активно діють, об'єктивних суперечностей виробничих відносин, що зумовлюють місце людини в економічній системі» [75, с. 5].

Теорія груп інтересів, як окремий напрямок, увійшла до предметного поля політичної науки лише після Другої світової війни. У 1948 році у Парижі під егідою ЮНЕСКО з 13 по 16 вересня був проведений Міжнародний колоквиум щодо змістовного наповнення політичної науки. Однією зі складових частин політичної науки було визнано дослідження «Партій, груп і політичних поглядів» [179], а головне – почесне місце посідає дослідження інтересів: «Широка сфера, що розширюється, діяльності уряду в

усіх країнах, а також емоції та інтереси, які пробуджує політика, роблять дуже бажаним, щоб як політичні ідеї, так і політична практика піддавалися безкорисливому вивченню. Це мета та завдання політичної науки забезпечити таке дослідження. Законно вважати, що таким чином можна підвищити політичну проникливість... залучити більш поінформовану громадську думку до політичних проблем та покращити роботу уряду на всіх рівнях» [201].

Задовго до цього у фокусі політичної філософії та соціальних наук вже знаходились політичні партії, які діють та об'єднуються на основі політичних ідеологій. Особливу увагу політичним партіям було приділено у контексті теорії та практики політичного представництва та розвитку парламентаризму. В Україні, відповідно до 36 статті Конституції «громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом...» [60]. Натомість, законопроекти про лобізм час від часу визнаються неконституційними. Наприклад 3 березня 2021 року Комітет Верховної Ради України з питань правової політики ухвалив висновок, що законопроекти про лобізм № № 3059, 3059-1, 3059-2, 3059-3 суперечать Конституції України... проблема цих законопроектів полягає у тому, що в них поняття лобізму часто змішується з поняттями суміжної діяльності участі громадськості в управлінні державними справами та справами місцевого значення, відповідно є обґрунтована стурбованість, що ці законопроекти будуть обмежувати такі права громадян, гарантовані Конституцією... найбільший ризик, які містять положення законопроектів – фактичне ототожнення права громадян на об'єднання із лобістською діяльністю. Саме тому, норми цих законопроектів стосуються всіх громадських ініціатив: від національного до місцевого рівнів. Тобто, навіть діяльність місцевих жителів у маленькій громаді може бути визнана лобізмом [43].

Отже, незважаючи на те, що останнім часом слід відзначити посилення уваги з боку політичної теорії та практики до груп інтересів, важливо продовжувати пошук оптимальної моделі взаємодії груп інтересів із громадськими організаціями та політичними партіями в умовах становлення демократичної політичної системи. Актуальним та, водночас, складним завданням у процесі здійснення демократичних реформ, європейської та євроатлантичної інтеграції є забезпечення реалізації інтересів різних соціальних та політичних груп, верств населення та класів. Фактично, йдеться про баланс інтересів у виробленні та реалізації публічної політики, а групи інтересів, політичні партії та інститути громадянського суспільства мають сприяти знаходженню балансу між приватними та суспільними інтересами.

Слід констатувати недостатню увагу ролі груп інтересів з точки зору теорії конфлікту у дискурсі політичної науки. Зокрема, якщо дотримуватись класифікації етапів розвитку конфліктної парадигми, запропонованої українською дослідницею Н. Майструк, то з усіх етапів (класичний, неокласичний, посткласичний етапи) еволюції конфліктологічної парадигми найбільше увагу групам інтересів було приділено на посткласичному етапі. Хоча елементи теорії груп та конфлікту інтересів було розкрито «на класичному етапі у класово-конфліктній моделі (К. Маркс) та конфліктно-конструктивній (Г. Зіммель, М. Вебер); на неокласичному етапі Р. Дарендорф запропонував конфліктну модель – у сучасній конфліктній моделі (Дарендорф) і на посткласичному – у конфліктно-консенсусній моделі (Габермас, Луман)» [76, с. 3].

Для К. Маркса груповий конфлікт носить класовий характер та виражається у публічній політиці у діяльності партій. Про це свідчить вже сама назва твору «Маніфест комуністичної партії» [81]. Класовий конфлікт є конфліктом найвищого рівня, він визначає історію людства, політику та економіку. У «Маніфесті комуністичної партії» зазначено: «Історія всього дотеперішнього суспільства є історія боротьби класів. Вільний і раб,

патрицій і плебей, феодал і кріпак, цеховий майстер і підмайстер, коротко кажучи, гнобителі і гноблений перебували в постійному антагонізмі один до одного, вели безупинну, то приховану, то явну боротьбу, боротьбу, яка кожний раз кінчалася революційною перебудовою всього суспільства або спільною загибеллю класів, що боролися. В попередні епохи історії ми майже повсюди знаходимо цілковите розчленування суспільства на різні стани, різноманітну градацію суспільних становищ. У стародавньому Римі ми маємо патриційів, вершників, плебеїв, рабів; в середні віки – феодалських панів, васалів, цехових майстрів, підмайстрів, кріпаків, а до того ще майже в кожному з цих класів знов особливі градації. Сучасне буржуазне суспільство, що виникло з загибелі феодального суспільства, не знищило класових суперечностей. Воно тільки поставило нові класи, нові умови гноблення, нові форми боротьби на місце старих» [81].

Досліджуючи традиції комунізму та націоналізму (представлені, відповідно К. Марксом та Ф. Лістом) Роман Шпорлюк відзначає їх трансформації протягом ХХ століття. Очевидно, що конфлікти між націями також є конфліктами найвищого рівня. Р. Шпорлюк зазначає, що марксизм-ленінізм у ХХ столітті перетворився на різновид націоналізму. Він зазначає, що «Світ, в якому довелося жити Карлу Марксу й Фрідріху Лісту, світ, який вони намагалися пояснити й змінити, був зруйнований у відносно короткий історичний проміжок, центральною подією якого була російська революція 1917 р... Події цього часу стали поворотними в історії соціалізму, марксизму та міжнародного робітничого руху, не меншою мірою вони були визначальними для Росії, російського націоналізму й націоналізму взагалі... і марксизм, і націоналізм змінилися, іншої якості набули і відносини між ними. Ідеї Маркса й Ліста зберегли свою силу та привабливість, вони стали ще впливовішими після 1917 р. Проте відповідні доктрини втратили свою початкову інтелектуальну та політичну монолітність і внутрішню узгодженість. Марксизм, а точніше марксизм-ленінізм перетворився на різновид націоналізму» [155, с. 420]. При цьому, «націоналізм вперто

відмовляється вміщуватися в прокрустове ложе комунізму чи капіталізму» [155, с. 433].

Доктрини націоналізму та комунізму (у фокусі дослідницької уваги яких знаходяться нація та клас) стали важливими складовими групової ідентичності, подальшого розвитку теорії груп та конфліктологічної парадигми. Відповідно до марксистської доктрини, а також пост марксизму та неомарксизму, при усіх відмінностях, кристалізується уявлення щодо боротьби класів за можливість визначати суспільний інтерес. Зрозуміло, що у пролетаріату та буржуазії бачення суспільного інтересу відрізняється. Натомість, взаємодія між класами у межах певної національної держави дозволила пом'якшити протиріччя та сформулювати національний інтерес на основі компромісів між класами та консенсусу між власниками бізнесу, інститутами публічної влади та профспілками [155, с. 376]. Головним для подальшого розвитку груп інтересів у другій половині XX століття були свобода вибору та політичний плюралізм. Відзначимо також думку Р. Шпорлюка щодо підвищення ролі науковців, а відповідно – освіти та науки як інституту, що сприяє розвитку політичної компетентності.

Тут також доцільно згадати ідеї українських теоретиків Д. Донцова («Націоналізм») [38] та В. Липинського (Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму) [70] щодо груп інтересів. Для В. Липинського, який у праці «Листи до братів-хліборобів» на основі відносин із активною меншістю (аристократією, яку він називає «Дон Кіхоти») та пасивною більшістю («Санчо Панчи») виокремлює різні форми правління (класократія, охлократія, демократія) вкрай важливим є плюралізм. Як зазначає Т. Осташко: «По-перше, суспільний плюралізм: Україна повинна розвинути диференційовану класову структуру, що охоплювала б усі верстви, потрібні для існування зрілої нації та самостійної держави; відродження національної аристократії, яка могла б стати сполучною ланкою між «старою» і «новою» Україною і внести елемент стабільності в національне життя. По-друге, політичний плюралізм – необхідність

існування політичної опозиції, яка своїм тиском на державний апарат не допустить його бездіяльності. По-третє, територіальний патріотизм: усі мешканці України є її громадянами, без огляду на їхнє етнічне походження, віросповідання, соціальну належність та національно-культурну свідомість. По-четверте, релігійний плюралізм – рівність усіх конфесій і неможливість ототожнення національності з будь-яким віровизнанням» [100].

Діяльність груп інтересів носить конфліктний характер. Конфлікти тривають протягом усього часу, змушуючи переосмислювати сутність суспільного інтересу, особливо у перехідних суспільствах. Практично кожне соціокультурне чи економічне рішення, яке надає перевагу одній групі інтересів над іншими, здатне поставити під сумнів спроможність уряду чи місцевої влади діяти відповідно до національного інтересу. Якщо конфлікти між партіями загострюються під час електоральних змагань, то конкуренція та конфлікти між групами інтересів тривають постійно.

Слід відзначити особливу роль Г. Зіммеля у розвитку конфліктологічної парадигми. Його аналіз стосується вже не таких великих груп, як класи чи нації, а спрямований на малі та середні групи. Відповідно, у конфліктну взаємодію щодо визначення, презентації та реалізації суспільного інтересу вступають вже не великі соціальні групи (класи), а малі чи середні групи інтересів. Відбувається зниження рівня конфлікту – від класів до груп інтересів. Зокрема, Н. Майструк зазначає: «Після Маркса, починаючи з Зіммеля, відбувається зниження рівня досліджуваного конфлікту: у Маркса – це конфлікт великих соціальних груп (класів), у Зіммеля – середніх та малих... саме Зіммель першим ввів поняття «конфлікт» у назву своєї праці («Конфлікт сучасної культури»), сформулював проблему соціології конфлікту, методологічні засади, визначив його багатофункціональність, звернув увагу на роль конфліктів у процесі соціалізації особистості, яка, згідно соціологу, взагалі не може бути сформована без участі у боротьбі» [75, с. 5-6].

Отже, трансформації двох визначальних доктрин XIX – першої половини XX століття спричинили «зниження рівня досліджуваного конфлікту» (Н. Майструк) та, відповідно, сприяли розвитку теорії груп. Г. Зіммель [44] став одним із перших, хто досліджував малі та середні групи.

Г. Зіммель визначив «...закономірні зв'язки й взаємовпливи перемінних (гострота, довготривалість) конфліктів та особливостей малих й середніх груп. Наступний значущий доробок вченого – детальна і вперше здійснена картина варіантів завершення конфліктів... компроміс, консенсус, конкуренція, опозиція» [75, с. 6]. Саме ідеї Г. Зіммеля щодо ролі третьої сторони у конфліктах малих груп знайшли продовження у працях В. Бюля. Він «...обґрунтував переваги «тріадичної» моделі конфлікту над класичною «діадичною». У контексті діадичної моделі, конфлікт відбувається між двома соціальними групами, при цьому виділяється основна причина їхнього протиборства, конфлікт розуміється одномірно і не має «змішаних» складових. Тріадична модель Бюля спирається на ідею Зіммеля про тристоронні відносини і припускає в зв'язку з цим, багатозначність його суб'єктів, причин та не виключає можливі коаліції і компроміси. Соціальний конфлікт, за Бюлем, власне і може називатися таким, саме завдяки наявності тристоронніх відносин» [75, с. 6].

Відтоді групи інтересів, їх становлення та розвиток у політичному контексті посткомуністичних трансформацій та подальшої демократизації, стають об'єктом підвищеної уваги. Слід відзначити, що групи інтересів посіли у дискурсі політичної науки місце поруч із теорією політичних партій, які постійно перебували у фокусі уваги зарубіжних та українських політологів. Групи інтересів, як і політичні партії, мають уникати загрози «тоталітарності». На думку теоретика неомарксизму А. Грамші, «тоталітарність» слід визначати як «...характеристику політичної партії. Причому двоїсту характеристику: тоталітарною є партія, яка поглинає суспільство, але тоталітарною є й та партія, що розчиняється в суспільстві» [47, с 130].

У постмарксистській традиції продовжується осмислення ще одного напрямку, окресленого К. Марксом, а саме взаємодії між політикою та економікою у теорії груп. Зростає роль держави у регулюванні економічних відносин, а маніпулювання громадянською думкою стають невід'ємною складовою політики. Постіндустріальне суспільство виробило дієві механізми обмеження соціальних змін, як, безумовно, вплинули на теорію та практику груп інтересів. Йдеться про формування певної системи інститутів (серед яких почесне місце посідають групи інтересів), нові виробничі процеси і форми людського буття. Натомість, групи інтересів також є інституційним вираженням наявних політичних розбіжностей, їх взаємодія носить переважно конфліктний характер, а інституціоналізація відбувається лише в умовах політичного плюралізму. Діяльність груп інтересів сприяє формуванню простору раціонального політичного вибору громадян, підвищенню їх політичної компетентності. Групи інтересів, якщо вони зацікавлені у демократії, мають ставити суспільний інтерес вище приватних та корпоративних інтересів.

В основі теорії груп інтересів сучасності знаходиться індивідуальний вибір. Замість таких потужних соціальних та політичних акторів минулого, як нації чи класи, які представлялись дослідникам як об'єктивна, історично обумовлена даність, сучасне розуміння ідентичності виходить із вибору індивідів. Йдеться, наприклад, про політичну націю, вибір партійної ідентичності тощо. Плюралізм груп обумовлений індивідуальним вибором. На думку І. Гіоане «Життя людини в царині політики пронизане вибором, завдяки якому вона визначає свою позицію, напрями політичної діяльності, обирає партнерів чи приєднується до тієї чи іншої політичної сили. Політичний вибір може бути ситуативним або ж осмисленим, внутрішньо вивіреним, свідомим. Однак, незалежно від мотивації, політичний вибір є вибором змісту та напрямів політичного мислення, дії, які визначають суспільний статус особистості, її роль у житті держави і суспільства» [24, с. 45].

Як зазначає дослідниця плюралізму груп Т. Константинова: «Процеси становлення демократичної політичної системи в Україні довели, що існує прямий взаємозв'язок між політичним плюралізмом та демократичним політичним вибором. Наприкінці ХХ– на початку ХХІ століття відбулись масштабні політичні трансформації, пов'язані із демократизацією посткомуністичного простору загальним знаменником яких стали ослаблення авторитарних тенденцій в управлінні, поширення політичного плюралізму, демократичних політичних цінностей» [59, с. 49].

Найбільшу увагу у конфліктологічній парадигмі приділено конфліктам між групами інтересів на посткласичному етапі. Також на цьому етапі кристалізується сутність суспільного інтересу, а також визначаються ненасильницькі механізми його досягнення в умовах глобалізації та становлення мережевого суспільства. Наголос робиться на комунікативних механізмах визначення та реалізації у публічній політиці суспільного інтересу.

Н. Майструк обґрунтовано відзначає, що представники посткласичного етапу (Ю. Габермас, Н. Луман, У. Бек, ін.) працювали під час радикальної зміни макрорівня соціальної та політичної взаємодії, таких як розпад СРСР, поширення міжетнічних конфліктів. Трансформації цивілізаційного рівня спричинили наступні тренди конфліктної взаємодії груп інтересів.

На окрему увагу заслуговує концепція Ю. Габермаса. Під час російської широкомасштабної збройної агресії Ю. Габермас, ґрунтуючись на власній теорії «комунікативної раціональності», запропонував власну візію пошуку «моделі миру» та ролі Німеччині та інших демократичних країн у російсько-українській війні. Він одразу отримав відповіді та критичні зауваження від декількох українських філософів. Ця дискусія, окрім іншого, напряду визначає ще одного колективного суб'єкта визначення сутності суспільного інтересу у сучасних умовах, «арбітру» у конфліктній взаємодії груп інтересів між приватним інтересом та національним (суспільним) інтересом. Йдеться про публічних інтелектуалів, до яких, безумовно,

належать як Ю. Габермас так і його українські візаві – Є. Бистрицький, Ю. Романенко, Л. Ситніченко, О. Хома, А. Єрмоленко та ін. Щодо важливості інституціоналізації публічних інтелектуалів у процесі демократизації та формування публічної політики відповідно до суспільного інтересу, то її важко переоцінити. Адже роль публічних інтелектуалів у процесі визначення суспільного інтересу – визначальна.

Слід погодитись із наступним: «Публічні інтелектуали у сучасній Україні сприяють раціоналізації політичної комунікації. Звернення інтелектуалів формують новий порядок денний для діяльності інституту масмедіа, політичних партій, громадянського суспільства. Їх вплив полягає також у протидії медіатизації політики, підпорядкуванню публічної політики медійним критеріям рейтингу/формату, запобіганню перетворенню політичних змагань на основі раціональних дебатів на шоу, віртуальні конфлікти штучно сконструйованих іміджів та медіа-скандали. Публічні інтелектуали, як частина середнього класу, визначають та презентують у публічній комунікації суспільне благо, утворюють стандарти не лише раціональної аргументації а й моральної поведінки» [159, с. 91].

Щодо ролі публічних інтелектуалів у визначенні суспільного інтересу, то вона зросла після Другої світової війни. Інтелектуали виходять з «вежі зі слонової кістки» в повоєнній Європі. Розпочинається ера інтелектуалів-бунтарів, які виступають на мітингах, роздають газети на вулицях чи кидають цеглу в поліцейських, як Жан-Поль Сартр чи Мішель Фуко. На думку Сартра, «...інтелектуал – це той, хто втручається в те, що його не стосується»... Едвард Саїд вважав, що відповідальність інтелектуалів полягає в тому, щоб публічно піднімати незручні питання та протистояти ортодоксальності й догматизму. Тому справжній інтелектуал – завжди аутсайдер, що живе у добровільному вигнанні на задвірках суспільства. В останній третині XX-го століття відбувся «публічний поворот» (public turn), пов'язаний із зростанням суспільного запиту на соціально-гуманітарне знання. З'явилися такі галузі як публічна філософія, публічна історія,

публічна соціологія, публічна антропологія, публічна географія тощо. Все більше представників академічної науки почали шукати шляхів самореалізації у публічному просторі й заробляти великі гроші. Це змінило соціальний статус публічних інтелектуалів, які втрачають імідж маргіналів і все більше інтегруються в політичний істеблішмент [66].

Спроба Ю. Габермаса застосувати даний підхід до аналізу широкомасштабного російського збройного вторгнення (28 квітня 2022 року у газеті «Süddeutsche Zeitung» вийшла його стаття «Війна та обурення» [179]) призвела до висновків щодо необхідності перегляду політики потужної допомоги та підтримки України з боку Німеччини та, у цілому, коаліції демократичних країн. На думку авторів статті «Філософія і дискурс війни: Конфлікт світів як межа комунікативної теорії Юргена Габермаса» [17], «Габермас чітко виявляє головну «дилему сучасного світу»: Поразка Росії в Україні чи ядерна війна. Це «дилема, яка змушує Захід без ризику зважувати альтернативи в просторі між двома бідами – поразкою в Україні чи переростанням обмеженого конфлікту в Третю світову війну» [17, с. 66] . Отже, у контексті нашого дослідження суспільного інтересу, слід інтерпретувати габермасівську ідею як турботу про глобальний інтерес (або сукупність суспільних інтересів демократичних країн) який формується у конфлікті та консенсусі з інтересами інших глобальних та регіональних гравців міжнародної політики. Фактично, йдеться про конфліктну взаємодію різних груп щодо визначення та реалізації суспільного інтересу деяких країн у контексті глобального інтересу (який полягає, як мінімум, у запобіганні ядерної катастрофи). Отже, Ю. Габермас застосовує свою теорію задля аналізу війни та доходить висновку щодо необхідності пошуку компромісного рішення. Ю. Габермас пропонує підхід консенсусу та компромісу задля вирішення дилеми між моральною поведінкою щодо підтримки України та «політикою страху» з використанням ядерного шантажу. На відміну від конфлікту груп інтересів щодо різних інтерпретацій суспільного інтересу, щодо яких завжди зберігається можливість

застосування комунікативної теорії, Війна передбачає «категоричну незгоду», «радикальну суперечність», дилему «існування або неіснування, буття чи небуття» у випадку ядерного шантажу.

В якості відповіді слід нагадати про важливість не просто існування людей, а саме вільного існування, тобто наявності свободи вибору у індивідів. Суспільне благо (суспільний інтерес) може бути визначене лише на основі комунікації. На цьому наголошує комунікативна дія.

Як зазначають Є. Бистрицький та Л. Ситніченко: «В повоєнних умовах розбудова європейської демократії збіглася з потребою у встановленні нового демократичного соціального порядку, ґрунтованого на досягненні консенсусу вільними громадянами як рівноправними членами у розподілі ролей, місць та благ у демократичній спільноті. В цьому сенсі вихідна спрямованість комунікативної теорії на ідеал взаєморозуміння потенційно містить перспективу буттєвої, політичної рівності її учасників, перспективу взаємовизнання їхніх інтересів як рівноправних... комунікація апріорі містить у собі засади демократичної рівності — «принцип демократії, який набуває форми політичної участі та права [громадян] комунікувати у секції базисних прав демократичних конституцій, гарантує самовизначеність свободної асоціації вільних та рівних суб'єктів права» [17, с. 72].

Комунікативна теорія може бути застосована до ситуації пошуку спільного інтересу різних груп інтересів (серед яких, за А. Бентлі, обов'язково мають бути групи, які ставлять суспільний інтерес вище за приватний), коли відсутня ситуація «радикальної незгоди». Навпаки, коли йдеться про війну, як спробу знищення нації, виникає потреба у інших теоретичних інструментах. Наведемо ще одну цитату: «В основу публічного виправдання російської агресії покладена ідея захисту «русского мира», «культурной идентичности в рамках большой русской нации», «одного народа, единого целого». Немовби з боку України як західного проєкту «анти-Росії» існує потенційна екзистенційна загроза «історичній єдності руських і українців». Відповідно, говорячи словами Габермаса, «героїчна

налаштованість» спільноти України є цілком протилежною. Захист від знищення «нашого» спільного Ми, особливості способу життя у всіх його вимірах – від національної культури та політичного ладу до повсякденної звичаєвості, тобто колективного життєсвіту – мотивують опір українців. Якщо вживати поняття комунікативної теорії, то в цій Війні ми зустрілися з досвідом радикальної незгоди та прагматикою взаємонерозуміння сторін, за яким стоїть зіткнення культур, життєвих світів, отже з відмінним від Габермасова розуміння поняття світу» [17, с. 79].

Відповідаючи на питання щодо відмінностей між групами інтересів та політичними партіями, К. Байме зазначає: «Якщо партійні протиріччя у політичних ідеологіях західних демократій вже визнано корисними... то позиція щодо груп інтересів у публічній сфері все ще позначена певною «обережністю щодо об'єднань». Лише у новітній час «інтерес» визнали як архетип змісту людської свідомості, як і честь або чесноту... «Спільне благо», яке охоплює всі інші гідні прагнення блага, було вищим орієнтиром вчень про державні цілі» [9, с. 308].

Групи інтересів мають дотримуватись принципу вибору суспільного інтересу. Адже, саме поняття суспільного інтересу, який формується у процесі взаємодії (зіткнення, конфлікту) приватних та корпоративних інтересів, є однією із складових (підвалиною) суспільства.

Тобто, держава починає боротись за те, щоб авторитарно визначати суспільний інтерес. Групи інтересів, протидіючи авторитарному пануванню держави та груп, які її монополізують, претендують на власне визначення суспільного інтересу. У цьому контексті варто звернути увагу ще на один вимір концептуалізації груп інтересів як взаємодії між приватним та суспільним інтересом. Йдеться про ліберальну традицію, яка визначає пріоритет приватних інтересів над «загальним», «державним» інтересом, а предметом аналізу обирає індивідуальну поведінку, вибір та інтерес. Відповідно до теорії раціонального вибору та публічного вибору (які є складовою ліберальної доктрини) раціональна дія може бути обґрунтована та

здійснена лише на основі власної вигоди та індивідуального інтересу. Знову повертаємось до парадоксу М. Олсона: «раціональні індивіди – ірраціональні суспільства» [98]. Інтереси індивіда є абсолютно реальними, а от інтереси держави – штучними; за ними ховаються (чи намагаються приховати) приватні чи корпоративні інтереси конкретних осіб, або правлячих груп. Наступний крок у процесі концептуалізації груп інтересів, спираючись на здобуток Г. Зіммеля, зробив А. Бентлі.

До сильних місць та переваг його дослідницької програми слід віднести увагу до інституційного виміру діяльності груп інтересів. К. Байме наголошує, що у концепції А. Бентлі «інституції можуть поводити себе як групи... до дослідження груп інтересів включали діяльність державних агентур, що чинили тиск... це дало змогу швидко викрити фікцію нейтральності державного апарату щодо груп» [9, с. 310]. У межах ліберальної доктрини розвивалась мінімалістська теорія «держави-касового апарату». Вона наголошує на ролі третейського судді, яку має виконувати держава, регулюючи відносини між групами інтересів. Натомість, таке визначення держави несе небезпеку втратити з поля аналізу бюрократію, як організовану групу із власними інтересами, що має ресурси (владу) для їх реалізації, використовуючи боротьбу груп інтересів. Також перевагою підходу А. Бентлі є його відкриття «мінімального консенсусу». Виявляється, що незважаючи на конфліктну взаємодію груп інтересів, навіть у найгострішій його фазі, усі вони мають спільну рису – єдність щодо необхідності мінімального консенсусу та його допустимого рівня.

Як вважає К. Байме, «Бентлі намагався за допомогою поняття *habit background* (узвичаєний фон, підґрунтя звичок) пояснити, чому конфлікти груп не перевищують певної гостроти і обирають середину» [9, с. 311]. У розвиток цієї концепції Д. Труман визначив «правила гри», яких дотримуються усі учасники, або «загальний ідеологічний консенсус». Йдеться про «індивідуальну гідність особистості, чесну угоду, демократичне лекало та уявлення щодо матеріального добробуту» [9, с. 311].

Отже, під час конфлікту між групами інтересів відбувається зіткнення індивідуальних воľ на сонові відповідних правил гри, які сягають не лише державного контролю, а виходять з уявлень про спільне благо. Конфлікт групових інтересів пом'якшується суспільним консенсусом щодо мінімального рівня згоди. Утворюється баланс між групами інтересів, соціальна та політична рівновага, яка влаштовує усіх учасників. Це в ідеалі. Насправді завжди виникають групи, які не задоволені наявним станом справ та розподілом суспільного блага. Це «незадоволені класи» (Д. Рісмен), які не визнають консенсусу та вдаються до радикальних дій задля виконання власних вимог щодо залучення до розподілу суспільного блага. Концептуалізація груп інтересів потребувала звернення до широкого кола питань, які стосуються майже усього предметного поля сучасної політичної науки: від держави та ідеології до партій та раціональної індивідуальної поведінки. Переосмислення ролі держави щодо взаємодії груп інтересів відбулось у 60-х роках ХХ століття. Це пов'язано із суттєвими трансформаціями уявлень щодо суспільного інтересу, раціонального вибору, експансією економічної теорії на предметне поле політичної науки (так званий «економічний імперіалізм»). Відтепер, зростання ролі держави змушує усвідомити її нову роль: створення конституційних умов для діяльності груп інтересів, регулювання правил гри задля найбільш повної реалізації суспільного інтересу та досягнення суспільного блага. Натомість, модель неоплюралізму також виявилась не придатною для аналізу реальної взаємодії груп інтересів.

Неоплюралізм виходить із моделі «дієздатної держави» [9, с. 314]. При цьому, завжди є «забуті групи», які нездатні пройти етап інституціоналізації власних інтересів та взяти участь у розподілі суспільного блага. Ця думка М. Олсона є похідною від його концептуалізації груп інтересів у межах теорії раціонального вибору. Групи утворюються задля досягнення спільної мети, а малі групи є більш ефективними з точки зору досягнення спільного блага, аніж великі. Погодимось із українською дослідницею Л. Мокрою: «На

діяльність будь-якої держави завжди впливають певні групи, інтереси яких є дуже різноманітними та суперечливими, саме від їх діяльності залежить вибір пріоритетів у розвитку держави. Групи інтересів опосередковано впливають на взаємовідносини держави та громадянського суспільства, вони артикулюють важливі для членів даної групи цілі і шукають ефективні шляхи їх реалізації через різноманітні механізми...» [87, с. 37].

Отже, згідно з теорією М. Олсона, групи інтересів виникають через раціональний мотив учасників до участі у розподілі спільного («колективного» у термінології М. Олсона) блага. У площині публічної політики це означає участь у розподілі публічних фінансів, посад, підприємств, державних замовлень, можливостей впливу на вироблення політики тощо. Натомість, можуть бути й інші випадки, які теорія колективної дії не може пояснити. Йдеться про «групи суспільних інтересів».

У демократичних країнах з ринковою економікою виникає ситуація, коли утворення груп інтересів не пов'язано із раціональною вигодою, а спрямоване на слідування суспільному інтересу. В якості прикладів міжнародних організацій груп спільних інтересів можна навести «Greenpeace», «Amnesty International», «Transparency International» тощо, таких харизматичних лідерів цих груп та рухів, як Грета Тунберг та інші.

Відбувається досить чіткий поділ груп інтересів на дві категорії. До першої відносяться альтруїстичні групи суспільного (публічного) інтересу, а другу представляють організації підприємницького типу. Останні переслідують егоїстичні інтереси, а перші – альтруїстичний. До дослідження їх діяльності слід застосовувати іншу оптику. Якщо групи інтересів підприємницького типу цілком підпадають під дослідницьку програму теорії раціонального та публічного вибору, то для груп суспільного інтересу характерні інші виклики. Зокрема, альтруїзм тим нижче у цих групах, чим більша кількість осіб. З іншого боку, тільки потужні організації зі значною кількістю членів здатні забезпечити ефективне вирішення проблем. Їх мережева система управління протиставляється авторитаризму груп

підприємницького типу (включно із лобістськими організаціями), але при всіх перевагах мережевої організації вони також шукають лідерів («обличчя протесту»). Іноді ці групи можуть утворюватись спонтанно, як реакція на певну проблему. І так само швидко зникати, якщо проблему вирішено. Окрім цього, для даного дослідження груп інтересів у межах конфліктної парадигми важливо зауважити, що групи суспільного інтересу є інтернаціональними – їх діяльність не обмежується кордонами національних держав. Суспільний інтерес вони трактують з космополітичних позицій, як загальнолюдський, тобто такий, що не обмежується національними кордонами. Відповідно, відбувається конфлікт між глобальними інтересами та національними. Враховуючи, що деякі проблеми (екологічні проблеми, безробіття, захист прав споживачів тощо) виникають та вирішуються на локальному рівні, то конфлікт між різними інтерпретаціями «спільного блага» на глобальному, національному та локальному рівнях відображається у діяльності таких альтруїстичних організацій. Отже, діяльність груп альтруїстичного характеру (альтруїзму участі) характеризується наступними конфліктами та протиріччями: 1) альтруїстичні групи v. підприємницькі групи; 2) кількість групи v. альтруїстична налаштованість членів; 3) глобальний v. національний v. локальний інтерес; 4) мережева організація v. потреба у харизматичних лідерах; 5) спонтанність виникнення та утворення v. системна діяльність задля вирішення проблем.

Усі ці протиріччя та конфлікти впливають на інтерпретації та розуміння суспільного інтересу у сучасних умовах. Безумовно, слід погодитись із К. Байме у тому, що «Порожня форма спільного блага» занадто виснажена групами суспільного інтересу» [9, с. 316]. Цей парадокс (адже, групи альтруїстичного характеру були покликані реалізовувати та захищати суспільний інтерес) призводить до акцентування у діяльності груп інтересів не на конкретному спільному благу, а на якомусь невизначеному спільному благу, що може спричиняти повернення до політичного фундаменталізму та тоталітаризму.

Як зазначають українські автори Ю.В. Зайончковський та О.М. Осіпов, «Неокорпоративізм, будучи відмінною від лобізму системою взаємодії бізнесу і влади, має на увазі двосторонній вплив бізнесу і влади один на одного, в силу чого вивчення носить більш різносторонній характер. Крім того, неокорпоративізм і як система представництва інтересів, і як інструмент вироблення і реалізації публічної політики включає елементи громадянського суспільства в політичний процес, дозволяючи інституціоналізувати відносини влади, бізнесу та громадянського суспільства... Неокорпоративізм – тенденція, яка спостерігається в західних поліархіях. Її основна риса – надання групі осіб, що має спільні інтереси, привілейованого і законного доступу до процесів формування політичного курсу» [42, с. 99].

Фактично, неокорпоративізм фіксує повернення держави, як головного гравця у формування публічної політики в усіх сферах – економічній, освітній, соціальній, культурній та ін. Неокорпоративізм має два різновиди – соціальний та ліберальний. Вони відрізняються рівнем державного втручання у економіку. Так само держава створює умови для впливу груп інтересів на усіх етапах вироблення публічної політики та сприяє інституціоналізації цього впливу. Представники груп інтересів входять до складу державних комісій, урядових рад тощо. Отже, неокорпоративізм виходить із державоцентризму або, принаймні з того, що політична система є центральним (управлінським) елементом відносно економічної, а спільне благо є результатом структурованої державою публічної політики.

Ф. Шміттер [196] наголошує, що «привід корпоративізму», після поразок фашизму та націонал-соціалізму повертається на європейську сцену. Він відкрізняє суспільний (ліберальний) корпоративізм від державного (авторитарного), а неокорпоративізм визначає як систему «представництва інтересів, складові частини якої організовані в кілька особливих, примусових, неконкурентних, ієрархічно впорядкованих, функціонально різних розрядів, офіційно визнаних або дозволених (а то і просто створених)

державою, що наділяє їх монополією на представництво в своїй області в обмін на відомий контроль за підбором лідерів і артикуляцією вимог і прихильностей» [42, с. 101].

До речі, модель неокорпоративізму дозволяє подолати одне із протиріч, які властиві діяльності альтруїстичних груп інтересів, а саме – протиріччя між рівнями вироблення політики. Адже, представники груп інтересів можуть входити до державних комісій та рад усіх рівнів – локального та національного, брати участь у міжнародній політиці («парадипломатія») на глобальному рівні тощо.

Проблематизація феномену представництва інтересів у площині публічної політики знайшла своє продовження у теорії мережевого плюралізму. Мережевий аналіз виходить із багатосторонності публічної політики, плюралізму та рівності державних та недержавних акторів у перемовинах щодо спільного блага. Як відзначає К. Байме «В архітектурі комплексності» мережі осмислено як альтернативи традиційним засобам управління, таким, як ієрархія та ринок. На противагу цьому більш реалістичною була перспектива прийняти компліментарність ієрархії та мережевої кооперації» [9, с. 324].

У цілому, розвиток теорії груп інтересів досліджує складну гру, яку можна зрівняти з «...хімерною грою, на яку натрапила Аліса у Країні чудес, де ігрове поле було варіативним, гравці мінялись, двері утворювали рухливі шиї журавлів, а власне м'ячем була жива істота з авто поетичною властивістю до самоврядування – ще й під час удару по воротам» [9, с. 331].

Отже, маятник розвитку теорії груп інтересів коливається між приватними інтересами, які є у фокусі ліберальної політичної доктрини та суспільним інтересом, який часто підміняється державним. Подальший розвиток теорії груп інтересів, як складової конфліктної парадигми передбачає посилення уваги до безпекової складової суспільного інтересу, зростання потужності лобістських організацій, які працюють у військовій сфері, а також сфері національної та глобальної безпеки.

Варто погодитись із тим, що складність ідентифікації лобізму як специфічного представництва інтересів «...в контексті системи представництва політичних інтересів полягає в тому, що досі невідомими лишаються критерії демаркації політичних і галузевих інтересів, засобом захисту яких вважається лобізм. Окрім того, немає методології ідентифікації політичних дій як лобістських, а також (і це головне) і досі спостерігається невизначеність статусу лобізму як політологічної проблеми [16, с. 45].

Переосмислення у нових реаліях російсько-української війни потребує місце держави, опозиційної діяльності, масмедіа у системі представництва інтересів, а також визначення ролі волонтерських організацій, активістів, добровольців.

Висновки до першого розділу

Визначаючи теоретико-методологічні основи дослідження політичної компетентності у процесі інституціоналізації груп інтересів слід зробити наступні висновки.

По-перше, відносно етапів дослідження політичної компетентності в історії політичної думки, то визначено зв'язок між становленням політичної компетентності та ідеалами свободи, рівності, плюралізму та відповідальності, рівнем участі громадян у політиці (у електоральному та управлінському вимірах), раціональності політичного вибору, інституціоналізації груп інтересів, публічної влади, громадянського суспільства. Розуміння сутності спільного блага та його відмінності від приватних інтересів є осердям інтерпретацій політичної компетентності у епоху античності (Платон, Арістотель), середньовіччя (теологічна доктрина), Відродження (Н. Макіавеллі), Нового часу (природне право Г. Гроція та Дж. Локка, конституційної теорії Ф. Бекона, «верховної влади та уявної корпорації» Т. Гоббса, теорії свободи та розподілу влади Ш. Монтеск'є, теорії суспільного договору Ж.-Ж. Руссо), модернізації (партійні ідеології

лібералізму, консерватизму та соціалізму, ін.) та становлення мережевого суспільства (розвиток інтернет-комунікацій і медіатизація політики). Обґрунтовано, що світоглядні зміни на визначених історичних етапах обумовлювали різне розуміння спільного блага, відповідно до якого утворювались концепції політичної компетентності еліти та громадян. Політична компетентність сприяє усвідомленню та артикуляції у публічній політиці власних інтересів громадян, дозволяє відстоювати їх за допомогою раціональної аргументації з представниками інших груп та просувати на рівні публічної влади.

По-друге, щодо концептуалізації політичної компетентності як складової процесу інституціоналізації груп інтересів, то роль політичної компетентності полягає у визначенні громадянами спільного блага та шляхів його досягнення, відмінностей між суспільним інтересом та вузькогруповими інтересами. Обґрунтовано, що політична компетентність є важливою складовою соціальних, економічних та політичних трансформацій – компетентні громадяни обирають компетентну та відповідальну владу та контролюють її діяльність. Аргументовано, що в умовах представницької демократії саме від політичної компетентності залежить вибір акторів конструювання політичної реальності. Відзначено підходи утилітаризму, лібералізму та теорії повсякденності до концептуалізації політичної компетентності у межах соціального конструктивізму. Обґрунтовано дилему компетентності: або дослідники наголошують на необхідності відповідності політичної компетентності певним «об'єктивним» вимогам законам суспільства та історії (К. Поппер називав це «історизмом»), або у фокусі уваги є повсякденність, як плавильний котел політичної компетентності. У цьому випадку обґрунтуванню полягає суб'єктивна реальність повсякденного життя, яке легітимізує символічні універсуми. Визначено основні інституції формування політичної компетентності еліт та громадян (держава, університети, масмедіа, громадські організації тощо) та роль політичної

компетентності у формуванні груп інтересів та їх конкуренції за доступ до публічної влади.

По-третє, теорія груп інтересів у конфліктологічній парадигмі протягом XIX – початку XXI століть характеризувалась маятниковими рухами: від наголосу на ролі приватних інтересів до різних інтерпретацій суспільного блага та ролі держави. Обґрунтовано, що у конфліктологічній парадигмі відбувалось зміщення дослідницького фокусу від великих груп, таких як класи (марксизм) та нації (Ф. Ліст, Д. Донцов, ін.) до груп інтересів. Наголос робиться на тому, що групи конкурують за доступ до публічної політики на основі кращого розуміння суспільного інтересу (А. Бентлі, Д. Трумен), слідування «всеохопному інтересу» (М. Олсон). Аргументовано, що процес формування груп інтересів відбувається як конфліктна взаємодія між приватними та суспільним інтересом. Відзначено сутність та роль теорій колективної дії, раціонального та публічного вибору, теорії груп суспільного інтересу, неокорпоративізму, мережевого плюралізму тощо.

РОЗДІЛ 2.

КОМУНІКАТИВНИЙ ВИМІР ПОЛІТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ГРОМАДЯН У ПРОЦЕСІ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ

2.1. Політична компетентність громадян як основа раціонального електорального вибору.

У сучасних умовах набуває особливої ваги комунікативний вимір політичної компетентності громадян у процесі інституціоналізації груп інтересів. Це обумовлено розвитком інтернет-комунікацій, які спричиняють фундаментальні зміни у процесі взаємодії публічної влади та груп інтересів, формують мережі та надають «голос» практично кожному користувачу.

В умовах переходу суспільства від пострадянської гібридної системи (яка характеризується химерним поєднанням несумісних елементів у політиці, економіці, культурі та освіті, управлінні тощо) до демократії та пов'язаних із цим процесом трансформацій публічної політики та адміністрування у напрямку європейських стандартів та демократичних цінностей, особливої ваги набуває політична компетентність громадян як основа раціонального електорального вибору.

Демократичні цінності, які (як це було продемонстровано у першому розділі) стали фундаментом публічної політики у країнах європейської та євроатлантичної спільнот, формувались у процесі комунікативної взаємодії публічної влади та громадян. Йдеться про свободу, рівність, відповідальність, правовладдя тощо. Лише на їх основі можна досягти суспільного блага, подолати конфлікт приватних та корпоративних інтересів груп на шляху до спільного (національного) інтересу. Важлива роль у їх формуванні відграють інститути освіти та науки, масмедіа, громадянського суспільства. Як відзначає С. Кирій «В умовах... війни та тимчасової окупації частини території, нездатності держави забезпечити мінімальні соціальні

потреби людини та гарантувати безпеку її мешканцям включаються в суспільстві механізми самоорганізації, які замінюють державу – зміцнення громадських інститутів суспільства, розширення сфери діяльності волонтерських організацій, прояв громадської ініціативи та жертвовності. У системі публічного управління це спричиняє необхідність повернення до ключових цінностей демократії та громадянського суспільства, задекларованих у Конституції України, міжнародному та європейському праві» [51, с.185].

Компетентнісний підхід, який протиставляється традиційному менеджменту та урядуванню, відкриває нові можливості. Передусім, йдеться про визначення та розвиток компетенцій, які дозволяють визначати та реалізовувати суспільний інтерес. Якщо традиційно державне управління було спрямоване на виконання формальних вимог та внутрішніх процедур, то компетентнісний підхід спрямований на конструювання та трансформацію політичної реальності.

Політична компетентність виступає складним, комплексним феноменом політичного життя. На думку Р. Аксельрода, «...політична компетентність – це інтегративне поняття, певна система, яка складається із комплексу політичних знань й політичного досвіду, політичної діяльності суб'єкта, що дозволяє йому не лише давати оцінку політичним процесам, але й реалізувати їх в політичній практиці, у силу чого, він виступає і як авторитетна й компетентна особа» [1, с. 3].

Політична компетентність найбільш повно проявляється у діях влади у процесі здійснення урядування, а у діях громадян – під час електорального вибору. Вона формується у процесі політичної соціалізації індивіда. Рівень політичної компетентності залежить від освіти, цінностей та здатності індивіда критично оцінювати попередній досвід власної політичної діяльності та політичної участі. Політична компетентність дозволяє індивіду створювати критерії власного електорального вибору та приймати раціональні рішення.

В умовах розвитку інтернет-комунікацій та пов'язаного із цим процесу становлення мережевого суспільства особливої актуальності набуває комунікативний вимір політичної компетентності.

Соціальні мережі трансформують представницьку демократію, а технологічні можливості інтернет дозволяють говорити про новітню концептуалізацію взаємодії громадян, груп інтересів та публічної влади – електронну демократію, електронне голосування та електронний уряд. Відтепер рівність та свобода, про які йшлося у попередньому розділі, означають рівність та свободу доступу до соціальних мереж, сайтів, месенджерів тощо. До того ж, політична участь та формування груп у епоху інтернет-комунікацій потребували нової політичної компетентності. Саме у зв'язку із розвитком комп'ютерів, мобільних телефонів та інтернет заговорили про м'які навички ("soft skills"). Саме на їх формування спрямовано сучасні освітні технології (зокрема й освіту дорослих), адже у процесі переходу від індустріальної хвилі до інформаційної (О. Тофлер) виникає потреба у комп'ютерній грамотності, умінні працювати з соціальними мережами та месенджерами.

Задля кращого розуміння переформатування загального підходу до компетентності відзначимо декілька цитат українських науковців із приводу формування soft skills. І. Чухно вважає, що «Під soft skills або м'якими навичками розуміють соціальні навички, які не асоціюються з конкретними професіями. М'які навички (англ. soft skills) – комплекс неспеціалізованих, надпрофесійних навичок, які відповідають за успішну участь у робочому процесі, високу продуктивність і, на відміну від спеціалізованих навичок, не пов'язані з конкретною сферою. Ці навички пов'язані з особистими якостями конкретної людини. Вони необхідні для успішного функціонування в соціумі взагалі та універсальні для всіх професій... Так, складовими soft skills можуть бути мотивація, когнітивні процеси, соціальні інтереси, інтеракція, соціальний інтелект, соціальна перцепція, комунікація, здатність давати оцінку тому, що відбувається, впевненість у власних діях тощо. Разом ці

компоненти можуть слугувати основою для формування будь-якої нової «надкомпетентності»...Деякі дослідники розділяють soft skills на 4 групи: соціальні, інтелектуальні, вольові та лідерські. Визначаючи при цьому й топ найважливіших та найбільш запитуваних на ринку праці soft skills: комунікаційні навички; комп'ютерна та технічна грамотність; міжособистісні навички; адаптивність; навички дослідження; навички управління проектами; вміння вирішувати проблеми; експертиза та вдосконалення бізнес-процесів; трудова етика; емоційний інтелект. Інші відносять до найбільш затребуваних soft skills: креативність; здатність переконувати; вміння працювати в команді; адаптивність; тайм-менеджмент» [151, с. 614].

Вона ж зазначає, що поділ компетентностей на м'які та жорсткі («hard skills»), як і у цілому впровадження компетентнісного підходу були обумовлені вимогами до підвищення обороноздатності.

Відзначимо: «Поняття soft skills базується на компетентнісному підході до навчання. Історично, поняття компетенцій, компетентнісного підходу взагалі і, відповідно така компетентнісна деталізація навичок і їх поділ на hard skills і soft skills виникли в 50-70-х роках минулого століття в США в процесі реформування підготовки особового складу та дослідження компетенцій в армії. Саме з того часу почалося активне вивчення змісту м'яких або соціальних навичок, їх впливу на ефективність діяльності працівників, їх професійну кар'єру та розвиток, а також набуття цих навичок» [151, с. 614]. Для України, яка воює з країною-агресором, цей досвід також є актуальним. Йдеться не лише про перемогу у війні, але і про відновлення інфраструктури та економіки, які потребують пошуку оптимального балансу між м'якими та жорсткими компетентностями. А впровадження необхідних політичних та економічних реформ задля реалізації амбітного проекту європейської та євроатлантичної інтеграції потребує суттєвого оновлення вимог до політичної компетентності. Передусім, йдеться про вміння громадян на основі наявної політичної інформації раціонально тлумачити сутність приватних інтересів та

суспільного блага (інтересу), розрізняти їх та робити політичний вибір на користь суспільного інтересу. Це потребує не лише комп'ютерної грамотності, а й медіаграмотності, як новітньої soft skill. Звичайно, надзавданням є контроль над публічною владою та критика її дій у між виборчий період, але головним для політичної компетентності є саме здатність робити раціональний вибір під час електоральних кампаній національного та місцевого рівня. Наголосимо, що у разі успішного завершення європейської інтеграції громадяни України будуть також обирати членів Європейського парламенту, що потребуватиме підвищення рівня політичної компетентності, принаймні щодо розуміння функцій парламенту та системи публічного адміністрування ЄС.

Співробітники Інституту педагогіки НАПН України, пропонуючи спеціальний курс ««Формування soft skills суб'єктів освітнього процесу»» для студентів педагогічних ЗВО, наголошують, що його завданням є: «...навчити здобувачів освіти особистісної динаміки (почуття відповідальності, прагнення до досягнень, впевненість в собі, висока мотивація); компетентності в області міжособистісних відносин (контактність, об'єктивна самооцінка, співчуття та співпереживання іншим людям); прагнення до успіху (самовіддача, мотивація до підтримання статусу, схильність до систематизації, ініціативність); витривалості (стійкість до критики, стійкість до невдач, позитивна емоційна установка, твердість життєвої позиції, задоволення роботою)» [144].

Вони вважають пріоритетними (тобто, це не вичерпний список!) для вчителя наступні компетентності: «комунікативні навички; міжособистісні навички; групова робота; лідерство; кооперація; соціальний інтелект; відповідальність; етика спілкування; вибудовування взаємовідносин; вміння працювати в команді та висловлювати власну думку; соціально-комунікативні здібності; критичне мислення; навички вирішення проблем; новаторське (інноваційне) мислення; управління інтелектуальним навантаженням; навички самоосвіти; інформаційні навички; тайм-

менеджмент когнітивні навички; емоційний інтелект; чесність; оптимізм; стресостійкість; пунктуальність; гнучкість; креативність; мотивація; емпатії; атрибути особистості і складові емоційного інтелекту» [144]. Безумовно, такі компетентності стануть у пригоді усім громадянам до та під час виборів, а деякі з них – і після виборів. Особливо – оптимізм та стресостійкість.

Отже, дослідження політичної компетентності – це міждисциплінарна сфера, у якій перетинаються політична наука, політична психологія, політична соціологія, педагогіка тощо. В Україні проблему політичної компетентності розробляють такі дослідники, як С. Аксельрод, О. Кревська, С. Кирій, Т. Шевчук, ін. Натомість, комунікативному виміру політичної компетентності саме під час електоральних кампаній присвячено недостатньо уваги. Хоча комунікативну компетентність, як окрему складову політичної компетентності виокремлюють усі дослідники без виключення.

У роботах О. Кревської феномен політичної компетентності досліджується з точки зору педагогіки та психології, виокремлюється побутова політична свідомість як основа політичної компетентності особистості [63]. У дослідженнях С. Кирій аналізуються рівні громадянської компетентності в публічному управлінні [51]. Т. Шевчук розглядає громадянську компетентність як елемент формування особистості майбутніх фахівців, виділяючи три складові компетентнісної освіти (знання, уміння, цінності), а також такі ключові компетентності, як інформаційну, соціально-психологічну, громадянську, комунікативну, методологічну, життєву, професійну, психологічну (рефлексивну). Дисертаційне дослідження С. Аксельрода присвячене компетентності як ціннісній складовій політичної культури, у фокусі уваги – компетентність владної еліти. Він зазначає: «Сучасні кризові явища у політиці, економіці, культурі, соціальній сфері є, в тому числі, і результатом політичної некомпетентності, непрофесіоналізму, що суттєво впливає на успішність і темп суспільних перетворень. Об'єктивними вимогами, що висуваються до владної еліти України є розвиток, насамперед, її політичної культури, як важливого чинника

прийняття й реалізації компетентного політичного рішення, налагодження політичного діалогу зі громадськістю, знаходження компромісу та порозуміння» [1, с. 3].

Вкрай важливою, на думку Р. Аксельрода, є «конфліктологічна компетентність». Слід відзначити «...необхідність формування «конфліктологічної компетентності» представників владної еліти в умовах професійної діяльності, під якою слід розуміти наявність відповідних знань щодо природи суперечностей і конфліктів між людьми, здатність прогнозувати та оцінювати їх спрямованість, застосовувати можливі стратегії в існуючому протиборстві сторін, вміння налагоджувати конструктивну взаємодію у конкретній ситуації, спрямовувати зусилля на попередження, унеможливлення чи розв'язання соціально-небезпечних політичних конфліктів, мінімізувати їх деструктивні наслідки» [1, с. 6].

На нашу думку, конфліктологічна компетентність проявляється не лише під час публічного управління, вироблення та реалізації публічної політики, а й у електоральному процесі. У контексті виборчих змагань конфліктологічна компетентність відносно конкурентів та опонентів доповнюється комунікативною компетентністю еліти відносно виборців. Вона, зокрема, полягає у тому, щоб уникати популізму та не створювати у громадян завищених очікувань від результатів виборів.

До речі конкурентами під час виборів є кандидати, які претендують на той самий електорат, працюють на одному електоральному полі. Навпаки, опонентами є ідеологічні противники, яких критикують та з якими конфліктують у публічному просторі з метою перемогти конкурентів. Лише за таких умов політична компетентність еліти буде сприяти визначенню раціонального порядку денного, демократизації, стратегії економічного та політичного розвитку, консолідації суспільства. Виборча конкуренція між політиками має бути пом'якшена політичною культурою влади та опозиції, до складових якої відносяться професійність та відповідальність, духовність

та управлінська свідомість, інтелектуальний капітал та управлінське мислення.

Визначаючи співвідношення між політичною та професійною компетентністю, Р. Аксельрод називає професійною компетентністю «...вищий ступінь досконалості у певному виді професійних занять, вміння працівника вдало, ефективно здійснювати свої професійні обов'язки», а політичну компетентність відносить скоріше до сфери політичної культури: «Невід'ємною частиною політичної культури, що найбільше відповідає демократичній системі, є високий рівень «суб'єктивної політичної компетентності»... політична самосвідомість громадянина й, насамперед, уявлення його про те, яким чином він впливає на політику... політична компетентність відноситься до компетентностей вищого рівня, що обумовлює високі вимоги до її носіїв» [1, с. 9].

Слід безумовно погодитись із думкою Р. Аксельрода, що «компетентнісний підхід», дозволяє визначити різницю між поняттями «компетентність», «компетенція», «професіоналізм», «компетентна поведінка». Системоутворюючою складовою політичної компетентності слід назвати відповідальність особистості за свої вчинки, дії, їх соціальні наслідки... компетентність владної еліти безпосередньо пов'язана зі системою цінностей. Будь-яка влада за своєю суттю завжди потребує внутрішнього регулятора, іманентного сутності людини. Таким регулятором є цінності. Водночас привертає до себе увагу надзвичайна розбіжність таких цінностей, пріоритетів і стереотипів, що породжує значну суб'єктивність у процесах, пов'язаних із діяльністю владної еліти. У якості базових слід виділити такі цінності як гуманізм, колективізм, патріотизм, єдність слова й діла, відповідальність, конституціоналізм, повага до прав та свобод людини, свобода совісті. Основою компетентності також є саме ціннісна система особистості, що формується у процесі само актуалізації... Політична компетентність засновується не тільки на здібностях, але також і на суб'єктивній мотивації. До внутрішніх регуляторів діяльності владної еліти

слід віднести такі цінності як почуття обов'язку, честь, справедливість, совість, відповідальність, моральність, мир, безпека, свобода, рівність, справедливість, людяність тощо» [1, с. 9-10].

Натомість, недостатньо уваги у сучасній політичній науці присвячено політичній компетентності владної еліти під час виборчих кампаній та політичній компетентності громадян як основі їх раціонального електорального вибору.

Наступна цитата пов'язана із твердженням щодо необхідності подальшого удосконалення впровадження м'яких навичок у освітню політику. Автори констатують певні недоліки у процесі впровадження м'яких навичок у освітній процес.

Зокрема, «...в 2019–2021 рр. проаналізовано досвід ЗВО України з досліджуваного питання... Проведений аналіз дозволяє констатувати, що за ознакою наявності / відсутності політики щодо розвитку soft skills умовно ЗВО можна об'єднати у 3 групи: до першої варто зарахувати ЗВО, у яких наявна чітка політика та процедури формування soft skills у здобувачів вищої освіти та НПП, що підкріплюються відповідними заходами та дієвими механізмами. До другої, умовно виокремленої нами, групи зараховуємо ЗВО, на інституційному рівні у яких є загальне бачення потреби формування soft skills, проте заходи, спрямовані на їхнє формування, є поодинокими, спорадичними. Значна частина науково-педагогічних працівників цих ЗВО може назвати 2–3 soft skills та не вбачає потреби їхнього формування під час реалізації освітніх програм. До третьої, умовно викремленої нами, групи зараховуємо ЗВО, у яких відсутні політика та процедури формування soft skills, а науково-педагогічні працівники не поінформовані про їхній зміст та особливості формування» [53, с. 155].

Зазначимо також, що саме у ЗВО відбувається формування надпрофесійних компетентностей, які є вкрай важливими для політичної компетентності.

Погодимося: «Під час освітнього процесу з реалізації освітніх програм підготовки фахівців значимим, на наше переконання, є застосування технології проєктного навчання, спрямованої на саморозвиток особистості здобувачів вищої освіти, їхніх професійних та соціальних потреб, що дозволить сформувати професійно і соціально значимі навички майбутніх фахівців, спонукатиме до розвитку креативного та критичного мислення. Технологія проєктного навчання дозволяє сформувати вміння адаптуватися до швидкозмінюваних вимог сучасного суспільно-економічного розвитку, самостійно окреслювати особисті та професійні цілі, демонструвати уміння дотримуватися дедлайнів, розвивати комунікативні навички та командоутворення, виявляти власний лідерський потенціал, тобто дозволить сформувати soft skills у здобувачів вищої освіти. Значний потенціал для формування комунікабельності та навичок комунікації, лідерства, ініціативності, уміння працювати в команді та вирішувати конфлікти мають технології інтерактивного та ситуатійного навчання» [53, с.156].

Безумовно, сприятиме формуванню політичної компетентності впровадження (а фактично, повернення) до українських університетів дисципліни «Політологія» на усі спеціальності (або дотичної дисципліни). Адже, громадяни України, які володіють правом голосу під час виборів, мають бути обізнані із фундаментальними засадами політичної теорії та практики демократії. Раціональний підхід вимагає, аби така компетентність формувалась під керівництвом професійних представників політичної науки. Вдалим видається формат налагодження співпраці у розробці та викладання такого курсу між університетами та інститутами громадянського суспільства. Одним із прикладів є курс «Демократія: від теорії до практики», який розроблено Міжнародною фундацією виборчих систем (IFES) та впроваджується спільно із провідними українськими університетами [30].

Цей курс сприяє формуванню політичної компетентності, адже його творці використовують «...тристоронній освітній підхід, в основі якого лежать такі складові: навчальна програма курсу, навчальні матеріали та

мультимедійна платформа; інтерактивні методики викладання громадянської освіти; Проєкти громадянської дії, які розробляють і реалізують студенти» [30]. Усі матеріали курсу розміщено у мережі інтернет, що сприяє покращенню комунікації та, окрім іншого, розвитку м'яких навичок у студентів.

Наголосимо, інформаційна епоха потребує особливої уваги саме до комунікативного виміру формування політичної компетентності. Комунікативний вимір стає одним із визначальних як процесі вироблення публічної політики так і під час електоральних кампаній.

Одним із інституційних провайдерів змін стає університет. У процесі підвищення рівня політичної компетентності громадян важлива роль належить інститутам політичної освіти – від університетів до асоціацій студентів, вчених та практиків. Вкрай важливим майданчиком для комунікацій є конференції, особливо ті, на яких зустрічаються викладачі та студенти, представники різних поколінь освітнього та наукового простору. Зокрема, слід відзначити щорічні Конвенти Міжнародної асоціації студентів політичної науки, проведення яких в Києві, Одесі, Острозі також спрямовано, крім іншого, на підвищення рівня політичної компетентності молодих громадян та майбутніх фахівців політичної науки.

Іншим інститутом, який реформується та трансформує уявлення щодо політичної компетентності, стає інститут масмедіа. Знижується рейтинг традиційних масмедіа (телебачення, друкованих медіа, радіо), а значить – їх вплив на політичну компетентність громадян. Інститут традиційних медіа більше не є критично важливим для представницької демократії. Його функції щодо формування політичної компетентності громадян у процесі інституціоналізації груп інтересів виконують мережеві медіа, які технологічно залежать від інтернет-комунікацій.

Інформацію для прийняття важливих політичних рішень громадяни не лише отримують із інтернет-комунікацій, які організовано як мережеві комунікації (тобто навколо певних тем та проблем формуються мережі

користувачів), але й беруть активну участь у творенні інформаційного простору. Отже, порядок денний публічної політики, як простору взаємодії груп інтересів та публічної влади визначається мережевими інтернет-комунікаціями.

Для суспільств перехідного типу, які, відповідно до Л. Даймонда [177], рухаються від авторитаризму до консолідованої демократії обов'язково через електоральну демократію, вибори стають моментом істини.

Політична компетентність є важливою складовою електорального вибору громадянина. Її роль посилюється тим, що електоральний процес у демократичній політичній системі визначає інституціоналізацію як груп інтересів так і владних акторів. Завдяки електоральному вибору громадян легітимізуються групи інтересів у політиці та інститути публічної влади. Вже доводилось акцентувати увагу на тому, що «Інституціоналізація владних суб'єктів в Україні обумовлена становленням державності на початку 90-х років минулого століття та системними змінами у політиці, економіці, соціальних відносинах та громадській думці, які пов'язані із переходом від авторитарного до демократичного політичного режиму. При цьому, однією із визначальних складових інституціоналізації владних суб'єктів (тобто акторів, які безпосередньо впливають на прийняття та реалізацію політичних рішень, визначення стратегії та тактики перетворень, їх темпу та спрямованості) в умовах нестабільності виступає електоральний процес» [123, с. 48].

Дослідження електорального процесу з точки зору політичної науки систематично проводяться з початку XX століття, а у контексті демократизації (особливо під час третьої хвилі демократизації) з 70-х років минулого століття. Передусім, слід відзначити праці таких зарубіжних авторів, як Г. Алмонд, С. Верба, Е. Вілсон, Л. Даймонд, Т. Карл, Т. Карозерс, Г. Ласуел, А. Лейпхарт, С. Майнверінг, Д. Растоу, А. Степан, Ф. Шміттер тощо. Серед українських авторів слід відзначити праці М. Афанасьєвої, А. Білоуса, М. Бучина, Є. Головахи, О. Дузь, Г. Зеленько, Г. Малкіної,

Ю. Мацієвського, А. Мелешевича, С. Наумкіної, А. Романюка, С. Рябова, М. Томенка, В. Фесенка, К. Черкашина, Ю. Шемчушенко, Ю. Шведи, ін.

У міждисциплінарному науковому дискурсі стосовно електорального процесу у цілому, та ролі політичної компетентності у ньому, зокрема сформувались чотири основні школи досліджень електорального процесу та електорального вибору громадян.

По-перше, соціологічна школа. Серед її засновників – П. Лазарсфельд та Б. Берельсон. Вони наголошували на тому, що політичний вибір індивіда міцно пов'язані з його соціальною приналежністю, інтересами групи, верстви та класу.

По-друге, соціально-психологічна школа (засновники Е. Кемпбелл, Ф. Конверс та ін.), які зазначають, що електоральна поведінка та електоральний вибір детермінується емоційною (тобто, не цілковито раціональною) солідарністю громадян з тими чи іншими ідеологіями, партіями та лідерами.

По-третє, раціонально-інструментальна школа, або школа раціонального або публічного вибору (засновники Й. Шумпетер, Е. Даунс, Дж. Б'юкенен) вважають, що поведінка виборців визначається їх раціональним вибором, спрямованим на одержання максимальних вигод за найменших витрат. Тут йдеться про час, зусилля, гроші та інші ресурси, які виборці мають витрати, аби ознайомитись із програмами кандидатів, взяти участь у зустрічах тощо. У цьому підході найбільш рельєфно проявляється залежність між політичною компетентністю громадян та раціональним електоральним вибором.

По-четверте, екологічна школа (засновники А. Зигфрід, Ф. Гогель та ін.) представники якої досліджують реалізовану поведінку виборців, яка багато в чому детермінується впливом соціального середовища, вираженого у просторовому плані. Як зазначає український дослідник К. Черкашин, «... перші три школи створені в межах біхевіоризму, або теорії раціонального вибору, головна їх увага прикута до поведінки окремих виборців або їх

первинних груп, основне джерело інформації – результати опитувань. Четверта школа близька до політичної географії, її основна база даних – статистика підсумків голосувань, внаслідок цього виборці подаються у складі більш-менш подільних груп. Слово «екологічний» у її назві слід розуміти як «поселенський», бо поведінка виборців аналізується залежно від місця їх проживання» [149, с. 205].

Безумовним внеском соціологічної школи слід вважати акцентування уваги на макросоціальних факторах електорального вибору. До макросоціальних факторів, що впливають на хід та результат електорального процесу належать: – тип суспільства, що визначає зміст і характер абсолютно всіх процесів, які відбуваються у всіх сферах його життєдіяльності; – етап (фаза, цикл) розвитку даного суспільства, який, при збереженні загального змісту, визначає характер процесів, що відбуваються в економічній, політичній і духовній сферах; – пануючий тип економічних відносин, який певною мірою формує «правила гри» у політичних стосунках і виборчих процесах; – ступінь розвитку демократичних процесів у суспільстві за лініями галузей влади, владних вертикалей, конституційних гарантій прав і свобод громадян.

Також на виборчий процес впливає термін панування тоталітарних режимів на даній території, система розселення, а також вироблена на цій основі структура відносин «центр – регіони». Адже, очевидно, що в умовах тоталітаризму та авторитаризму політична компетентність громадян не є затребуваною, а держава не зацікавлена у розвитку інститутів, що сприяють формуванню політичної компетентності. Так само, як і в існуванні груп інтересів. У тоталітарних та авторитарних режимах комунікативний вимір взаємодії формується завдяки лише вертикальній комунікації, спрямованій від держави до суспільства. Навпаки, у демократичних суспільствах одним із визначальних стає комунікативний вимір політичної компетентності громадян у процесі інституціоналізації груп інтересів. А електоральний процес, активізуючи простір політичних комунікацій, визначає відповідність

інтересів кожної із груп суспільному інтересу. Роль політичної компетентності громадян у цьому процесі є головним, адже саме завдяки ній стає можливим раціональний електоральний вибір, як здатність ідентифікувати суспільний інтерес та відповідність йому інтересів груп. Також електоральний процес та його результат визначає позиції груп після виборів. Отже, вибудовується зв'язок між наступними елементами: політична компетентність громадян – проблематизація суспільного інтересу – раціональний електоральний вибір – зміни у політичному просторі на основі вибору громадян – інституціоналізація груп інтересів – комунікативна взаємодія між публічною владою, групами інтересів та громадянами. Зростання рівня політичної компетентності громадян у перехідних суспільствах обов'язково створює умови для проблематизації суспільного інтересу. У ході електорального процесу громадяни обирають тих політичних агентів, які найбільшою мірою відповідають їх уявленням щодо суспільного інтересу. Переформатування внаслідок виборчих змагань політичного простору призводить до інституціоналізації (або, можливо, ре-інституціоналізації) на цій основі груп інтересів, які вибудовують комунікацію із владою. Безумовно, комунікація пронизує усі відносини у сучасному суспільстві та є одним із визначальних чинників формування політичної компетентності громадян, електорального процесу, проблематизації суспільного інтересу та інституціоналізації груп інтересів. У межах суспільного (національного інтересу) час від часу відбувається посилення та проблематизація і регіональних інтересів, які мають власну економічну специфіку. Також у пострадянських державах часто штучно створюється регіональний поділ на основі не економічних, а соціокультурних чинників. Так відбувається у Молдові, Грузії, Україні, Азербайджані тощо. Штучний регіональний поділ України, який нав'язувався проросійськими політичними силами (від КПУ до ОПЗЖ) утворив передумови для формування регіональних фінансово-промислових груп (олігархічних кланів), які у політичній площині активно лобіювали власні інтереси завдяки

парламентському представництву. Деякі групи, після успішного для них результату парламентських виборів у підконтрольних регіонах робили політичні «походи на Київ». У цьому контексті особливо слід відзначити дніпропетровський та донецький клани, які після переможних для себе парламентських виборів потужно увійшли до владних кабінетів загальнодержавного рівня. Активно лобіюючи інтереси власного бізнесу, вони утворювали групи інтересів за регіональною ознакою. Фактично, загострювалось протиріччя між регіональними та національним інтересом. Слід відзначити, що формування регіональної політики, яка б враховувала специфіку регіонів та ефективно захищала регіональні економічні інтереси на національному рівні є одним із важливих завдань державотворення. Не втрачає своєї актуальності пошук балансу між регіональними інтересами та суспільними інтересом і під час війни. Регіональні групи інтересів намагаються виробити ефективні механізми лобіювання своїх інтересів на національному рівні і парламентські вибори для них – одна із можливостей бути представленими на рівні державної влади. Але за однієї умови – якщо регіональні еліти та групи інтересів не стають на шлях сепаратизму.

Відзначимо думку С. Білоусова: «...чим більш незбалансованою є система розселення народу, тим більше в даній державі політичних об'єднань, які виражають регіональні інтереси, активізуючи цей аспект політичної свідомості і поведінки людей» [18, с. 7].

На формування політичної компетентності громадян як основи раціонального електорального вибору, окрім макросоціальних факторів, також впливають: – рівень розвитку суспільної і, в першу чергу, політичної свідомості суспільства в цілому і його складників; – рівень розвитку політичної культури; – зміст і характер ціннісних орієнтацій, властивих даному суспільству і складникам його ієрархічної структури.

В сучасних умовах раціональний електоральний вибір громадян, який здійснюється на основі політичної компетентності, сприяє інституціоналізації груп інтересів, забезпечує модернізаційний розвиток та

демократизацію політичної взаємодії між публічною владою, групами інтересів та громадянами.

Електоральний процес «...наділяє представництвом одних учасників політичного процесу та відштовхує інших. Без інституціоналізації, без політичних інститутів демократії жодна сучасна демократична держава існувати не може. Інститути та ступінь інституціоналізації, отже, є одним із критеріїв для визначення рівня організованості та наявності порядку в сучасній демократичній державі» [149, с. 206].

Становлення державності та інституціоналізація владних суб'єктів в Україні обумовили необхідність осмислення процесу формування комунікативний вимір політичної компетентності громадян на шляху від авторитаризму до демократії. Після 1991 року формування нових державних інституцій та встановлення правового та політичного балансу між ними – тобто сам процес державотворення – став рушійною силою електорального процесу та інституціоналізації владних суб'єктів в Україні. На наступних етапах розвитку електорального процесу, відбувались докорінні зміни у правовому полі, партійному просторі, діяльності мас-медіа та інституціях громадянського суспільства.

На думку К. Черкашина поведінка та політичний вибір громадян у ході електорального процесу розуміється як «... політичні пріоритети виборців, що висловлюються ними в ході голосувань на виборах та референдумах» [149, с. 204].

Слід відзначити специфіку сучасного етапу інституціоналізації груп інтересів, яка пов'язується із електоральним процесом. Ця специфіка проявляється у наступному.

По-перше, віртуалізація електорального процесу: партії більше не потребують фіксованого членства. Їх діяльність не забезпечується за рахунок членських внесків. Політичні партії створюються за законами інформаційного суспільства, їх взаємодія із виборцями ґрунтується на сучасних комунікативних технологіях, а рейтинги забезпечуються медіа

подіями. Партії перетворюються на «бренди» та, поступово, втрачають функцію представників громадськості. Фактично, політичну боротьбу між суб'єктами виборчого процесу перенесено з ідеологій, організацій та програмних положень у сферу віртуальних іміджів.

По-друге, масштабне розповсюдження інтернет-комунікацій та інформаційних технологій уможливорює розвиток електронного голосування, що створює технологічні передумови для постійної участі громадян у прийнятті основних політичних рішень, мережевої інституціоналізації груп інтересів тощо. Глобальне розповсюдження Інтернету, який включає в себе інформаційну та комунікативну технології на основі відкритих стандартів, у поєднанні з реформами державного управління, відомими як Новий Публічний Менеджмент, позиціонує електронний уряд як важливу складову інституціоналізації груп інтересів на сучасному етапі розвитку.

По-третє, існує реальна небезпека того, що у результаті електоральних кампаній перемогу у боротьби за публічну владу будуть отримувати ті, хто вдало використовує можливості інтернет-комунікацій, а не до фахівців з теорії та практики публічного управління. Повною мірою це стосується процесу інституціоналізації груп інтересів. Конкуренція за доступ до публічної влади відбувається у віртуальному просторі – групи інтересів мають створити власний імідж, використовувати інтернет-комунікації. Їх доступ до публічної політики відтепер обумовлений конструюванням медіа подій та використанням технології медіа скандалів.

Саме під час виборів проявляється повною мірою політична компетентність громадян, визначаються чинники, які впливають на неї, активізуються групи інтересів – від олігархів та бюрократії до середнього класу та публічних інтелектуалів. Водночас, саме вибори є каталізатором формування та діяльності груп інтересів, важливим етапом їх інституціоналізації. Безумовно, одна із головних ролей у електоральному процесі належить комунікаціям. Без комунікативного виміру неможливо уявити сучасні виборчі кампанії.

Л. Даймонд визначає, що третя хвиля демократизації для деяких країн завершилась саме створенням гібридної моделі електоральної демократії. У передмові йдеться про те, що «...залишається прірва між електоральною формою та ліберальною сутністю демократії. Це підкреслює порожнистий, крихкий стан багатьох демократій і необхідність консолідації. До умов, які сприяють консолідації демократії належать сильні політичні інститути, відповідні інституційні структури, децентралізація влади, активне громадянське суспільство та покращення економічної та політичної діяльності. Якщо нові та проблемні демократії хочуть консолідуватися, стверджує Даймонд, вони повинні стати більш глибоко демократичними – більш ліберальними, підзвітними та чуйними до своїх громадян. Спираючись на обширні дослідження громадської думки в країнах, що розвиваються, і посткомуністичних державах, демонструється важливість свободи, прозорості та верховенства права для створення широкої легітимності, яка є суттю демократичної консолідації» [177].

Для України, яка неодноразово проходила через позачергові вибори (як президентські так і парламентські), а в 2014 та 2019 роках – і президентські і парламентські. У 2014 році позачергові президентські вибори пройшли в один тур – 25 травня 2014 року. А вже 26 жовтня пройшли вибори до Верховної Ради України.

Відзначимо: «Президентські вибори 2014 року пройшли в один тур, перемогу на них отримав Петро Порошенко з результатом 54,7% голосів виборців. В історії України поки що тільки двічі кандидат на пост Президента України перемагав у першому турі у 1991 та 2014 роках... У 2014 році в Україні відбулося дві загальнонаціональні кампанії, спочатку українці обирали Президента, а після – парламент. Уперше за історію незалежної України президентська виборча кампанія відбувається у настільки складних умовах. Позачергові вибори були викликані безпрецедентними політичними обставинами через Революцію гідності, втечу Президента Януковича,

анексію Криму та військові дії на території частини Донецької й Луганської областей» [45].

У 2019 році на чергових виборах Президента України знадобилось два тура для визначення переможця. Перший тур відбувся 31 березня, а другий – 21 квітня 2019 року. До нього вийшло два кандидата – діючий президент П. Порошенко та шоу-мен В. Зеленський, який і переміг із результатом 73,22% [21]. 21 липня 2019 року відбулись позачергові вибори до Верховної Ради України. За їх результатами політична сила Президента В. Зеленського отримала 254 депутатських мандати та сформувала «монобільшість».

Пояснюючи причини перемоги В. Зеленського, соціологія І. Бекешкіна наводить наступні аргументи: 1) завжди на виборах в Україні перемагає опозиція (за винятком 1999 року, коли діючий президент Л. Кучма переміг комуніста П. Симоненка); 2) у 2019 перемогли нові обличчя, що стало продовженням тренду виборів 2014 року – тоді парламент оновився на 65%. Це не стало рекордом, адже у 2019 році Верховна рада України отримала 80,4% нових облич. Як зазначають фахівці Лабораторії законодавчих ініціатив «Хотіли «нових облич»? Отримали! Чекаємо на результативність оновлення» [92].

Якщо спроектувати ці аргументи на проблематику політичної компетентності, то слід відзначити наступне. По-перше, громадяни голосують за опозицію, бо представники публічної влади не виконують обіцянок та не виправдовують очікувань громадян. Які самі ж і завищують під час проведення виборчих кампаній. Тобто, громадян не можуть реалізувати свої очікування протягом між виборчого періоду. Рівень політичної компетентності не дозволяє критично та раціонально оцінити можливості реалізації тієї чи іншої виборчої обіцянки. Політика перетворюється на шоу саме під час виборів, а відсутність дебатів між політиками не сприяє раціональній аргументації щодо виконання обіцянок. З цією проблемою пов'язана інша – популізм передвиборчих обіцянок кандидатів. Рівень політичної компетентності громадян не дає змогу

протистояти популізму, а також його невід’ємній складовій – спрощенню проблем та їхніх рішень. У комунікативному вимірі відбулась медіатизація політики, виборча емоційність кандидатів створює передумови для популізму, який сприяє перемозі, але на наступних виборах веде до поразки.

Водночас, громадяни України висували абсолютно раціональні вимоги до кандидатів на посаду Президента, що свідчить про досить високий рівень їх політичної компетентності: 1) не корумпованість – 54%; 2) чесність – 45 %; 3) Готовність захищати інтереси простих людей – 45% [13].

Саме під час таких «кризових» електоральних кампаній актуалізується проблема політичної компетентності, яка, звичайно, є важливою і в умовах «звичайних» виборів. Без високого рівня політичної компетентності політиків, влади та громадян неможлива ефективна політична діяльність.

Сучасні виборчі кампанії характеризуються активним використанням комунікативних технологій, вони спрямовані на емоційну сферу людини. Надмірність політичної інформації у мас-медіа, її переважно маніпулятивний характер не сприяє раціональному вибору громадянина.

Як зазначається, «...політична кампанія перетворюється на рекламну й агітаційну, що інформаційно та технологічно супроводжує й аудіовізуально підтримує у мас-медіа пропагандистську кампанію. У комунікації з журналістами та виборцями, які підтримують кандидата, створюється позитивний імідж кандидата, що не виглядає важким завданням, з огляду на відсутність фактору змагальності у прямому діалозі з іншими кандидатами. Від політика вимагають зіграти певну роль на сцені, що вже підготовлена командою. Кандидат перетворюється на актора, якого демонструють публіці як частину великого спектаклю. Імідж, який створюється для публіки, це так зване «уявне обличчя», що має нести позитивні емоції, залишає місце лише для монологу (у кращому випадку – підготовлені відповіді на запитання позитивно налаштованих журналістів або громадян), який і перетворює виборчі перегони зі змагань на театр [158, с. 7].

У таких умовах з'являються нові вимоги до політичної компетентності як основи раціонального електорального вибору громадянина. Вона сьогодні має обов'язково включати інформаційну компетентність та медіа-грамотність. В умовах, коли ускладнюються технології виборчих кампаній, електоральний вибір громадянина перетворюється на певний вид професійної політичної діяльності. А отже, потребує також підвищення рівня політичної компетентності громадян. Можна стверджувати, що без формування політичної компетентності громадян неможливий перехід від авторитарного панування до електоральної демократії та, зрештою, до консолідованої демократії.

Варто погодитись із тим, що «...компетентність часто ототожнюється з рисами, необхідними працівнику для ефективного виконання роботи, тобто знання, уміння, здібності, які забезпечують успішність професійної діяльності... Компетентній людині притаманні риси, що дають їй змогу ефективно діяти в межах визначеної суспільної чи професійної сфери» [51, с. 186].

В Україні відбувається персоналізація виборчих кампаній (деідеологізовані партії асоціюються з лідером), активно використовується компромат, а самі кампанії будуються не навколо реальних суспільно-політичних проблем, а сконструйованих медіа-скандалів. Це змушує звернутись до проблеми політичної компетентності не стільки громадян (виборців), скільки владної еліти (обранців).

На думку Р. Аксельрода, «Системоутворюючою складовою політичної компетентності слід назвати відповідальність особистості за свої вчинки, дії, їх соціальні наслідки» [1, с. 10].

Повною мірою це стосується електорального вибору, адже громадянин має усвідомити власну відповідальність за результат голосування. Під час електорального вибору громадяни потребують саме політичної компетентності, як здатності приймати рішення у політичній площині, виходячи із особливої логіки політичного поля та політичних відносин (на

специфічності та окремішності якої наполягав ще Н. Макіавеллі). Громадяни роблять політичний вибір, який впливає на демократизацію політичної системи у цілому, подальше формування груп інтересів, визначає зміни у представництві інтересів на національному та місцевому рівнях тощо.

2.2. Комунікативне формування політичної компетентності у публічній політиці: роль груп інтересів.

Процеси соціальних, економічних та політичних трансформацій, які розпочались наприкінці 80-х років минулого століття в Україні, за усієї суперечливості та різноспрямованості засвідчили складність інституціоналізації демократичної влади, груп інтересів та формування політичної компетентності громадян на пострадянському просторі. Проект політичних змін, який у 1985–1991 роках отримав назву «перебудова», розпочався з критики сталінізму та спроб відновити «справжню» модель соціалізму з «людським обличчям» (за висловом одного із лідерів «празької весни» 1960-х років О. Дубчека), спричинив революційні зміни, розпад радянської імперії та утворення нових незалежних держав.

У різнобарвному «пулі» пострадянських країн на особливу увагу заслуговує український досвід формування політичної компетентності громадян як складової частини інституціоналізації груп інтересів. Адже саме Україна опинилась в авангарді пострадянських змін аспекті політичної активності громадян і впливу масових політичних протестів революційного характеру на владу.

Політичний процес сучасної України характеризується динамічними, але не завжди системними трансформаціями, які обумовлені демократичним вибором суспільства. На жаль, цей вибір більшості громадян на користь демократії досі не став фундаментальною основою діяльності політичних еліт. Вибір суспільства створив передумови для демократизації діяльності

інститутів публічної влади та груп інтересів. Але поки що остаточно не досягнуто мети демократичного вибору суспільства – реалізації проектів європейської та євроатлантичної інтеграції України. Безумовно, процес демократизації взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства сприяє інституціоналізації груп інтересів.

У цих умовах однією із визначальних складових процесу інституціоналізації демократичної влади стає політична компетентність громадян. Це обумовлено зв'язком між рівнем політичної компетентності громадян, їх електоральним вибором та урядуванням. Для пострадянських країн вкрай важливим стає ланцюжок «політична компетентність» – «електоральний вибір» – «демократизація політичної системи» – «інституціоналізація груп інтересів».

У процесі демократизації основою інституціоналізації влади виступає діяльність та вибір компетентних громадян, які впливають на прийняття та реалізацію політичних рішень, визначення стратегії та тактики перетворень, їх темпу та спрямованості як через електоральний вибір, так і у процесі виконання функцій критики та контролю за діяльністю інститутів публічної влади. Як було обґрунтовано у попередньому підрозділі, одним із основних політичних процесів, у якому повною мірою проявляється та віддзеркалюється політична компетентність громадян є виборчі кампанії. Саме тому, на окрему увагу заслуговують ґрунтовні праці щодо дослідження електорального процесу як складової демократизації політичної системи та інституціоналізації груп інтересів таких вітчизняних авторів, як В. Бокоч, В. Бунь, В. Денисенка, А. Єхніч, Ю. Остапця, І. Поліщука, В. Фесенка, К. Черкашина, О. Шаян, Ю. Шве́ди, Н. Шестак, ін. У працях цих авторів продовжується ліберальна традиція щодо пошуку суб'єктів конструювання політичної реальності за допомогою інститутів: від

публічної влади до масмедіа, від партій до громадянського суспільства. Електоральний процес є важливим для інституціоналізації груп інтересів.

Але, Г. Колодко наголошує на тому, що «...ще важливішим є механізм прийняття найбільш значущих рішень. Наприклад, оподаткування і бюджет, дві ділянки, що мають величезне значення для стабільності і росту, визначаються шляхом демократичних процедур, але найчастіше без солідного економічного обґрунтування. Дебати з цих питань завжди виглядають як дискусії про розподіл суспільних ресурсів... вибір робиться не між демократією і її відсутністю, а між доброю і поганою політикою. Демократія не гарантує автоматично, що політика буде розумною, а ділове середовище – здоровим... Дискусії варто скерувати на пошук та ідентифікацію доброї політики при демократії, а не на пошук альтернативи демократії, оскільки в сучасному світі позитивної альтернативи для неї не існує» [57]. Виборець опиняється перед дилемою: етатизм та соціалістичний (лівий) популізм *versus* далекосяжний лібералізм. Обидві альтернативи є неприйнятними з точки зору демократизації та інституціоналізації груп інтересів.

У дослідженнях політичної компетентності наголос робиться на комунікативному конструюванні реальності. У межах такого розуміння слід обґрунтувати комунікативне формування політичної компетентності у публічній політиці та визначити зв'язок цього процесу із інституціоналізацією груп інтересів.

Зазначимо, що деякі автори визначають комунікацію як основу процесу конструювання політичної реальності: «Дії людей по відношенню один до одного відбуваються у соціальному просторі, який має свою структуру та правила. Політики, журналісти, вчені вступають у відносини комунікації зі свого місця реальності, де оперують знанням, вираженим в загальновизнаних символах (теорія символічного інтеракціонізму). Політична дія несе в собі прагнення до влади. Влада є невід'ємною

складовою всіх відносин у політиці і означає можливість нав'язування “картини світу”, символічне панування, отримання і використання комунікативного насилля для служіння колективному, суспільному благу. Політична реальність існує як відносини, що відтворюються (історичний аспект) та творяться (інноваційний аспект). Історично існує певна сукупність правил, норм та цінностей, які підтримуються та забезпечують стабільність зовнішньополітичного та внутрішньополітичного існування. Це правила політичної гри, які є “фоном” і рамками для дій політиків. Політична реальність змінюється під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, і тоді виникають нові умови політичного існування, нові правила політичної гри. Будь-яка інновація в політичній реальності виникає за умови змін в комунікативній системі... Значення політичного простору закладене не у самому світі політичного, а в його визначеннях, які дійові особи постійно і взаємно демонструють один одному, самі об'єкти є продуктами дій суб'єктів політичного простору. Політичне життя людей являє собою комунікативний процес, в якому значення об'єктів створюється, підтверджується, змінюється і заперечується, – саме так автор розуміє термін “конструювання”» [160, с. 7].

Вже доводилось раніше відзначати [126], що формування політичної компетентності громадян – це багатофакторний процес. У ньому виокремлюють наступні фактори:

- 1) соціальна (груповая) приналежність індивіда, його ідентифікація з певною верствою та класом;
- 2) ідеологічна та партійна ідентичність громадянина;
- 3) специфіка поточної політичної ситуації, яка обумовлює конкретний політичний або електоральний вибір громадянина. Відповідно до теорії публічного вибору, політична поведінка громадян у конкретній ситуації визначається їх раціональним вибором, спрямованим на одержання максимальних вигод та преференцій від обрання того чи іншого політика за найменших витрат часу або інших ресурсів;

4) феномен «медіатизації» політики, завдяки якому процес формування політичної компетентності відбувається під впливом мас-медіа.

Сучасні дослідження ролі політичної компетентності громадян у процесі інституціоналізації груп інтересів базуються на теорії поліархії та громадянської компетентності Р. Даля, теорії колективної дії М. Олсона. Також слід відзначити польського дослідника постсоціалістичних перетворень, двічі віце-прем'єра та міністра фінансів польського уряду (1994 – 1997 та 2002 – 2003 рр.) Гжегожа Колодко. У праці «Від шоку до терапії: економіка і політика трансформації» [57] він обґрунтовує роль маркетизації та демократизації (зокрема, визначаючи дилеми «посткомуністичного виборця»), місце зацікавлених груп та небезпеки неформальних організацій (корупційних злочинців) у процесі постсоціалістичних трансформацій та створенні ринкової економіки. Г. Колодко акцентує увагу на сумісності ринку та демократії, тобто на тому, що економічні групи, які виникають на ґрунті спільних інтересів в умовах демократичної політичної системи шукають легальні шляхи для захисту (лобіювання) своїх інтересів у політичному полі (публічній політиці).

Він зазначає: «Демократична практика і демократичні організації впливають на економічну діяльність і, отже, на здатність до росту. На є принаймні три причини. Перша і найважливіша – демократія означає свободу бути залученим до бізнесу. Вільний вхід у бізнес і вихід з нього означають, що існує механізм, здатний залучити підприємців у якийсь сектор виробництва або видалити їх, якщо їм не удалось знайти свою нішу... Свобода займатися бізнесом – купувати і продавати, виготовляти і конкурувати, акумулювати засоби й інвестувати їх – це рушійна сила, що може підтримати ріст всієї економіки. Друга причина – демократія забезпечує основу для ефективної економічної політики. Навіть найдосконаліший ринковий механізм не може замінити собою розумну політику економічного розвитку, тому що ці дві речі доповнюють, а не суперечать одна одній. Демократичний порядок і ринкова дисципліна –

базові складові того замісу, що сприяє тривалому росту... Третя причина – демократія може підсилити здатність економіки до підйому, якщо над нею не бере гору політика. Демократія не гарантує, що в кожному окремому випадку вибір електорату буде оптимальним для успішної економічної політики. Структура сучасного громадянського суспільства така, що соціально мотивоване занепокоєння може переважити економічні доводи... Існують різні ідеології і суперечні одна одній системи цінностей. Існують політичні, соціальні і культурні проблеми – регіональні конфлікти, забруднення навколишнього середовища, злочинність, викладання релігії в школах, права етнічних меншостей, аборти, ставлення до спадщини комунізму – які на виборах можуть переважити економічні аргументи незалежно від їхньої раціональності» [57].

На думку Р. Даля, можна простежити міцний зв'язок між електоральним вибором громадян та їх «громадянською компетентністю». Зокрема, він вважає, що «...для того, аби демократія виявилася життєздатною політичною моделлю, потрібний певний рівень політичної компетентності громадян. У новостворених демократичних державах, де люди тільки починають осягати мистецтво самоврядування, питання громадянської компетентності набуває особливої важливості. Проте навіть в тих країнах, де демократичні інститути існували протягом життя вже кількох поколінь, ми стикаємося з усе більшим числом фактів, що вказують на недостатню компетентність громадян» [31].

У процесі демократизації політична компетентність громадян є необхідною умовою та важливим чинником демократизації політичної системи та інституціоналізації груп інтересів. Її роль неможливо переоцінити як для електорального вибору так і у процесі вироблення та реалізації публічної політики. Становлення державності та розвиток демократичних політичних інститутів в Україні обумовили необхідність осмислення та переосмислення ролі політичної компетентності громадян як складової

інституціоналізації влади на шляху від авторитаризму до демократії. Інституціоналізація владних суб'єктів в Україні на сучасному етапі визначається становленням державності на початку 90-х років минулого століття (переходом від радянського авторитаризму до демократії) та системними змінами у політиці, економіці, соціальних відносинах та громадській думці, які пов'язані із цим переходом. При цьому, однією із визначальних складових інституціоналізації влади в умовах нестабільності виступає політична компетентність громадян.

Одним із визначальних політичних процесів, у якому повною мірою проявляється та віддзеркалюється політична компетентність громадян є критика дій публічної влади та контроль над її діяльністю.

У дослідженнях політичної компетентності, її сутності та ролі у суспільстві виокремлюються наступні напрямки:

- політична компетентність громадян як складова процесу соціалізації та її зв'язок із громадянською свідомістю (С. Макєєв, ін.);
- громадянсько-політична компетентність (Ю. Калиновський, В. Шахрай, Ю. Підлісна, ін.);
- інформаційно-комунікативна компетентність громадянина (Ю. Соснін, ін.);
- соціально-психологічна компетентність (О. Овчарук, В. Москаленко, ін.);
- місце політичної компетентності у структурі соціального капіталу (А. Колодій, ін.);
- політична компетентність державної влади (Т. Каменчук, ін.).

Водночас слід відзначити наявність й інших видів компетентностей – професійних, надпрофесійних (комунікативних тощо), управлінських.

Зокрема, С. Кирій розрізняє такі складові компетентності, як особисті компетенції, «...пов'язані з забезпеченням існування людини як представника людського роду; громадські – пов'язані з приналежністю людини до соціальної спільноти; та громадянські, що виникають як результат

взаємодії людини з державою. Особистісна компетентність як сукупність властивостей, притаманних окремому індивіду, що характеризує його когнітивні, психоемоційні процеси та орієнтири, не потребує спеціальної підготовки та специфічних знань, а формується на побутовому рівні через життєвий досвід» [51, с. 188].

Незалежно від типологій компетентностей та напрямків дослідження політичної компетентності одним із головних є комунікативний вимір. Адже, компетентності формуються у процесі вертикальної (між владою та громадянами, між різними інститутами публічної влади, між владою та групами інтересів) та горизонтальної комунікації (між групами інтересів, між громадянами тощо).

Слід відзначити пізнавальний потенціал та дослідницьку перспективу такого підходу. Дійсно, слід виокремити політичну компетентність як комунікативні відносини індивіда з політичною сферою (у сенсі *politics*), яка повною мірою проявляється у електоральному процесі та електоральному виборі. Тут громадянин виконує роль виборця, безпосередньо включеного до електорального процесу. Натомість, коли йдеться про критичну функцію, оцінку дій публічної влади та функцію контролю, то цілком раціонально застосовувати термін «громадянські компетентності». Це термін описує ситуацію, коли кордони контролю індивіда розширюються за межі найближчого оточення та стосуються, у тому числі, сфери публічної політики та публічного адміністрування (*public policy, public administration*).

Політична компетентність громадян полягає не лише у їх обізнаності із актуальними політичними проблемами, тобто залученістю до комунікативного простору сучасності. Головною особливістю компетентності виступає здатність відбирати, аналізувати та застосовувати політичну інформацію у процесі політичної діяльності. У цьому полягає сутність процесу комунікативного формування політичної компетентності. Це здатність раціонально діяти на основі політичних знань, застосовувати

політичну інформацію у житті для вирішення конкретних завдань, у тому числі – здійснення електорального вибору. Демократична політика передбачає, що такі умовні групи, як «правителі» і «громадяни» у політичній системі виступають значною мірою взаємозамінними. Політична компетентність громадян необхідна задля забезпечення у процесі урядування захисту інтересів великих соціальних груп, в ідеалі – усього суспільства. Натомість один із головних викликів для демократії у пострадянських суспільствах («перехідних») полягає у тому, що правляча еліта формується із декількох груп інтересів, монополізує владу та починає працювати виключно на забезпечення власних вузькогрупових інтересів. Небезпека полягає у тому, що недостатній рівень політичної компетентності громадян породжує зловживання владою з боку правлячого класу, ігнорування суспільного інтересу. Ці зловживання можуть бути характерними не лише для електорального процесу, а й для процесу урядування. Мова йде про спроби маніпуляції громадською думкою, нав'язування штучного порядку денного, перетворення політичних змагань на сукупність медіа-скандалів з метою дискредитації опонентів у підконтрольних медіа. Щодо електорального процесу, то громадяни протистояли навіть відвертим фальсифікаціям під час голосування та підрахунку голосів на місцевому та національному рівнях.

Серед факторів, які визначальним чином впливають на хід та результат електорального процесу, слід відзначити тип суспільства, етап (фаза, цикл) розвитку даного суспільства, домінуючий тип економічних відносин та розподілу благ у суспільстві, ступінь розвитку демократії, конституційні гарантії прав і свобод громадян, рівень політичної участі, політичної культури, зміст політичних цінностей.

Відповідно до візії Р. Даля, «громадянам набагато ясніше, що корисно і вигідно для них самих, аніж що саме корисно для суспільства в цілому, тому спонукальні мотиви для дій у власних інтересах швидше за

все будуть сильніше спонукальних мотивів до дій в ім'я суспільного блага... якщо вже громадяни усвідомили власні інтереси, природний егоїзм неминуче змусить їх діяти так, щоб ці інтереси забезпечити» [31].

Зокрема, варто погодитись із тим, що «У перехідний період в суспільстві достатньо активними є добре організовані групи, які отримують доступ до влади, економічних, інформаційних та політичних ресурсів впливу на усі сфери суспільного життя, згодом монополізуючи його. Такі групи не мають раціональних мотивів враховувати думку неорганізованих, або гірше організованих суспільних груп, суспільства в цілому... У посткомуністичних умовах замість ринкової раціоналізації витрат має місце ерозія інституційної лінії між державою і ринком, коли змішуються управлінсько-політичний і комерційний сектори держави. Підприємці в посткомуністичних країнах не стали сильною прореформаторською групою. Скоріше, вони використовували політичний вплив для посилення своїх позицій, перетворившись на потужні монопольні групи» [163, с. 30].

На думку Р. Даля, «якщо в минулому традиційні способи вирішення проблем, пов'язаних із громадянською компетентністю, діяли успішно, події останніх років поставили їх життєздатність під питання. Цьому є три причини: 1) зміни масштабів суспільного життя; 2) зростаюча складність суспільного життя; 3) зміни в технологіях комунікацій» [31].

Отже, завдяки комунікативному формуванню політичній компетентності громадяни мають власне розуміння справедливості та суспільного блага, прагнуть їх реалізації та ефективно захищають досягнення блага для великої групи, а не лише спільноти, частиною якої вони є. Тобто, спрямовувати політику на досягнення блага для всіх (загального блага), що можливо лише за умов раціонального електорального вибору, комунікативно обумовленого.

Політична компетентність громадян полягає не лише у їх обізнаності із актуальними політичними проблемами. Головною особливістю

компетентності виступає здатність застосовувати політичну інформацію у процесі політичної діяльності. «Компетентність у визначеній галузі - це поєднання відповідних знань і здібностей, що дають змогу обґрунтовано судити про цю сферу й ефективно діяти в ній» [58, с. 20]. Це здатність раціонально діяти на основі політичних знань, застосовувати політичну інформацію у житті для вирішення конкретних завдань, у тому числі – здійсненні функцій контролю та критики дій влади.

При цьому, політична компетентність формується під час соціалізації індивіда, вона є комунікативним феноменом, який впливає на здійснення електорального вибору та підвищення ефективності публічної політики. У теорії політичної компетентності наголос робиться на тому, що ідея, яка знаходиться в основі представницької демократії, а саме – правління легально обраної на виборах та легітимної групи депутатів є ефективною лише в умовах постійного контролю з боку суспільства у цілому та зацікавлених опозиційних груп, зокрема. Тобто, коли влада цієї елітної групи контролюється компетентними громадянами та може бути підтримана чи не підтримана ними у ході виборчих змагань.

Відзначимо: «Демократична політика передбачає, що такі умовні групи, як «правителі» і «громадяни» у політичній системі виступають значною мірою взаємозамінними. Політична компетентність громадян необхідна задля забезпечення у процесі урядування захисту інтересів великих соціальних груп, а в ідеалі – усього суспільства. Натомість один із головних викликів демократії полягає у тому, що еліта починає працювати лише на забезпечення вузькогрупових інтересів» [124, с. 90].

Зміни масштабу та рівня складності політичних проблем та політичних рішень у процесах демократизації, модернізації та глобалізації, а також розвиток інформаційного суспільства (тобто зміни в технологіях виробництва та розповсюдження політичної інформації) призвели до важливих наслідків для формування політичної компетентності громадян. З одного боку, необхідно відзначити зростання комунікативних чинників

впливу на політичну компетентність громадян, з іншого – відзначити об'єктивні складнощі у процесі формування політичної компетентності громадян, що заважає прийняттю раціонального політичного рішення. Передусім, вони пов'язані із медіатизацією політики.

У сучасних суспільствах (у тому числі в суспільствах перехідного типу) громадянин є одночасно членом багатьох соціальних груп і громадських асоціацій. Отже, громадянин, володіючи необхідною інформацією, у процесі електорального вибору діє відповідно до власних інтересів, не дуже турбуючись про загальне благо. І це за умов, якщо громадянин візьме участь у голосуванні, тобто прийде на виборчу дільницю. Адже індивіди поведуться як політично компетентні громадяни час від часу, тобто вони є громадянами «за сумісництвом». Таким чином, громадянам необхідно забезпечити мінімальний необхідний рівень знань, що гарантує мінімальну політичну грамотність (її важливою складовою у сучасних умовах є медіа грамотність). Рівень їхнього розуміння проблем постійно підвищується завдяки широкій доступності масової інформації, яка поширюється в мас-медіа. За доступ до мас-медіа змагаються політичні партії та кандидати, які хочуть впливати на життя громадян, забезпечуючи їх інформацією, на підставі якої останні могли б зробити той або інший вибір. Боротьба за свободу слова є важливою складовою інституціоналізації груп інтересів. На заваді свободі слова ставали державна цензура, державна монополія на масмедіа, олігархізація медіа. Одним із основних сучасних викликів свободи слова є медіатизація соціальних відносин у цілому та медіатизація політики, зокрема. Представники медіа активно формують порядок денний, а власники та редактори стають частиною медіакратії. Будь-які обмеження свободи слова у мас медіа стають «видимими» для суспільства, коли говорять про медіа, завжди йдеться про публічний простір.

Протестні рухи в Україні та революційні майдани напряду були пов'язані саме із тиском на свободу слова (зокрема, як реакція на впровадження «темників» та створення у структурі президентської

адміністрації Головного управління інформаційної політики у 2002 році) і вбивствами журналістів (Г. Гонгадзе, І. Олександрова та багатьох інших [20].

Щодо темників (які спочатку з'явилися в адміністрації російського президента Б. Ельцина, звідки й назва – «темы недели» (рос.)), то вони представляють собою політичну технологію цензурування матеріалів медіа та тиску щодо визначення порядку денного, спрямовану на маніпуляції громадською думкою задля формування позитивного іміджу одних політичних та державних діячів та дискредитації інших [52]. Парадоксально, але технологія темників в Україні, яка започатковувалась задля підвищення рейтингу президента Л. Кучми у подальшому використовувалась головою його адміністрації В. Медведчуком у власних цілях.

Це стало черговою переконливою демонстрацією небезпеки підміни суспільного інтересу корпоративним вузькогруповим інтересом. Спочатку цензура здійснювалась в інтересах певної групи осіб, а згодом все одно стала виконувати функцію захисту навіть вже не групи, а окремої особи. Також стало очевидним, що у сучасному світі неможливо обмежити рух інформації, а додання цензури та посилену суспільну увагу до комунікативного виміру політичної компетентності та діяльності груп інтересів сприяє демократизації усього суспільства, домінуванню суспільного інтересу. Це і є альтернативами політичного вибору країни: демократія, як панування суспільного інтересу або авторитаризм, як шлях реалізації корпоративного чи приватного інтересу.

Одна із перших спроб повернути свободу слова відбулась наприкінці 80-х років минулого століття під час радянської перебудови. Проект мав назву «гласність» і, через свою революційність, був дозволений спочатку лише у столиці СРСР, у «центральных ЗМІ».

Погодимося із тим, що «...незважаючи на схожість причин і відмінність наслідків подій 2004–2005 та 2013–2014 років, українські «майдани» переконливо продемонстрували альтернативи та обмеження політичного вибору країни... Перебудова стала Великим епізодом світового політичного процесу. Вона дала чітку та однозначну відповідь на питання:

«Чи існує третій шлях?». Поразка перебудови означала, що вибір посткомуністичного політичного класу та суспільства у цілому обмежений двома альтернативами. Він полягає або у демократії, або у авторитаризмі. Але питання : «Чи переможе демократія вже у цей час, або нам належить пройти ще один тоталітарний «спазм»?» – залишається відкритим» [161, с. 158]. У цих умовах однією з визначальних складових частин процесу інституціоналізації демократичної системи стає комунікативне формування політичної компетентності громадян на основі діалогу груп інтересів.

У процесі демократизації політичної системи основою інституціоналізації груп інтересів є електоральний вибір та критична й контролююча діяльність компетентних громадян. Вони впливають на прийняття та реалізацію політичних рішень, визначення стратегії та тактики перетворень, їхніх темпу та спрямованості як через електоральний вибір, так і в процесі контролю управління. Відзначимо, що «Становлення державності та розвиток демократичних політичних інститутів в Україні зумовили необхідність осмислення та переосмислення ролі політичної компетентності громадян як складової частини інституціоналізації влади на шляху від авторитаризму до демократії. Інституціоналізація владних суб'єктів в Україні на сучасному етапі визначається становленням державності на початку 90-х років минулого століття (переходом від радянського авторитаризму до демократії) та системними змінами в політиці, економіці, соціальних відносинах і громадській думці, які пов'язані із цим переходом» [127, с.55].

При цьому однією із визначальних складових комунікативного формування політичної компетентності у публічній політиці є діяльність груп інтересів. Вони, об'єднуючись на основі відповідних інтересів, формують свої пропозиції щодо їх реалізації та захисту та презентують їх у публічному просторі. Групи інтересів виносять свої пропозиції у публічний простір задля забезпечення їх підтримки з боку публічної влади. Для того, аби таку підтримку отримати, вони мають представити власні інтереси як суспільно значимі. Сутність цих пропозицій та їх спрямованість на

реалізацію суспільного інтересу або приватних чи вузькогрупових інтересів залежать, у свою чергу, від рівня політичної компетентності громадян. Якщо громадяни у процесі комунікації груп інтересів із інститутами публічної влади ідентифікують презентовані інтереси як такі, що відповідають суспільному інтересу (тобто, уявленням громадян щодо суспільного інтересу, які сформувались у конкретному суспільстві у певний час), то вони будуть підтримувати їх. Навпаки, якщо рівень політичної компетентності не дозволяє визначити суспільний інтерес, то будуть відбуватись маніпуляції громадською думкою з боку груп інтересів, а вирішувати долю груп інтересів буде влада. Виникає небезпека тіньової змови між групами інтересами та представниками влади, як і можливість потенційних корупційних ризиків при ухваленні рішень.

Одним із важливих факторів стає процес інституціоналізації влади. Адже саме від інститутів публічної влади залежить остаточне ухвалення рішення щодо відповідності груп інтересів суспільному благу. В умовах політичної нестабільності зростає ризик ухвалення лобістських рішень щодо певних груп інтересів. В Україні такий потенційний ризик у 90-х роках створив нову олігархічну систему, коли бюрократія приймала рішення у власних інтересах, а громадяни не були ще здатними контролювати цей процес. Частково це пояснюється тим, що після 1991 року (розпад СРСР) процес інституціоналізації влади, тобто формування нових державних інституцій та встановлення правового та політичного балансу між ними, став основною характеристикою змін на пострадянському просторі та, водночас інститути громадянського суспільства були слабкими. Громадяни, які вийшли із тоталітарної політичної системи не володіли необхідним рівнем політичної компетентності, тобто не мали навичок та інститутів, які б дозволяли їм контролювати владу. На цьому етапі розвитку демократичного політичного процесу в Україні паралельно із державотворенням та конституційними «реверсами» від президентської до парламентсько-президентської республіки й у зворотному напрямі відбувались докорінні

зміни в партійному та медійному просторах, становлення інституцій громадянського суспільства. Саме тому у сучасних умовах одним із актуальних завдань для політичної теорії та практики є дослідження інституціоналізації публічної влади як складової комунікативного формування політичної компетентності у публічній політиці. Загалом проблема інституційного оформлення діяльності владних суб'єктів у процесі демократизації досліджувалась у роботах таких зарубіжних авторів, як Г. Алмонд, С. Верба, Л. Даймонд, Р. Даль, Г. О'Доннел, Д. Істон, Т. Карл, Т. Карозерс, А. Лейпгарт, Д. Растоу, А. Степан, Ф. Шміттер та ін. Серед вітчизняних дослідників специфіки інституціоналізації влади в пострадянських країнах варто відзначити роботи Є. Бистрицького, Г. Бірюкова, Є. Головахи, Г. Зеленько, А. Колодій, С. Наумкіної, В. Полохала, С. Рябова тощо. В умовах демократизації політичного режиму особливої ваги набуває політична компетентність громадян. Це обумовлено зв'язком між рівнем політичної компетентності громадян, їх електоральним вибором та урядуванням.

Завдяки політичній компетентності громадяни мають прагнути справедливості та є здатними ефективно (як у комунікативному вимірі, так у інституційному та правовому) захищати досягнення суспільного блага, тобто спрямовувати політику на досягнення блага для всіх (загального блага) так само, як громадяни Афін епохи античності захищали свій поліс.

Аби бути спроможним замінити правителів та увійти до панівного класу за результатами електорального вибору, громадянин повинен мати (і демонструвати іншим) постійний інтерес до суспільного та політичного життя, бути добре поінформованим щодо програм індивідуальних та колективних акторів, брати спільно зі своїми співгромадянами активну участь у вирішенні суспільних питань, активно впливати на політику уряду через механізм голосування, публічно висловлювати та захищати власну думку, відвідувати політичні мітинги та зібрання.

Проте очевидно, що в сучасних умовах лише невелика кількість громадян в демократичних країнах відповідають цій класичній моделі. Скоріше, слушним виглядає зауваження М. Олсона: «Політичні лідери за демократії так само керуються власними егоїстичними інтересами, як і автократи, у своєму прагненні перемогти, спираючись на підтримку більшості» [98].

Варто погодитись із Р. Далем у тому, що «...громадянам набагато ясніше, що корисно і вигідно для них самих, аніж що саме корисно для суспільства загалом, тому спонукальні мотиви до дій у власних інтересах швидше за все будуть сильніше спонукальних мотивів до дій в ім'я суспільного блага якщо вже громадяни усвідомили власні інтереси, природний егоїзм неминуче змусить їх діяти так, щоб ці інтереси забезпечити» [31].

На думку Р. Даля, «якщо в минулому традиційні способи вирішення проблем, пов'язаних із громадянською компетентністю, діяли успішно, події останніх років поставили їхню життєздатність під питання. Цьому є три причини: 1) зміни масштабів суспільного життя; 2) така, що зростає, складність суспільного життя; 3) зміни в технологіях комунікацій» [31].

Розглянемо ці виклики більш детально. По-перше, завдяки зміні масштабів суспільного життя політичні рішення, що впливають на життя людей, приймаються стосовно усе більших географічних територій, у межах яких живе все більше і більше людей. Для того, щоб громадяни демократичних країн могли впливати на рішення, які приймаються на великій відстані від них, їм потрібна система делегування повноважень по вертикалі. Іноді потрібно навіть створювати нові, більші асоціації, як-от, наприклад, Європейський Союз.

По-друге, зростання освітнього рівня населення і, як наслідок, спроможність громадян розбиратися в сутності складних політичних проблем та викликів сучасності є характерним для усіх розвинених демократичних країн. З іншого боку, одночасно відбувалося й ускладнення

політичної системи. За двадцять років у всіх демократичних країнах політичні проблеми та дебати щодо них досягли такого рівня складності, що навіть фахівцям важко визначити оптимальне політичне рішення.

По-третє, зміни в технологіях комунікації привели до значного зростання обсягу політичної інформації всіх рівнів складності, а вартість її, навпаки, знизилася. Отже, як наслідок, на заваді формуванню політичної компетентності стає надмірна кількість доступної інформації з політичних питань. Дійсно, «...для прийняття рішення, яке можна було б назвати раціональним, потрібна повна, вичерпна інформація, а це неможливо в сучасних умовах – не через брак інформації, а через її надмірність. Суттєвими є складнощі, які виникають в процесі перетворення раціональних рішень і дій індивідуумів на колективні рішення і дії. такий перехід від індивідуальної до колективної раціональності є недосяжним. Тут криється теоретична основа для тверджень, згідно з якими політичному життю внутрішньо притаманна ірраціональність саме через необхідність перетворення індивідуальних переваг на колективні, щоб стали можливими раціональні колективні рішення і дії» [162, с. 189]. На заваді формуванню політичної компетентності та раціональному вибору громадян стає й специфіка інституціоналізації владних суб'єктів, яка проявляється на сучасному етапі.

Вона полягає у віртуалізації електорального процесу, перетворенні партій та інших політичних інститутів на «бренди» та фактичну втрату ними функцію представників громадськості, перенесенні політичної боротьби зі сфер ідеологій, організацій та програмних положень у простір віртуальних іміджів.

2.3. Вплив медіатизації політичної компетентності на інституціоналізацію груп інтересів.

Одним із основних сучасних трендів формування політичної компетентності стає медіатизація. Цей термін означає не лише зростання впливу масмедіа щодо формування політичної компетентності громадян, громадської думки, порядку денного влади та суспільства, а і суттєві трансформації простору комунікацій. Передусім, вони полягають у тому, що значно розширюються горизонтальні комунікації, можливості громадян щодо спілкування за допомогою месенджерів, соціальних мереж та інших платформ інтернет-комунікації. Сучасне суспільство переходить від панування традиційних мас медіа (де визначальна роль належала професійним журналістам) до інтернет-комунікацій, які характеризуються інтерактивністю. Слід безумовно погодитись із наступною думкою: «Чи не 99 % відомостей про політику звичайний громадянин отримує із засобів масової інформації. Вони ж і формують наше ставлення до того чи іншого діяча або до будь-якої партії» [108, с.38].

До традиційних функцій масмедіа (серед яких основними є інформаційна, розважальна, мобілізаційна тощо) додається функція віртуалізації політичного простору, його медіатизації та утворення «гіперреальності». Серед інших функцій масмедіа, які є важливими у контексті даного дослідження слід також відзначити функцію критики публічної влади, контрольну функцію, функцію політичної освіти й артикуляції суспільних інтересів та презентації їх у публічному комунікативному просторі. Масмедіа, завдяки технологічним новаціям щодо швидкості та якості розповсюдження інформації, отримали потужні інструменти впливу на громадську думку, а отже – перетворили політику на медіа-процес. Особливо небезпечним явищем це стало для пострадянських країн, де фактично було спотворено механізми презентації інтересів широких соціальних груп у комунікативному просторі через штучно створену

«віртуальну реальність» у олігархічних медіа. Можна припустити, що одним із чинників українських майданів стало саме прагнення громадян відновити природну та правдиву мережу презентації груп інтересів у масмедіа. Адже, реальність мільйонів людей, які виходили із політичними протестами, зруйнувала віртуальну реальність олігархічних медіа. Було сформовано альтернативні шляхи розвитку пострадянських суспільств – або медіатизована політика у вигляді політичних ток-шоу, з розігруванням смислу або владної цензури, або використання можливостей комунікативної дії, спрямованої на досягнення компромісу та порозуміння між групами інтересів, визначення у публічному просторі їх відповідності суспільному інтересу тощо.

Сучасні масмедіа також мають легітимізуючий потенціал – вони створюють загальні системи сприйняття реальності, які визначають загальну диспозицію груп інтересів. Варто наголосити на тому зв'язку, який вибудовує у своєму дослідженні Ю. Краснокутська між масмедіа, смисловими координатами презентації груп інтересів, «універсальним принципом бачення» та легітимністю груп інтересів. Вона зазначає, що «...діяльність сучасних мас-медіа орієнтована на генерування та операціоналізацію сконструйованими інтерпретаційними системами, які задають смислові координати перцепції та аналізу інформаційної репрезентації різних атрибутів соціально-політичного буття, результатом чого є опосередкування виробництва загальноприйнятих нормативно-оціночних, когнітивно-пізнавальних структур, тобто універсального принципу бачення (П. Бурд'є), що складають підґрунтя легітимаційного процесу... ЗМК, конструюючи уніфіковано-стандартизовані генералізовані (універсальні) коди пояснювально-оцінювальних схем, за допомогою яких відбувається визначення, акцентуалізація та обґрунтування нееквівалентних значень, забезпечують ідентифікацію, репрезентацію та ієрархізацію певних структурно-ціннісних імперативів політичного поля та підтримують їхні претензії на соціальну значимість» [62, с.143].

Масовий доступ до мережі інтернет створює умови для розширення можливостей політичної участі та політичної активності громадян у процесі визначення спільного інтересу, аналізу дій публічної влади та контролю над ними. Цей перехід, у свою чергу, є частиною становлення інформаційного суспільства. Саме тому слід відзначити глобальний характер процесу медіатизації формування політичної компетентності.

Обґрунтованою є наступна теза: «Для сучасної політичної реальності України справедливим є твердження про розширення впливу та зростання ролі комунікативних процесів. Як про «діагноз часу» все частіше говорять про становлення комунікативного простору, який продукує загальноприйняті стереотипи, створює поле можливих ідентифікацій, трансформує уявлення про соціальну, політичну та економічну реальність. Саме тому існує загроза медіатизації політики, зведення її до рівня масмедійного шоу з розігруванням смислу та беззмістовними діалогами, що призводить до появи нового центру впливу у політичних процесах – медіакратії» [158, с. 3].

Створення глобального комунікативного простору вимагає від громадян зовсім іншого рівня політичної компетентності. Цей рівень має бути вищим, аніж компетентність споживачів інформаційних повідомлень представників публічної влади. Технологічні можливості мережі інтернет створюють нові можливості. Відтепер громадяни беруть активну участь у конструюванні комунікативного простору, визначають рейтинги політиків безпосередньо під час трансляції та можуть активно висловлювати власну позицію, формуючи громадську думку. Доступ до мережі інтернет гарантує політичну участь для кожного громадянина/громадянки. Це впливає на формування груп інтересів. Медіатизація політичної компетентності має масштабні наслідки, деякі з яких поки що неможливо передбачити. Але вже зараз можна впевнено говорити про перенесення політичної боротьби за голоси виборців із простору реальних справ та ідеологій до віртуальних іміджів.

Зокрема, В. Іванов вважає, що через віртуалізацію іміджів у процесі медіатизації створюються умови для поширення популізму [46, с. 14].

Раціональні дебати відходять на другий план при виборі кандидатів. Водночас, не можна недооцінювати позитивні наслідки медіатизації політики та розвитку інтернет-комунікацій. Одним із них є формування передумов для встановлення прямої демократії та проведення щоденних плебісцитів з актуальних питань політичного порядку денного.

Т. Єршова наголошує, що замість впровадження омріяної багатьма поколіннями політичних філософів ідеї прямої демократії, у сучасному світі відбувається її інсценування за допомогою телевізійних шоу та «теледемократії» [40, с. 63].

Свобода слова під час ток шоу не передбачає жодних наслідків, відповідальності за сказане. А, отже, медіатизація створює умови для спотворення головного принципу демократії – свободи слова. На цьому наголошує О. Довженко, який відзначає головну особливість українських телевізійних політичних ток шоу – доведену до абсурду можливість брехати, голослівно звинувачувати опонентів. Це також сприяє створенню у медіа віртуальної реальності, яка не має жодної кореляції із тією реальністю, у якій живуть люди. Виникає протиріччя у формуванні політичної компетентності. Навичок, які потрібні для життя у реальному світі виявляється недостатньо задля критичної оцінки віртуальної реальності мас медіа.

О. Довженко зазначає: «Якби хоч один відсоток виголошених за ці роки взаємних звинувачень потягнув за собою суд і слідство, більшість впливових українських політиків нині сиділа б у в'язниці чи на лаві підсудних» [37, с. 20].

З одного боку, формується нова елітна група – лідери громадської думки та власники популярних інтернет-ресурсів, які надають майданчик для висловлювань представникам інших груп. Для них, як і для еліти традиційних масмедіа (власників медіа, редакторів та журналістів) у демократичних країнах визначальним критерієм оцінки політиків є критерій

рейтингу. Задля цього політичні актори мають відповідати формату медіа, як традиційних так і сучасних інтернет-комунікацій (соціальних мереж, месенджерів, платформ тощо).

Формується відносно нова група інтересів, яка прагне нових можливостей у просторі публічної політики. Йдеться про медіакратію: «У сучасному світі політичні комунікації опосередковані, в першу чергу, діяльністю мас-медіа. Можна говорити про те, що у сучасній політиці з'являється нова потужна дійова особа – медіакратія, яка отримує можливість конструювати порядок денний та використовувати політичну комунікацію як інструмент реалізації влади. Політична проблема може стати публічною, тільки будучи перетворена у відповідності до формату мас-медіа. Медіакратія як форма організації влади базується на переважному впливі кіл, які контролюють масові інформаційні обміни, і передбачає широке використання іміджевих стратегій, які руйнують бар'єри між публічною і особистою сферами життя, соціальними і культурними механізмами цілеспрямованого впливу на поведінку людини» [158, с. 10]. Слід відзначити, що впливати на громадську думку у медіакратії чудово виходить, адже публічна політика переміщується у комунікативний простір, а комунікативний вимір формування груп інтересів стає визначальним. Якраз у цьому медіакратії немає рівних, адже вони здатні впливати на порядок денний саме за допомогою інформації. Тобто, поступово формується правлячий клас інформаційного суспільства, який своїм почесним місцем у структурі політичної еліти завдячує, передусім медіатизації політики. Повною мірою процес медіатизації позначився на політичній компетентності. Громадяни отримують свої знання та формують уявлення про політиків та публічну політику з комунікативного простору, а медіатизація визначальним чином на це впливає.

Отже, з іншого боку, медіатизація впливає опосередковано, через формування політичної компетентності громадян, на загальну структуру груп інтересів; медіакратія здатна надавати «слово» (доступ до публічного

інформаційного простору) одним групам та відмовляти у такому доступі іншим. Для України ситуація з пануванням олігархічної моделі масмедіа, коли телебачення належить олігархам, які визначають теми, пул гостей та експертів на політичних ток шоу, повторюється на новому історичному етапі – у процесі розвитку інтернет-комунікацій. Хоча, варто погодитись із тим, що у деяких авторитарних країнах, незважаючи на поступ інтернет-комунікацій та розвиток соціальних мереж, месенджерів та платформ, зміни елітних груп так і не відбулось.

Відзначимо: «Розвиток комунікативних процесів та пов'язані з цим трансформації стосуються не тільки характеристик дійових осіб (в деяких країнах зміни правлячих груп так і не відбулось), а і специфіки самої сучасної взаємодії: фактично нині спостерігається цілковита зміна характерних ознак реальності порівняно з тими її ознаками, що були об'єктом дослідження попередньої філософської та політичної думки. Можна говорити про зміну декорацій у політичному просторі, що обов'язково призведе до ротації еліти, оновлення політичного класу. Для політичної інтеракції посткомуністичних країн це означає появу нових можливостей вироблення та поширення інформації, ініціювання комунікативної взаємодії у сфері публічної влади та виборчих змагань» [158, с. 3].

В Україні після здобуття незалежності і до початку широкомасштабного російського збройного вторгнення послідовно формувалась відносно нова група інтересів – медіакратія, яка прагнула презентувати та захищати власні інтереси (корпоративні) у просторі публічної політики. Серед основних бенефеціарів медіакратії – олігархи (які штучно нав'язали суспільству олігархічну модель масмедіа), бюрократичні групи (за допомогою цензури або «темників») та регіональні еліти (вони намагались монополізувати залишки радянської системи телебачення та радіомовлення на обласному рівні та рівні місцевого самоврядування). Слід відзначити, що у представників цієї групи це дуже добре виходило, адже

публічний простір також характеризувався медіатизацією. Тобто, на нього впливали критерії формату та рейтингу мас медіа.

Зростанню впливу медіакратії сприяли:

- 1) олігархізація масмедіа;
- 2) централізація влади у період 1994 – 2004 років, передусім – утворення паралельного уряду в адміністрації президента та державних обласних адміністрацій, які підпорядковувались президентській вертикалі;
- 3) недостатня розвиненість горизонтальних комунікацій, що обумовлено як технологічно (у той період інтернет-комунікації робили лише перші кроки в Україні) так і політично (відбувалось становлення інститутів громадянського суспільства). З цим напряду пов'язана наступна причина становлення медіакратії, як окремої групи інтересів, хоча і залежної від пострадянської бюрократії та олігархії;
- 4) у структурі масмедіа була відсутня позиція «суспільних ЗМІ». Йдеться про репрезентацію суспільного інтересу, а не окремих інтересів різних груп. У демократичних країнах таку функцію виконують суспільні масмедіа. Система суспільного телебачення робить в Україні перші кроки. На заваді її розвитку стає не лише медіатизація, перетворення політики на медіа-процес, який використовується деякими групами інтересів у власних цілях, а й комерціалізація медіа, коли будь-яка інформація, навіть суспільно важлива, перетворюється на товар.

Натомість, набули особливої популярності медіа скандали та політичні програми особливого жанру – ток шоу.

Щодо медіа скандалів, то «Сучасні мас-медіа мають можливість викласти скандальні факти у вигляді захоплюючої історії та спричинити загальний інтерес і жваве обговорення. Вплив медіа-скандалів на формування громадської думки можна розглядати у контексті теорії «встановлення порядку денного», або «встановлення пріоритетів» (agenda setting)» [158, с. 14].

Відносно медіа скандалів, варто відзначити думку І. Пуцятої: «Політичні ток-шоу розглянуто як «замінник демократії», що витіснив реальну політику. Аналіз поглядів вітчизняних науковців, медіа-критиків та медіа-експертів свідчить про неоднозначність сприйняття програм та багатоцільову роль суспільно-політичних ток-шоу. Акцентовано на тому, що політичні телепроекти завжди орієнтовані не тільки на політиків, журналістів але й на середньостатистичну глядацьку аудиторію... ток-шоу повинні також розважати аудиторію, утримуючи її біля екранів. Саме композиційні особливості виділяють ток-шоу серед інших видів дискурсу і визначають його вплив на формування світогляду... Телевізійна журналістика “виходить” на масову аудиторію великою сукупністю різних за типом і жанром програм. Одним із найрейтинговіших і затребуваних сьогодні жанрів є ток-шоу. Телешоу активно розвивається як на центральних, так і на місцевих каналах. Його відмінна риса – видовищність, досяжна тільки за наявності багатого творчого потенціалу колективу програми. Протягом останніх років серед усіх різновидів шоу лідирують політичні “ток-шоу”» [108, с.37].

Формат політичного ток шоу передбачає «зіткнення» ідей, під час ток шоу не можна повністю виключати таку важливу форму політичного діалогу, як політичні дебати. Натомість у сучасних телевізійних ток шоу домінує розважальна складова, коли замість «ток» (розмови) глядач отримує «шоу». А про раціональні політичні дебати взагалі не йдеться. Це природно впливає із більш широкого контексту дискусій щодо ролі масмедіа.

У XX столітті питання «Чи телебачення, та й масова культура загалом, може бути носієм просвітництва, чи радше навпаки – ідіотизує маси?» [108, с. 39] дійсно стосувалось переважно ролі телебачення.

А вже перші десятиліття XXI століття переконливо довели, що дискусії щодо раціональності медіа та їх ролі у формуванні політичної компетентності громадян напряду стосуються інтернет-комунікацій

(соціальних мереж, месенджерів, платформ тощо). Переважаючий формат ток шоу є однією із характерних ознак медіатизації політики.

Варто відзначити думку І. Рибак, який зазначає, що широке використання ток шоу «...зумовлює трансформацію базису політики, що асимілюється з мас-медіа та їх технологіями у своїх вихідних функціях, зокрема у функції комунікації з суспільством» [114, с. с. 15].

Мас медіа потужно (цілеспрямовано та системно) впливають на формування громадської думки. Цей феномен – формування громадської думки у публічному просторі – також неможливо досягнути поза політичною компетентністю.

Погодимося із тим, що «...громадська думка характеризується сукупністю установок, ціннісних орієнтацій, преференцій, переконань, різних суджень (аналітичних, пояснювальних, конструктивних, оціночних тощо), тобто, таких когнітивних нормативно-оцінювальних елементів перцепції об'єктивованої реальності, які конституують і дорефлекторну, і раціонально опосередковану консенсусну угоду щодо сприйняття існуючого соціально-політичного порядку» [62, с. 140].

Громадська думка, принаймні у її функціональному вимірі як ставлення громадян до соціально-економічних подій та політичних акторів (як колективних так і індивідуальних), повною мірою залежить від рівня політичної компетентності громадян. При цьому, одним із етапів формування політичної компетентності є розробка та впровадження у масову свідомість Агентами тут виступають якраз медіакратія та публічні інтелектуали (експерти, представники креативного класу).

Як вважає Ю. Краснокутська, поле політики «...є автономним структурованим простором конкурентної боротьби між індивідуальними і колективними політичними агентами за символічне (спрямоване на володіння монополією на конструювання та поширення моделі легітимного бачення соціального світу) та фізичне (спрямоване на монополією щодо застосування об'єктивованих (інституціоналізованих) засобів та інструментів

влади – права, армії, державних фінансів, поліції тощо) домінування. Фактично, виробництво і відтворення модусів панування, тобто, відносин такого типу, за яких відбувається конституювання домінації, верховенства певної соціальної групи (об'єднання, партії тощо) на підґрунті її атрибутивних особливостей та специфіки позиціювання, – це одна з субстанціонально-функціональних характеристик поля політики» [62, с. 141].

Отже, коли йдеться про те, що групи інтересів прагнуть бути представленими у публічному просторі, що у демократичному режимі вони потребують публічності задля захисту та просування власних інтересів, то слід враховувати, що публічність – це відкритий простір комунікативної інтеракції. Він не є інституціоналізованим, але через це саме у публічному просторі формується громадська думка, яка виступає дороговказом для вироблення та впровадження публічної політики. Інституціоналізовані групи інтересів задля результативного входження до публічного простору та успішної взаємодії у ньому мають презентувати власний («вузький») інтерес як суспільно значущий. Це є умовою публічного простору, який можна інтерпретувати як «плавильний котел» демократії. Відповідно до класичного ліберального розуміння функціонального призначення масмедіа вони – це «сторожовий пес» демократії, тобто їх роль у публічному просторі полягає у визначенні та захисті суспільного інтересу. Роль масмедіа полягає у тому, аби презентувати у публічному просторі інші групи інтересів, які є політично коректними та визначати ступінь відповідності їх вузько корпоративних інтересів суспільному інтересу. Натомість, небезпека медіатизації політики та формування медіакратії, як окремої (інституціоналізованої) групи інтересів полягає, зокрема, й у тому, що у них з'являється власний інтерес. А в умовах олігархізації масмедіа – цей інститут починає працювати виключно на захист інтересів власника. Звичайно, іноді медіакратії використовує свою владу у публічному просторі не лише для захисту олігархів (власників) а й для просування власних інтересів. Тому олігархічні групи ретельно

відслідковують (здійснюють моніторинг) контенту масмедіа задля недопущення власної «політичної гри» з боку медіакратії.

У публічному просторі формується удаваний плюралізм, як конфлікт вузькокорпоративних інтересів олігархів та їх представників – медіакратії.

Українська дослідниця Ю. Краснокутська визначає громадську думку як чинник легітимації політичного поля та окреслює роль публічного простору («сфери») у процесі її формування. Вона зазначає: «Таким чином, публічна сфера – це відкритий символічний неінституціоналізований простір комунікативної взаємодії, виробництва та функціонування громадської думки, за допомогою якої відбувається акумуляція та трансмісія загальноприйнятих суджень, думок, оцінок, пропозицій, преференцій тощо, тобто суспільної матриці смислових кодів (змістів), орієнтуючись на які адміністративно-політична система може набувати легітимного характеру» [62, с. 143].

Деякі дослідники відзначають, що під впливом медіатизації утворюється особлива раціональність (у тому числі – політична раціональність), яка напряду пов'язується із медіа логікою та медіа форматом. Вона відрізняється від раціональності, яка стала інтелектуальною основою модернізації, ґрунтувалась на здобутках наукового знання та публічних дебатах. У демократичних країнах центром раціональних дебатів ставали завше парламенти. У сучасному світі медіатизація з її медіа логікою та медіа форматом, як глобальний феномен, поступово витіснила з публічного простору аргументований діалог (дебати) між представниками різних груп інтересів.

Суттєві трансформації ролі масмедіа у напрямку формування медіаполітичної системи, які заважають демократизації, відзначає О. Загірний. Він пише: «Медіатизація модифікує сучасні політичні комунікації, а через посилення впливу медіа на політичний процес утворюється медіаполітична система. Цей процес визначається у концепції «медіатизованих світів», яку можна застосувати для дослідження чинників

демократичного транзиту в Україні. Визначено медіатизацію як процес становлення особливої раціональності, яка пов'язується із медіалогою та медіаформатом. На пострадянському просторі тригером медіатизації стала політика «гласності» як складник процесу перебудови СРСР. У центрі медіатизації політики – перетворення медіа з посередників між владою та суспільством на центр владних відносин, конструкторів медіаподій та медіа скандалів... Медіатизація демократичного транзиту створює умови для спотворення вільного формування та висловлювання думок, підмінює суспільний інтерес у політичній боротьбі егоїзмом власників медіахолдингів. Це значно ускладнює демократичний транзит, адже групи або окремі політики, які не мають доступу до медіа, у сучасних умовах апріорі програють політичні змагання та електоральні кампанії» [41, с. 32].

До чинників, які сприяли розвитку медіатизації, на думку українського дослідника М. Балаклицького належать: «1) розвиток і вдосконалення інформаційних і комунікаційних технологій, які дедалі більше полегшують виготовлення інформаційного продукту та розширюють і спрощують способи його доставляння до споживача; 2) сприймання журналістики в демократичному суспільстві як місця ведення діалогу між різними сегментами суспільства, розуміння її головної функції як створення комунікаційного середовища, в якому репрезентуються всі наявні у суспільстві політичні сили та громадські об'єднання, кожен громадянин має шанс озвучити свою позицію і право бути почутим; 3) розширення сфери інформаційних послуг у галузі PR, створення у багатьох установах, організаціях, на багатьох підприємствах прес служб, які відіграють роль спеціальних агенцій послуг у сфері політичного (бізнесового, економічного та іншого) маркетингу; 4) дедалі зростаюча залежність більшості населення розвинутих країн у галузі вироблення громадської думки від картини світу, створеної у масмедіа та наданої споживачам новин у користування, зумовленість цієї картини оцінками й коментарями тонкого прошарку інтелектуальної еліти» [11, с. 371-372]. Безумовно погоджуючись із

наведеними чинниками, слід все ж таки зауважити, що другий чинник не завжди сприяє медіатизації політичної компетентності. Більшою мірою він якраз мав би стати запобіжником перетворенню масмедіа на практично безконтрольного маніпулятора. Адже, сприйняття масмедіа як комунікаційного середовища було якраз фундаментом демократичної політичної системи епохи модернізації, ліберальної доктрини масмедіа.

На жаль, журналістика все менше сприймається як місце ведення діалогу та інститут формування політичної компетентності громадян. І точно не кожний громадянин може бути почутим у медіаполітичній системі. Натомість, формується уявлення щодо медіакратії як політичного та економічного актора, який у демократичному суспільстві здатний маніпулювати інформацією, а у пострадянських державах – є провідником інтересів бюрократії та олігархії.

Важливим елементом формування політичної компетентності стає просвітницький сегмент платформи ютуб. Він динамічно розвивається, якість контенту покращується, а кількість підписників постійно зростає. Просвітницькі проекти посідають важливе місце, зокрема в українському сегменті платформи Ютуб.

Становлення інформаційного, або інформаціонального (за М. Кастельсом) суспільства сприяє глобалізації завдяки інформаційній відкритості та швидкості розповсюдження інформації по усьому світові. Державні кордони більше не здатні захистити від інформаційного впливу, який розповсюджується як через традиційні масмедіа (телебачення, радіо, преса), а переважно – через інтернет-комунікації. Це, безумовно, має свої переваги.

У індивідів залишається не так багато можливостей протистояти інформаційному впливу потужних глобальних медіа-холдінгів та/або «вірусним» відео у соціальних мережах. Держава задля протистояння інформаційній експансії, замість цензури, яка була характерною ознакою авторитарних режимів минулого, у сучасних умовах використовує

контрпропаганду. Одна справа, коли йдеться про медіатизацію політики та глобальну медіакратію (яка має власні інтереси, як економічні так і політичні), як процес становлення групи інтересів, пов'язаний із технологічними новаціями та розвитком свободи і демократії у глобальному вимірі. Зовсім інша справа, коли авторитарні держави монополізують весь простір комунікацій та підмінюють суспільний інтерес державним. Про медіакратію тут не йдеться, адже медіа змушені займатись виключно пропагандою керівництва держави та контрпропагандою. Бюрократи у авторитарних державах змушують медіа працювати не на суспільний інтерес, а на приватний інтерес конкретних політиків та/або бюрократів, які приватизували державу.

Саме тому в умовах медіатизації однією із основних загроз щодо маніпулятивного впливу на формування політичної компетентності громадян України стає інформаційна експансія з боку Російської Федерації. Захист інформаційного простору держави від російської інформаційної агресії є важливою складовою перемоги над країною-агресором. Інформаційне протистояння, у тому числі – боротьба за громадську думку на локальному, регіональному та глобальному (наприклад, за підтримку з боку країн «Глобального півдня») рівнях стає елементом війни. Тут також проводяться спецоперації, а перемога в інформаційній війні над «російськими наративами» є одним із завдань сучасної демократичної політики не лише в Україні, а в усьому світі.

Радянська спадщина (спільна авторитарна адміністративно-командна «шинель», з якої вийшли народи після розпаду СРСР), наслідки мовної експансії, як складової російського імперіалізму, а також схожі траєкторії формування «гібридних» режимів у 90-х роках ХХ століття призвели до зростання популярності російського контенту масмедіа на території усіх пострадянських країн. Авторитарний режим країни-агресора протягом путінського правління сформував жорстку систему медіа впливу на інші країни (від повністю підконтрольних Кремлю традиційних медіа до мережі

«ботів» у фейсбук та блогерів на Ютуб), яка завше активізується під час виборів. Ця медіаполітична система включає розважальний контент, соціокультурну тематику (коли блогери розповідають про мистецтво, кіно, науку, літературу тощо) а також політичний контент маніпулятивного характеру. Слід відзначити, що на думку Е. Еплбом авторитарна російська пропаганда «... прагне формувати наші найглибші думки та почуття – ще до того, як ми встигнемо вдатись до опору» [105]. При цьому, у цій пропаганді використовуються усі доступні технологічні новації інтернет-комунікацій – соціальні мережі, месенджери, платформи тощо. Увесь контент має латентну або явну пропагандистську спрямованість, а розважальний та культурний контент просто готує ґрунт для пропагандистських кампаній. Механізм впливу на внутрішнього споживача та агресивну експансію на зовнішні інформаційні ринки російського медійного контенту описує Пітер Померанцев, британський письменник та телевізійний продюсер, старший науковий працівник Інституту глобальних відносин Лондонської школи економіки, який працював у Росії у працях «Це не пропаганда. Подорож на війну проти реальності», «Нічого правдивого й усе можливо. Сходження до нової Росії».

Сходження до «нової Росії» (її «новизна» напряду пов'язується із ресентиментом щодо розпаду СРСР) – стає ідеологічним фундаментом російської пропаганди під час путінського правління. Відновлення пропагандистської матриці комуністичного періоду, доповнене деякими елементами геббельсівської пропаганди, співпало із зростанням світових цін на газ і нафту, а також – ідеологічною розгубленістю Західних демократій. П. Померанцев, переосмислюючи власний досвід участі у російській «війні проти реальності», відзначає: «Презентуючи свої знахідки... представникам згасаючого ліберального демократичного устрою, устрою, сформованого не в останню чергу в конфліктах Холодної війни, я приголомшено спостерігаю, якими розгубленими вони виглядають. Політики більше не знають, що представляють їхні партії. Бюрократи більше не знають, де зосереджено

владу. Фундації мільярдерів просувають «відкрите суспільство», яке вони більше не можуть до пуття означити. Великі слова, колись переобтяжені значеннями, слова, за які попередні покоління готові були пожертвувати життям, – «демократія» і «свобода», «Європа» і «Захід», – життя відкинуло так надійно, що вони видаються пригоршнею лушпиння у долонях... Сама мова, якою ми намагаємось себе описувати – «ліві» та «праві», «ліберали» та «консерватори» – стає майже безсенсовною» [105, с. 12].

«Війна проти реальності», розв'язана російськими масмедіа, а точніше – засобами масової пропаганди, які включають телебачення, радіомовлення, друковані видання, наружну рекламу, кіновиробництво, охоплювали інтернет-комунікації (згадаємо «бото-ферми» у соціальних мережах), стала підготовчим етапом анексії Криму та війни Росії проти України. Російська медіаполітична система не передає інформацію, а створює псевдоподії; її вплив всередині країни та ззовні, обумовлений тим, що сучасні технології віртуалізації та візуалізації унеможливлюють для масової аудиторії розрізнення «псевдоподій», які конструюються медіа від того, що відбувається у реальності. Очевидно, що російські медіа перетворились на рупор бюрократії, яка підмінює суспільний інтерес власним егоїзмом, спрямованим на збереження влади та власності. Вони лише конструюють та нав'язують масовому споживачу порядок денний, вигідний бюрократії, авангардом якої є найближче путінське оточення. Через масове зубожіння більшої частини населення ускладнюється формування медіаграмотності, як складової сучасної політичної компетентності росіян. На це у них просто не має часу, а громадянське суспільство є слабким. Водночас, мешканці мегаполісів та так звана «російська інтелігенція» не здатна протистояти путінській пропаганді, бо отримує певні переваги від авторитарного режиму та підтримує нав'язані бюрократією (її силовим блоком) умови «суспільного договору».

Саме тому успішно протидіяти російській пропаганді можна лише на основі визначення суспільного інтересу, продовження демократизації

масмедіа (передусім, у напрямку розвитку суспільного мовлення) та мобілізації груп інтересів на його реалізацію та захист від російської пропагандистської експансії. Варто погодитись із наступним: «Медіатизація є процесом конструювання політичного простору, маркування його за допомогою медіаскандалів та інших медіаподій, а медіа, у тому числі й мережеві, є потужним агентом створення та перетворення політичної реальності. Але у демократичних країнах є суттєві інституціональні запобіжники медіатизації, які доповнюються сталими політичними традиціями прийняття важливих рішень. У країнах, які здійснюють демократичний транзит, таких інститутів іще немає або вони перебувають на етапі становлення. Це суттєво підвищує ризики маніпуляцій з боку медіа у процесі демократичного транзиту. Можна говорити про тотальну медіатизацію всіх соціальних світів та соціальних відносин. Публічна політика нині у пострадянських країнах означає не діяльність щодо захисту та реалізації суспільного інтересу (дію та інтереси «публіки», суспільства загалом), а конструювання політичних подій відповідно до інтересів осіб та груп, які контролюють медіапростір» [41, с. 41].

Медіатизація лише посилює роль масмедіа та їх вплив на формування порядку денного суспільства. Якщо йдеться про олігархічну модель діяльності медіа, то потужні важелі впливу на політичну компетентність громадян мають олігархи, у демократичному суспільстві посилюється роль медіакратії, а в умовах авторитаризму – бюрократії.

Як зазначає Н. Аксьонова, перемозі в інформаційній війні заважають «...олігархічна власність на ЗМІ; падіння довіри до медіа, які не активно виявляють маніпуляції та пропаганду, натомість можуть поширювати фейки, міфи, мало приділяють уваги медіаграмотності громадян тощо» [5, с. 481].

Відзначимо, що медіа мають технологічні можливості формувати не лише медійний порядок денний, а й прямо впливати та визначати політичний порядок денний, інституційний та публічний порядок денний тощо. Вони формують суспільний порядок денний на основі якого громадяни визначають

національний інтерес, а також спрямовують громадську думку на підтримку одних груп інтересів та позбавляють «рейтингу» довіри громадян інших.

З другої половини минулого століття стало зрозуміло, що масмедіа певним чином виокремлюють «...певні теми, привертаючи увагу певних груп людей, та, за певних умов здатні чинити певний вплив» [47, с. 266] .

Теорія настановчості (М. Мак-Комбс і Д. Шоу) визначила, що масмедіа не здатні нав'язати громадянам ставлення до політичних подій, проте вони можуть ранжувати події, наголошуючи на одних та оминаючи інші й, таким чином, нав'язувати громадянам теми, про які слід думати. А це вже відкриває у публічну політику шлях тим групам інтересів, які здатні діяти та презентувати власну програму відповідно до медіа-формату. Відзначимо: «Сучасні масмедіа мають можливість викласти скандальні факти у вигляді захоплюючої історії та спричинити загальний інтерес і жваве обговорення. Вплив медіа-скандалів на формування громадської думки можна розглядати у контексті теорії «встановлення порядку денного», або «встановлення пріоритетів» (agenda setting). Політична проблема може стати публічною, тільки будучи перетворена у відповідності до формату масмедіа... порядок денний складається у процесі рутинного функціонування мас-медіа під впливом їх власних організаційних норм та оперативних правил, а також взаємодії з агентами просування певних соціальних проблем, які прагнуть побудувати свою діяльність у відповідності до формату мас-медіа» [162].

Погодимося: «У своєму найбільш загальному сенсі, встановлення порядку денного є створенням за допомогою новин через ЗМІ поінформованості громадськості з ключових питань. В основі такого твердження – два основні припущення: – преса та медіа взагалі не відображають реальність, а фільтрують і формують її сприйняття; – зосередженість уваги ЗМІ на кількох питаннях і темах призводить до того, що громадськість сприймає ці питання, як важливіші за інші. На думку Мак-Комбса і Шоу, головний вплив ЗМІ на аудиторію полягає не у вселянні тих чи інших поглядів і ідей, а у «вибудовуванні порядку денного» (англ. agenda-

building). Коли ЗМІ звертаються до тих чи інших подій і проблем, ці проблеми починають сприйматися аудиторією такими, що заслуговують на увагу» [47, с. 166].

У цьому сенсі роль масмедіа є визначальною щодо формування та підвищення політичної компетентності громадян, вони справді є джерелом інформації щодо певних проблем з якими громадяни не стикаються у повсякденному житті та можуть вчити громадян, як ставитись до такого роду проблем. Натомість роль масмедіа є обмеженою щодо тих проблем, які громадяни знають з власного досвіду – наприклад, інфляція чи безробіття. Саме тому йдеться про три рівні формування політичної компетентності громадян в умовах медіатизації. По-перше, формування політичної компетентності на основі особистого порядку денного. Тут громадяни спираються на власний досвід та визначають на його основі ставлення до проблеми, з якою вони стикаються у повсякденному житті. Тут роль масмедіа та медіатизації мінімальна. По-друге, міжособистісний порядок денний. Громадяни обговорюють з членами своєї групи інтересів, зі своїм найближчим оточенням новини та медіа-події. Роль масмедіа полягає у визначенні пріоритетної інформації, ранжуванні подій на більш важливі та менш важливі не лише для конкретного індивіда, а й для усього суспільства тощо. По-третє, політична компетентність щодо тих подій, які не доступні індивіду з його безпосереднього досвіду та не знайомі йому/їй. Тут йдеться про уявний порядок денний, а роль масмедіа є визначальною. Адже, медіатизація політичної компетентності найбільше впливає на уявний порядок денний тому, що медіа нав'язують як те, «про що» слід думати, так і те, що саме слід думати про подію. На цьому рівні можна говорити про уявну політичну компетентність.

Слід констатувати, що в українському медіа просторі перетинаються три тенденції, пов'язані із медіатизацією політики. Вони визначають сутність процесу медіатизації політичної компетентності як складову формування груп інтересів.

По-перше, демократизація медіа, яка пов'язана із розвитком суспільного мовлення. Фундаментом цього процесу є потужний вплив та тиск громадянського суспільства, формування інститутів політичної освіти громадян та підвищення рівня їх політичної компетентності та медіа грамотності.

По-друге, олігархізація медіа, яка є одним із основних трендів у сучасній Україні. Незважаючи на те, що під час війни олігархи зменшили свій вплив на формування груп інтересів, а їх телеканали взяли активну участь у телемарафоні «Єдині новини», саме олігархізація медіа є головним фактором медіатизації політичної компетентності громадян. Погодимося із тим, що «Медіатизація демократичного транзиту створює умови для спотворення вільного формування та висловлювання думок, підмінює суспільний інтерес у політичній боротьбі егоїзмом власників медіахолдингів. В українських реаліях ідеться про олігархів як головних акторів та бенефіціарів медіаполітичної системи. Вони конструюють у медіа штучну реальність навколо медіаподій та медіаскандалів. Це значно ускладнює демократичний транзит, адже групи або окремі політики, які не мають доступу до медіа, у сучасних умовах апріорі програють політичні змагання та електоральні кампанії» [41, с. 34].

По-третє, зберігається тренд впливу держави та бюрократії на масмедіа, яка вдало видає свої власні інтереси за державні, використовуючи медіа у боротьбі за голоси виборців та забезпечення інформаційної підтримки рішень публічної влади.

Останні два тренди також є загрозливими з точки зору протидії російській інформаційній агресії – бюрократичні та олігархічні групи під час захисту інформаційного простору переслідують власні інтереси. Тут маємо зіткнення двох пропагандистських моделей – бюрократичної та олігархічної. Вони дійсно можуть бути досить ефективними щодо протидії впливу російських наративів за допомогою медіа-впливу, але запропонувати для масової аудиторії можуть маніпуляції з метою просування власних

егоїстичних інтересів. Медіа, як олігархічні, так і державні, конструюють порядок денний, виходячи із власних інтересів та ігнорують при цьому національний (суспільний) інтерес. Хоча створення розважального контенту, комерційно успішних культурних, спортивних та розважальних програм чи каналів, кінопродукції неможливо уявити без підтримки потужних інвесторів. Це, безумовно, поле для реалізації олігархічних інтересів у медіа просторі. Лише модель суспільних медіа здатна ефективно протидіяти агресії та, водночас, захищати та презентувати національний інтерес.

Разом із розвитком суспільних медіа та їх соціально-політичного контенту необхідно підвищувати рівень політичної компетентності громадян та обмежувати політичний вплив олігархічних медіа.

Висновки до другого розділу

Підбиваючи підсумки проведеному у другому розділі дисертації дослідження комунікативного виміру політичної компетентності громадян у процесі інституціоналізації груп інтересів, слід відзначити наступне.

По-перше, політична компетентність громадян виступає основою раціонального електорального вибору. Демократизація, окрім іншого, передбачає розширення простору політичної участі громадян, підвищення рівня залучення громадян до прийняття політичних рішень завдяки здійсненню раціонального електорального вибору. Політична активність громадян проявляється як під час електоральних кампаній, так і після виборів у процесі оцінювання публічної влади, контролю за її діяльністю. Визначено, що політична компетентність є основою раціоналізації електорального вибору, адже на її основі формується політична ідентичність громадян (включно із партійною та ідеологічною ідентичностями). Політична компетентність також означає здатність робити раціональний електоральний вибір з урахуванням мінливої поточної політичної ситуації. Специфіка сучасних інститутів публічної влади, яка полягає у віртуалізації

електорального процесу, перетворенні партій та інших політичних інститутів на «бренди» та фактичній втраті ними функції представників громадськості, перенесенні політичної боротьби зі сфер ідеологій, організацій та програмних положень у простір віртуальних іміджів стає на заваді раціональному електоральному вибору громадянина.

По-друге, визначено роль груп інтересів у процесі комунікативного формування політичної компетентності. Обґрунтовано, що існує діалектичний зв'язок між політичною компетентністю та інституціоналізацією груп інтересів, який проявляється повною мірою саме у комунікативному вимірі. Групи інтересів впливають на порядок денний суспільства та публічної влади, за допомогою масмедіа окреслюючи власні приватні чи корпоративні інтереси та, водночас, визначаючи суспільний інтерес. Це стає передумовою формування політичної компетентності громадян, які, під час електоральних кампаній змінюють простір представництва груп інтересів у публічній політиці. Політична компетентність громадян полягає у обізнаності громадян із актуальними політичними проблемами, залученістю до комунікативного простору. Сутністю комунікативного формування політичної компетентності є здатність відбирати, аналізувати та застосовувати політичну інформацію у процесі політичної діяльності. Зміни в технологіях комунікації привели до значного зростання обсягу політичної інформації та зниження її вартості. Внаслідок цього громадянин потребує політичної компетентності як інформаційної селекції.

По-третє, щодо впливу медіатизації політичної компетентності на інституціоналізацію груп інтересів, то зростання ролі інформації та розвиток інформаційно-комунікативних технологій спричиняє медіатизацію політики. В умовах демократизації та медіатизації першочерговими стають компетентності громадян відбирати релевантну інформацію (відмежовуючи фейки від достовірної інформації), формувати на її основі альтернативи та раціонально обирати одну із них. Це відноситься до електорального процесу

та оцінювання подальших дій публічної влади. Медіатизація політики ускладнює раціональний вибір громадян. Адже приймати рішення доводиться в умовах інформаційного хаосу. Аргументовано, що підвищення рівня політичної компетентності громадян можливо завдяки використанню механізмів політичної освіти (проведення тренінгів з практичного застосування теорії раціонального вибору, науково-практичних конференцій, лекцій тощо). Раціоналізація політичного вибору громадян є ефективним засобом протидії медіатизації політики, основою формування політичної компетентності.

РОЗДІЛ 3.

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ГРУП ІНТЕРЕСІВ В УКРАЇНІ: РОЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

3.1. Політична компетентність громадян: нові виклики.

Політична компетентність громадян є важливою передумовою демократизації та запорукою подальшого ефективного функціонування демократичного політичного режиму, формування раціональної зовнішньої та внутрішньої публічної політики. Роль політичної компетентності важко переоцінити у процесі інституціоналізації груп інтересів в Україні. Адже, рівень політичної компетентності прямо впливає на електоральний вибір громадян, сприяє обранню гідних політичних діячів (які представляють реальні групи інтересів) до представницьких органів влади.

Політична компетентність є складовою політичного процесу в Україні як в електоральному так і в управлінському вимірі. Її слід також визначити у контексті політичної культури та ухвалення політичних рішень органами публічної влади. Забезпечення високого рівня політичної компетентності правлячих груп неможливо у відриві від загального рівня політичної компетентності громадян. По-перше, громадянське суспільство (яке складається із активних та компетентних індивідів) контролює дії публічної влади. Оцінка громадян може спричинити відставку як певного міністра так і уряду в цілому. І, таким чином, рівень компетентності громадян впливає на компетентність представників публічної влади. По-друге, набуття відповідного рівня політичної компетентності – це процес, який триває усе життя індивіда. Натомість, формування базового рівня політичної компетентності громадянина частіше за все відбувається тоді, коли він/вона ще не стали «кваліфікованими акторами» політичного процесу, не обтяжені високими політичними та владними посадами й тягарем відповідальності за ухвалені рішення. Варто погодитись із тим, що «Україна протягом усього ХХ

ст. зазнавала постійних соціальних катаклізмів, доволі швидких змін однієї владної еліти на іншу, яка, на жаль, доволі часто була представлена політично невідповідальними, некомпетентними представниками» [61, с. 7].

Слід відзначити, що політична компетентність громадян є одним із факторів демократизації в Україні. Адже, саме у демократичній політичній системі групи інтересів утворюють публічні (правові та комунікативні) механізми взаємодії із владою. Демократична взаємодія потребує відповідного рівня політичної компетентності від громадян, інституціоналізованих груп інтересів та представників публічної влади. Нагадаємо: брати участь у політиці є не лише правом, а й обов'язком громадянина. Отже, громадянин просто зобов'язаний підвищувати рівень власної політичної компетентності.

Політичну компетентність пов'язують із здатністю громадянина робити вибір в умовах демократичної політичної системи, коли кожне рішення має декілька альтернатив.

Від політичної компетентності залежить інституціоналізація груп інтересів. При цьому, високий рівень політичної компетентності громадян дозволяє їм визначати суспільний інтерес та обирати до органів публічної влади представників тих груп інтересів, які відповідають суспільним уявленням щодо національного інтересу та спільного блага. Навпаки, якщо громадяни піддаються маніпуляціям під час виборів, то вони обирають представників тих груп інтересів, які сліднують або приватному інтересу, або вузько корпоративному. Серед останніх груп інтересів слід особливо відзначити пануючих в Україні олігархію та бюрократію. Вони використовують масмедіа задля політичного впливу та конструюють порядок денний суспільства відповідно до власних егоїстичних інтересів. Медіакратія, як відносно нова група інтересів в Україні підпорядкована олігархічним групам, власникам медіа-холдінгів. Тобто, одним із головних нових викликів для політичної компетентності громадян є необхідність протидії пропаганді та відвертим маніпуляціям у масмедіа (як у традиційних

медіа так і у новітніх інтернет-комунікаціях). Йдеться про формування медіа-грамотності як невід'ємної складової політичної компетентності громадян.

Але політична компетентність громадян полягає не лише у тому, аби один раз на п'ять років обирати серед політиків державних діячів. Функціонально політична компетентність громадян проявляється також у щоденному контролі за діями публічної влади, оцінюванні її ефективності та раціональності.

Одним із маркерів зростання рівня політичної компетентності громадян України є критичне оцінювання дій влади та готовність боротись у публічній площині за свої права. Йдеться не лише про здатність захищати результати власного електорального вибору (як це відбулось під час «помаранчевої революції» у 2004 році), а й про політичну активність у міжвиборчий період. В якості найбільш відомого прикладу політичної активності громадян між виборами слід навести Революцію Гідності (2013-2014 рр.), причиною якої стала призупинення підготовки уряду до підписання угоди про асоціацію з ЄС та відмова президента у Вільнюсі її підписувати. Також не можна не згадати інші масові протести (від студентської революції на граніті до протестів профспілок та акцій підприємців «SaveФОП»).

У цілому, лише за період з 2014 по 2020 роки у Києві відбувалось щорічно більше двох тисяч протестних акцій: «Найбільше мітингів та акцій протесту в Києві відбулося у 2015 році – 2 872. На запит «Слово і діло» про те, скільки звернень надходило до КМДА про проведення мітингів, акцій протесту у 2014-2020-му, у столичній адміністрації повідомили, що в 2014 році таких запитів було 1 730. Відповідно наступного року їх стало на 66% більше. У 2016 році відбулося 2 625 акцій (-8,6%), трохи більше у 2017-му – 2 735 заходів. Якщо у 2018 році КМДА дала дозвіл на 2 784 мітингів та акцій протесту, то в 2019-му – на 21,8% менше (2 178 заходів). У 2020 році влаштували 2 263 акції протесту – на 3,9% більше ніж попереднього року» [119].

У сучасних умовах роль політичної компетентності у процесі інституціоналізації груп інтересів обумовлена новими викликами. Вони змінюють уявлення громадян про джерела політичної інформації в умовах, коли на місце авторитарного контролю за інформацією з боку держави та обумовленого цим контролем дефіциту політичної інформації та політичних знань приходить надмірна кількість інформаційних потоків та джерел. Однією із головних дилем політичної компетентності у перехідних країнах стає вибір між моделлю, що передбачає дефіцит інформації та демократичним вибором громадян в умовах профіциту інформації. Дилема «дефіцит або профіцит» вирішується громадянами за допомогою виділення більшої кількості часу на пошук інформації в умовах її дефіциту, або задля аналізу значної кількості інформаційних джерел в умовах профіциту. Надлишок інформації змушує громадян виділяти більше часу для її аналізу, аніж для пошуку, як це було в умовах авторитаризму. Відповідно, змінюється сутність політичної компетентності. Відтепер громадянин має володіти навичками швидкого пошуку раціональної та адекватної інформації та її критичного аналізу.

За визначенням Р. Аксельрода, політична компетентність передбачає «...наявність широкого комплексу знань і повноважень, здібностей і політичного досвіду суб'єкта політики, його здатність реалізувати їх в практичній діяльності, в силу чого він функціонує у політичному житті суспільства як компетентна особистість. Політичну компетентність слід віднести до компетентності вищого рівня через обумовлення високої вимоги до її носіїв. Вона безпосередньо пов'язана з ефективністю та професіоналізмом діяльності владної еліти України в контексті соціально-значущих та корисних для суспільства результатів» [1, с. 11].

Серед українських дослідників проблеми політичної компетентності громадян слід відзначити праці Р. Аксельрода, А. Колодій, О. Кревської, С. Макеєва, О. Овчарук, Ю. Сосніна, В. Шахрай, Л. Ярової, ін. У праці Артура Лупія та Метью МакКаббінса «Інституційні основи політичної

компетентності» формулюється центральне питання для політичної компетентності: «Як громадяни дізнаються те, що їм потрібно знати?» [184].

Також вони визначають та вирішують ще одну демократичну дилему: «обмежена інформація – раціональний вибір». Громадяни завше здійснюють раціональний вибір, хоча вони часто стикаються з дефіцитом інформації. Обмежена інформація не заважає індивідам робити обґрунтований вибір [183].

Фундаментальною умовою європейського вибору України є політична компетентність громадянина. Погодимося із тим, що в інформаційному суспільстві політична компетентність громадян стає частиною їх повсякденного життя: «Люди обирають власну лінію поведінки щодня, якщо не щохвилини. Відбувається його зведення до послідовності раціональних кроків: проблемна ситуація – формулювання альтернатив – вибір однієї з них – рішення» [164, с. 6].

Без підвищення рівня політичної компетентності громадян годі сподіватись на результативне завершення посткомуністичного етапу переходу українського суспільства від авторитаризму до демократії та ринкової економіки у вигляді остаточного вибору європейської інтеграції.

На стан політичної компетентності громадян протягом усіх років незалежності впливала низка факторів, серед яких слід відзначити наступні.

По-перше, радянський досвід патерналістського ставлення влади до громадян і важкий шлях його подолання українським суспільством. Процес демократизації передбачає не лише визначення кінцевого пункту прибуття (демократії та ринкової економіки як вираження свободи та конкуренції у політичній та економічній сферах), а й позбавлення національного інтересу радянського тоталітарного досвіду.

По-друге, недостатня увага як влади так і громадян до політичної освіти, у тому числі – освіти дорослих. У сучасних умовах підвищення рівня політичної компетентності громадян має відбуватись протягом усього життя – від шкільної парти до освіти дорослих у формі тренінгів з теорії та

практики політичної науки, лекцій відомих політологів, юристів, соціологів та економістів, конференцій та круглих столів.

По-третє, медіатизація політики прямо впливає на рівень політичної компетентності громадян, адже зведення складних політичних та соціально-економічних проблем до шоу у масмедіа та розвиток маніпулятивних інформаційно-комунікативних технологій ускладнює раціональний вибір громадян. Приймати рішення громадянам доводиться фактично в умовах інформаційного хаосу, коли на перший план виходить здатність відбирати релевантну інформацію та ідентифікувати фейкові новини, відокремлюючи їх від достовірної інформації. Медіаграмотність стає невід'ємною складовою політичної компетентності громадянина. формування мережевого суспільства. Мережі приходять на зміну ієрархічній організації взаємодії між владою та групами інтересів. Для мереж, які утворюють власні інформаційні поля, більше не існує авторитетів, обумовлених місцем в ієрархії. Відбувається зростання ролі інтернет-комунікацій у процесі формування політичної компетентності. Йдеться про перехід від панування традиційних медіа (телебачення, радіо, преса) у процесі формування політичної компетентності громадян до інтернет-комунікацій.

З метою підвищення рівня політичної компетентності громадяни мають шукати альтернативні джерела інформації саме в просторі інтернет-комунікацій, під час виборчих кампаній знайомитись із програмами партій та кандидатів, оцінювати їх історію та політичні траєкторії, брати участь у обговоренні діяльності груп інтересів з іншими громадянами у просторі повсякденної взаємодії та соціальних мережах, критично осмислювати дії уряду та опозиції, брати участь у політичних заходах.

По-четверте, зростання ролі публічних інтелектуалів у процесі формування політичної компетентності громадян. Напевно, це один із елементів декомунізації, відходу від радянських традицій ставлення до інтелектуалів, як до «прошарку» інтелігенції в умовах панування гегемону – пролетаріату. Вплив публічних інтелектуалів на рівень політичної

компетентності громадян, становлення груп інтересів та представників публічної влади зростає. Інституціоналізованими групами публічних інтелектуалів в Україні використовуються соціальні мережі та інтернет-комунікації задля публікації звернень та відкритих листів, які впливають на громадську думку за допомогою раціональної аргументації.

Саме тому у сучасних дослідженнях відзначається зростання ролі публічних інтелектуалів у забезпеченні політичної компетентності громадян. Зокрема, йдеться про те, що «Зараз інституціоналізація інтелектуальної еліти відбувається в умовах медіатизації політики, а вимога посилення ролі раціональної аргументації у політичній комунікації наштовхується на спротив політичних партій, масмедіа, представників цеху політичного PR та іміджмейкерів. Водночас, в умовах воєнного стану зростає роль публічних інтелектуалів у раціоналізації політичної комунікації з метою забезпечення перемоги та збереження незалежності» [159, с. 87].

Слід наголосити, що у сучасних умовах підвищення рівня політичної компетентності громадян має сприяти розв'язанню одного із головних конфліктів, пов'язаних із інституціоналізацією груп інтересів. Конфлікту між приватними та суспільним інтересом. Адже, групи інтересів чітко визначають свої потреби та знаходять засоби їх реалізації у публічній політиці. Політична компетентність громадян дозволяє примусити групи інтересів узгоджувати свою діяльність із громадянським суспільством та враховувати наявність суспільного інтересу.

Буквально декілька років тому назад до цих викликів додався новий – пандемія COVID-19. У соціальних мережах розпочались дискусії щодо раціональних дій громадян та влади в умовах пандемії – від «теорії змови» до формування класу експертів з медичних питань.

А з 24 лютого 2022 року українські громадяни змушені були набути абсолютно неочікувану і жахливу для європейської країни XXI століття компетентність виживання у масштабній війні, життєві наслідки якої, на думку М. Мінакова, формують «Ukraine's Wartime Government Dilemma», бо

вимірюються вбитими і зруйнованими життями як через військові дії так і спричиненими війною численними соціально-економічними наслідками [187].

При цьому, необхідно усвідомити, що військова перемога є необхідною, але недостатньою умовою подальшого політичного розвитку і саме громадянам доведеться вирішувати, яку модель подолання численних соціально-економічних наслідків війни обрати. Отже, перемога у війні, демократія та європейський вибір України неможливі без політично компетентних громадян, здатних приймати раціональні рішення на основі відокремлення достовірної інформації від фейкових новин. Політична компетентність означає не лише раціональний електоральний вибір громадян, вона розповсюджується на контроль за здійсненням публічної політики та раціональну оцінку урядування.

Політична компетентність є важливою складовою сучасного демократичного політичного процесу. Сутність феномена політичної компетентності полягає у поєднанні необхідних знань про політику та «вмотивованого бажання та уміння» (А. Колодій) брати участь у політиці, застосовуючи на практиці знання, користуючись правами та виконуючи обов'язки [56].

Політичну компетентність громадян напряму пов'язують із здатністю робити публічний вибір. В умовах мережевого суспільства на вибір громадян впливає політична інформація, яку вони отримують переважно з інтернет, а медіа грамотність стає невід'ємною складовою політичної компетентності. При цьому, сучасний політичний дискурс ідентифікується як не-громадянський (uncivil). У ньому переважають утопії, які транслуються олігархічними масмедіа та посилюються технологіями політичної пропаганди та PR [204].

Політична компетентність набуває особливої актуальності для перехідного українського суспільства, яке відмовилось від авторитаризму та знаходиться на етапі демократизації політичних відносин між владою та

громадянами. У процесі європейської та євроатлантичної інтеграції до політичного класу висувається ще одна вимога – вміння налагоджувати конструктивну інституційну взаємодію із країнами-членами ЄС та НАТО. У цьому контексті варто наголосити на ліберальних цінностях, які знаходять в основі такої взаємодії. «Властивості ліберального світу формують суспільство як сприятливе середовище для засвоєння, поширення і самовідтворення ліберальних цінностей на основі оцінки й діяльності громадян, а не через діяльність держави, чи уряду, який прагне реалізувати певні уможлядні ідейні настанови», – вважають українські дослідники О. Третяк та О. Токовенко [140, с. 102].

Політична компетентність громадян має бути спрямована на формування груп інтересів, які відповідатимуть вимогам демократизації та європейської і євроатлантичної інтеграції. Адже, у демократичних політичних системах одну із визначальних ролей відіграють групи інтересів. У політичній науці дослідженням інституціоналізації груп інтересів присвячено праці Т. Балуті, Л. Ярової, В. Кольцова, М. Обушного, М. Ожевана, І. Рейтеровича, Д. Монастирського, Г. Музиченко, С. Телешуна, Є. Тихомирової, ін. Окремо слід наголосити на методологічному аспекті визначення взаємозв'язку між політичною компетентністю громадян та інституціоналізацією груп інтересів. Найбільш детально та рельєфно він окреслюється у ліберальній дослідній парадигмі та ліберальній політичній доктрині. На цьому було зроблено наголос у першому розділі даного дисертаційного дослідження. Саме у межах ліберальної доктрини визначено зв'язок між раціональним політичним (електоральним) вибором, який ґрунтується на політичній компетентності громадян, групами інтересів (які мають відповідати суспільному благу та національному інтересу), парламентаризмом та демократією.

Варто погодитись із тим, що «На прикладі ліберальної дослідної парадигми можна побачити, що поняття «сталого демократії» стало відповіддю на багаточисельні модифікації авторитарного та тоталітарного

політичного управління, які отримали наративну або риторичну оболонку у вигляді концептів «керованої демократії», «національної», «особливої демократії». У ціннісному плані ліберальна парадигма – це парадигмальна рамка успіху демократії та її спроможності у мінливих умовах глобальних змін» [140, с. 101].

Ліберальна дослідницька парадигма є універсальною та позаідеологічною, тому завдяки ній можна визначити роль політичної компетентності громадян у процесі інституціоналізації груп інтересів у режимах, які мають різні ідеологічні, національні, соціокультурні характеристики та історичні контексти. Для української політики, яка долає наслідки російської імперськості та радянського тоталітаризму вкрай важливим є наголос лібералізму на свободі індивіда та правах людини, які є фундаментом політичної самоорганізації суспільства. Самоорганізація ґрунтується на політичній компетентності у процесі раціонального вибору індивідів та утворенні різноманітних груп інтересів, які змагаються у публічному просторі за доступ до влади. Відзначимо, що на думку О. Третяка та О. Токовенка «Політологічна методологія лібералізму є глобальним підходом до політичної самоорганізації суспільства, в якому основне право на прийняття рішень належить окремими раціонально мислячим індивідам і народу в цілому, не зважаючи на наявність багатощаблевого делегативного механізму. Саме тому політична істина лібералізму спирається на якнайширшу легітимність... Ліберальна парадигма, з одного боку, ніби звільняє дослідника-політолога від владно орієнтованого світоглядного погляду та ціннісного підпорядкування державності. З іншого боку, вона нав'язує імперативність захисту прав індивіда за будь-яку ціну, що також є ціннісними обмеженням безсторонності дослідника [140, с. 102].

Для формування політичної компетентності в Україні найбільш адекватною цілям завершення переходу від авторитарного радянського та поставторитарного політичного устрою часів Кучми та Януковича до демократії видається саме ліберальна дослідницька парадигма. Її

застосування також дозволяє визначити, що політична компетентність громадян формується на перетині наукового знання («сцієнтизму») та повсякденних знань та компетентностей громадян («буденність»). Безумовно, громадяни володіють певними політичними компетентностями, вони здатні критично оцінювати та аналізувати дії публічної влади. З одного боку, громадська думка в Україні активно впливає на політичні процеси, політичні актори уважно відстежують її динаміку та беруть до уваги у своїх розрахунках подальших політичних дій. З іншого боку, необхідно підвищувати рівень політичної компетентності громадян із залученням вчених, представників політичної науки.

Погодимося із тим, що ліберальна доктрина, визнаючи відмінності між науковим та повсякденним знанням та окреслюючи специфіку кожного із цих просторів соціальної взаємодії, водночас, відкриває шлях для трансформації політичного буття під впливом як громадської думки так і наукових відкриттів.

Відзначимо наступне: «Класична гносеологічна парадигма визначала не лише пошук фактів та емпіричних свідчень, придатних для досягнення з наявною свідомістю людини, але також забезпечувала можливості визначення оптимального політичного буття, його рисами ставали окремі можливості для реалізації людини, нормативність класичного політичного пізнання визначалася не лише станом сприйняття навколишньої дійсності, але й можливістю суб'єкта пізнання прогнозувати майбутнє на основі причинно-наслідкових зв'язків та логічних умовиводів. Звідси, політичний аналіз у буденному розумінні виступає частиною особистісного досвіду та практичної прикладної діяльності з прогнозування їх оцінки без методів діагностики громадської експертної думки. Буденне політичне пізнання також погано співвідноситься із рамками сцієнтизму і стандартами науковості, у зв'язку з цим набуває поняття політичної істини як сторонньої та вірогідної, відносно основних парадигм та завдань розвитку суспільства, які не завжди можуть бути сприйняті громадянами» [140, с. 103].

У сучасних умовах в Україні продовжується пошук моделі інституційного дизайну, а інституціоналізація груп інтересів є невід'ємною складовою цього процесу. Одним із новітніх викликів у процесі формування політичної компетентності є криза ліберальної доктрини (та пов'язаної з нею ліберальної дослідницької парадигми). З цим пов'язується як розвиток популізму так і відродження пропаганди та авторитаризму.

В Україні ліберальна доктрина так і не стала мейнстримом. Можливо, у цьому слід вбачати причину спотвореної системи формування груп інтересів. Варто наголосити на тому, що теорія політичної компетентності отримала найбільший розвиток саме у межах ліберальної доктрини, її неможливо уявити не лише у тоталітарних державах, а й поза методологічним індивідуалізмом, правом вибору та критичним мисленням.

На думку Г. Касьянова, «Упродовж 1990-х – 2000-х років в Україні сформувалась система владних відносин, яка забезпечує економічні та політичні інтереси декількох бізнес груп та пов'язаних із ними угруповань у системі управління та силових структурах центру і регіонів, які (групи) використовують інститути державної влади та представницької демократії з метою просування корпоративних інтересів та в конкурентній боротьбі» [50, с.160].

Така спотворена система взаємодії між владою та групами інтересів сформувалась внаслідок нездатності громадянського суспільства та публічної влади ефективно захищати та відстоювати суспільний інтерес. Навпаки, посилення груп інтересів без одночасного формування високого рівня політичної компетентності громадян призвело до пріоритетності вузьких корпоративних інтересів, які у подальшому перетворились на приватні інтереси декількох олігархів. Певною мірою ці групи продовжують впливати на публічну політику, а тиск груп інтересів відчувається щодо деяких важливих питань порядку денного.

Поступовий перехід взаємодії між владою та групами інтересів у публічну площину потребує оцінки цієї взаємодії з боку громадян,

підвищення ролі громадської думки у здійсненні контрольної функції, що спричинює зростання рівня політичної участі громадян у процесі інституціоналізації груп інтересів в Україні. Це актуалізує дослідження ролі політичної компетентності громадян у процесі інституціоналізації груп інтересів в Україні.

Рівень політичної компетентності визначається здатністю громадян робити раціональний політичний вибір між кандидатами, партіями, ідеологіями тощо. Слід наголосити на тому, що «Осердям політичної компетентності є здатність громадян роботи вибір. Демократизація потребує участі громадян у виборчому процесі та публічному управлінні. Участь громадян у політиці має відповідати низці вимог, серед яких основна – здатність здійснювати раціональний вибір. Як під час електоральних кампаній, так і оцінюючи та контролюючи дії влади... Динамічні та масштабні зміни, спрямовані на розширення простору політичної свободи та плюралізму в Україні, неможливі без громадян, здатних здійснювати раціональний вибір. Задля цього вони мають критично оцінювати інформацію, визначати альтернативи та обирати одну із них із врахуванням як власного, так і суспільного інтересу» [128, с. 65].

Для урядовців та політиків вимоги значно вище. Окрім певного рівня політичних знань, досвіду та здібностей від представників політичного класу вимагається володіння інструменталізованими знаннями, необхідними для виконання повноважень. Саме у професійній політичній діяльності найбільше проявляється максима «Знання – Сила». У В. Корнієнко знаходимо розвиток цієї ідеї: «...управління, яке здійснюють компетентні люди, засноване на знанні. Це по суті влада знання. Звичайно, в реальному житті може здійснюватися і влада невігластва, нестримних пристрастей і імпульсивних поривів, але така влада, по-перше, недовговічна, а, по-друге, вона некомпетентна і своєю некомпетентністю вводить суспільство в хаос. До того ж політики, приймаючи політичні рішення, можуть зіштовхуватися із нестандартними ситуаціями, де їх знання та навички стають другорядними.

Натомість такі ситуації вимагають від людини певної креативності у прийнятті рішення. Тому... поряд з поняттям професіоналізму, навіть вводять категорію «артистизм» [61, с. 9].

Якщо вірною є теза М. Олсона про необхідність «колективної раціональності» задля слідуванню суспільному інтересу, то колективна раціональність політичного класу в Україні є вкрай недостатньою. Тобто, представники владної еліти слідують егоїстичним, або вузькогруповим (клановим) інтересам. У цьому сенсі, порівняно із епохою «розвиненого соціалізму» на сучасному етапі замість класового підходу панує клановий. При цьому, варто також наголосити на тому, що у всіх пострадянських країнах траєкторії суспільних (політичних та економічних) змін залежать від владних еліт.

Слід у цілому погодитись із висновками В. Корнієнка, який, між іншим також наголошує на необхідності впровадження ліберально-демократичних цінностей. Він зазначає: «В Україні поки не існує національної моделі комплексної оцінки якості владної еліти, структурною складовою якої повинні бути, насамперед, ціннісні орієнтири її професійної поведінки. Професіоналізм і компетентність владної еліти не повинні безпосередньо залежати від форми правління, політичного режиму чи конфігурації влади. З іншого боку, сама система ціннісних орієнтирів владної еліти повинна впливати на характер стосунків на рівні усіх компонентів політичної системи суспільства, змінюючи морально-духовні тренди політичних відносин, політичної свідомості та культури громадян України тощо... Характерною негативною ознакою владної еліти України є зневажливе ставлення до правових норм. Їх невиконання чи порушення є розповсюдженим явищем в українському суспільстві на відміну від західних країн, де норми права, зазвичай, виконуються й до нього ставляться як до провідної інтегративної цінності. Тому розуміння правової держави, проголошене Конституцією України, на практиці перетворюється в міфологему, мають місце подвійні стандарти ставлення до правових норм, а звідси — практично повна

відсутність правової й політичної відповідальності представників владної еліти України перед суспільством і громадянами [61, с. 62-63].

Однією із вимог, окрім професійної компетентності, є сповідування демократичних цінностей, здатність усвідомлювати сутність суспільного інтересу та слідувати саме йому у своїй діяльності, а не приватному інтересу. Політична компетентність громадян повною мірою проявляється у процесі електорального вибору. Хоча електоральний вибір громадян ускладнюється в інформаційну епоху через надмірність інформації, а у контексті перехідних суспільств – ще й спробами маніпуляцій з боку політиків та масмедіа.

У статті «Політична освіта та її роль у контексті основних стратегій протидії маніпулюванню» Л. Кучма наголошує: «Важливу роль у вирішенні проблеми підвищення рівня громадянської компетентності слід надати доступності та надійності інформації, що надходить від конкуруючих політичних партій та кандидатів на політичні та адміністративні посади. На основі цієї інформації виборці зможуть самостійно зробити свідомі висновки про ефективність здійснюваної політики, змістовність, об'єктивність та реалізованість програм й пропозицій партій і кандидатів, та чи варто взагалі довіряти політичним лідерам наскільки вони чесні та компетентні, вимагати від них звіту їх діяльності. Проте в існуючих умовах можливості сучасних інформаційних технологій можуть бути використані як для підвищення, так і для зниження рівня політичної компетентності «пересічних» громадян» [65, с. 106].

В умовах демократії від рівня політичної компетентності громадян напрямую залежить якість публічної політики та публічного адміністрування. Навпаки, авторитарні режими не зацікавлені у підвищенні рівня політичної компетентності громадян, обмежуючи простір їх політичного вибору. В Україні саме рівень політичної компетентності громадян виступає рушійною силою демократичних реформ. Принаймні, у 2004 та 2013-2014 роках, громадяни визначальним чином впливали на курс держави.

Як зазначає А. Колодій, «У кожній країні існують корпоративні інтереси та корпоративна свідомість політичної еліти, але в Україні особливості попереднього періоду становлення державності призвели до повного відриву еліти від народу (в аспекті не лише інтересів, а й культури). Серед так званої еліти громадянськими чеснотами володіють одиниці, а народ не вірить у наявність громадянських чеснот навіть у цих одиниць. Тому переведення в Україні наявної міри соціального капіталу в політичні здобутки – справа надзвичайно складна. Українські громадяни повинні виконати не лише свою роль «добрих громадян», а й примусити політичну еліту виявити належну міру громадянськості. Ця міра має бути достатньою як для проведення економічних реформ, так і для радикального перезавантаження політико-правової системи» [56].

При цьому, здійснюючи політичний вибір, «добрі громадяни» також потрапляють у «пастку еліт»: усвідомлюючи (завдяки політичній компетентності) власний інтерес вони можуть надавати йому перевагу.

На політичну компетентність впливають рівень освіти, самоідентифікація, медіаграмотність, уміння орієнтуватись у поточних політичних подіях та інформаційних хвилях. Щодо освітнього простору, то у середній та вищій освіті набув поширення компетентнісний підхід, який зосереджується на формуванні у здобувачів освіти «ключових компетентностей».

Отже, компетентності не можуть зводитись до якогось комплексу фактичних знань учня, який він/вона мають засвоїти, «бути компетентним» не є синонімом до «бути освіченим», як вважає С. Макєєв [77]. Він наголошує на тому, що компетентність означає активну громадянську позицію. Відповідно до рекомендацій Європейського Парламенту та Ради Європи, які наводить С. Макєєв, компетентність визначено як «...поєднання знань, умінь і ставлень стосовно певної ситуації, а ключові компетентності – як ті, що необхідні для особистої реалізації та розвитку, активного громадянського життя, соціальної єдності й працевлаштування» [77, с. 149].

Повною мірою це відноситься до політичної компетентності, яка не є лише «знанням про політику». У контексті даного дослідження ролі політичної компетентності у процесі інституціоналізації груп інтересів досить вдалим видається застосування підходів до визначення необхідних компетентностей, які сформувались в українському освітньому просторі.

Так, до ключових компетентностей, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України віднесено: «вміння читати з розумінням; висловлювати власну думку в усній і письмовій формі; критично й системно мислити; логічно обґрунтовувати позицію; діяти творчо; виявляти ініціативу; конструктивно керувати емоціями; оцінювати ризики; приймати рішення; розв'язувати проблеми; співпрацювати з іншими» [107].

Політична компетентність громадян є однією зі складових формування нового інституційного дизайну. Варто відзначити, що на думку Л. Ярової та В. Кольцова, «Інституційний дизайн сучасного українського суспільства залежить від багатьох факторів. Пошук оптимального інституційного дизайну стає одним із важливих завдань трансдисциплінарного наукового дискурсу. В умовах широкомасштабної військової агресії загострюються питання щодо ефективності діяльності окремих соціальних та політичних інститутів. Також є нагальна потреба визначення подальших напрямків інституціоналізації у процесі реалізації європейського вибору України» [167, с. 271].

Слід наголосити на тому, що у демократичному суспільстві групи інтересів не лише не підміняють суспільний інтерес. Навпаки, вони сприяють зростанню суспільного блага.

Погодимося із українськими дослідниками: «У сучасних політичних процесах під час вироблення і прийняття рішень все більш важливу роль відіграють групи інтересів («зацікавлені групи»). Зазначені групи дослідники вважають важливою складовою сучасних демократичних режимів, адже в умовах представницької демократії вони є одним з каналів, завдяки якому забезпечується зв'язок між суспільством, громадянами та органами публічної

влади. Сьогодні групи інтересів виконують функції артикуляції соціальних інтересів, сприяють просуванню вимог до владних структур і реалізації інтересів суспільства, представляють собою впливових акторів у сучасних політичних системах, що в значній мірі обумовлює актуальність їх вивчення та є предметом підвищеної уваги з боку науковців» [113, с. 93].

Для підвищення рівня політичної компетентності необхідно аби громадяни постійно шукали альтернативні джерела інформації щодо політичних подій, діяльності державних діячів та політичних лідерів (не обмежуючись традиційними масмедіа), знайомились із програмами партій та кандидатів, оцінювали їх політичні траєкторії, брали участь у їх обговоренні з іншими громадянами у просторі повсякденної взаємодії та соціальних мережах, критично осмислювали діяльність уряду та опозиції, проявляли ініціативу щодо участі у різних політичних заходах. При цьому, вкрай важливою є вимога щодо «конструктивного керування емоціями», адже зайва емоційність може стати на заваді політичному діалогу та співпраці з іншими. Нарешті, громадянин/громадянка має приймати рішення щодо певного політичного вибору, оцінюючи ризики та переваги від його реалізації. До речі, політична компетентність, як динамічне явище, що стосується мінливого простору політичної взаємодії, уможливорює зміну політичної позиції та здійснення у подальшому іншого політичного вибору.

Політична компетентність пов'язується із процесом інституціоналізації. Адже, утворення соціальних та політичних інститутів передбачає наявність та закріплення правил та норм щодо яких індивіди мають бути не лише обізнані, а й враховувати їх у своїй поведінці. Відомий український соціолог С. Макеев зазначає: «Інститути, володіючи історично й культурно зумовленими властивостями і вступаючи у складні взаємні відносини і взаємозв'язки, задають основні і специфічні параметри/характеристики конкретних суспільств. Або, по-іншому, встановлюють обов'язкові до виконання правила і конвенції спільного існування людей, володіючи ресурсами спонукати і примушувати індивідів

дотримуватися їх і утримувати себе в рамках подібних нормативних розпоряджень. Звідси природна функція інститутів підтримувати ефективність та життєздатність умов і порядків відтворення комунікацій і взаємодій у соціумі... Тому в якості ідеальних типів інститути не без підстав убачаються набором зразків поведінки і колекцією ресурсів, котрі дають змогу забезпечувати схильність індивідів і дотримання таких зразків; інститути згуртовують, наглядають, заохочують, карають» [76, с. 22].

На думку Г. Мороз можна виділити наступні етапи інституціоналізації: «1) виникнення потреб, задоволення яких вимагає спільних організованих дій; 2) формування спільних цілей; 3) створення соціальних норм і правил у зв'язку зі спонтанною соціальною взаємодією; 4) поява процедур, пов'язаних з нормами і правилами; 5) інституціоналізація норм і правил; 6) встановлення санкцій для підтримки норм і правил; 7) створення системи статусів і ролей, що об'єднують усіх членів інституту» [90, с. 271].

У процесі інституціоналізації груп інтересів від рівня політичної компетентності громадян залежить узгодженість їх діяльності із суспільним інтересом, або, навпаки, слідування корпоративним чи приватним інтересам. Завдяки політичній компетентності громадяни можуть контролювати взаємодію публічної влади та груп інтересів, а медіа грамотність дозволяє відрізнити достовірну інформацію від фейків. Щодо останнього, то становлення мережевого суспільства є одним із факторів формування політичної компетентності громадян у сучасних умовах. Внаслідок цього, на зміну ієрархічній моделі інформаційної взаємодії, поширення та споживання інформаційного продукту приходить мережа. Громадяни спілкуються у соціальних мережах із колом осіб, яких визначають (обирають) самі; у мережах формується інформаційний порядок денний; завдяки споживанню певної інформації у кожній мережі створюється специфічна картина світу.

Громадяни більше не довіряють інформації тільки через те, що вона поширюється зверху ієрархії (політичної, економічної, культурної, релігійної,

ін.). У сучасному світі не існує джерел інформації, авторитет яких обумовлений лише місцем у певній ієрархії.

Іншим фактором є зростання ролі інтернет-комунікацій, перехід від традиційних масмедіа (телебачення, радіо, преса) у процесі формування політичної компетентності громадян до споживання інформації з соціальних мереж.

Нарешті, слід виокремити ще один фактор впливу – це діяльність публічних інтелектуалів. Інституціоналізованими групами публічних інтелектуалів в Україні використовуються інтернет-комунікації задля публікації звернень та відкритих листів, які впливають на громадську думку за допомогою раціональної аргументації. Це важливий фактор формування політичної компетентності громадян, груп інтересів та представників публічної влади. Зокрема, «Публічні інтелектуали в Україні, як складова інтелектуальної еліти суспільства, відмовляючись від ідентифікації з «пострадянською інтелігенцією», пропонують власні раціональні візії демократизації та модернізації українського суспільства. Водночас, шукаючи власне місце у публічному дискурсі – від «іміджмейкерів», «політтехнологів», «креативного класу» та чергової версії «обслуги» «олігархічно-люмпенівського» альянсу до інтелектуальної еліти. У політичній комунікації публічні інтелектуали застосовують технологію відкритих листів, заяв та звернень. Апелюючи до громадськості, публічні інтелектуали виконують важливу функцію раціоналізації політичної комунікації» [159, с. 87].

Маючи належний рівень політичної компетентності, кожний громадянин/громадянка визначає, наскільки його/її дії відповідають суспільному благу. Узгодження власних дій із розумінням суспільного інтересу є ознакою високого рівня політичної компетентності. Саме у процесі узгодження власних інтересів із суспільним благом визначальна роль належить політичній компетентності громадян, як важливого чинника інституціоналізації груп інтересів.

Отже, політична компетентність громадян є невід'ємною складовою процесу демократизації взаємодії між публічною владою та групами інтересів в Україні. Тільки у демократичній політичній системі публічна влада здатна примусити групи інтересів враховувати суспільні блага та слідувати їм завдяки правовим та комунікативним механізмам контролю. Демократична взаємодія потребує відповідного рівня політичної компетентності від громадян, інституціоналізованих груп інтересів та представників публічної влади. Політичну компетентність напряду пов'язують із здатністю робити вибір, а отже – із активною громадянською позицією. До ключових складових політичної компетентності належать: медіаграмотність, вміння висловлювати власну думку, здатність критично мислити та логічно обґрунтовувати власний вибір, проявляти ініціативу, оцінювати політичну ситуацію у цілому та наявні ризики, приймати рішення та розв'язувати проблеми, співпрацюючи з іншими. На політичну компетентність громадян визначальним чином впливають: становлення мережевого суспільства, зростання ролі інтернет-комунікацій, раціональна аргументація, яку використовують публічні інтелектуали у зверненнях та відкритих листах.

Роль політичної компетентності громадян у процесі інституціоналізації груп інтересів в Україні полягає у розв'язанні конфлікту між корпоративними та приватними інтересами та суспільним благом на користь останнього. У процесі інституціоналізації групи інтересів чітко визначають свої потреби, шукаючи засоби їх реалізації у публічній політиці. Натомість, завдяки політичній компетентності громадян публічна влада має можливість примусити групи інтересів узгоджувати свою діяльність із громадянським суспільством та враховувати пріоритетність суспільних благ.

3.2. Формування політичної компетентності в умовах європейської інтеграції.

Демократія неможлива без компетентних громадян, які здатні на вибір. Нові виклики для політичної компетентності обумовлені становленням інформаційної доби, вони пов'язуються із медіатизацією політики, медіа скандалами та спробами влади у деяких країнах обмежити свободу слова. Україна зробила свій демократичний вибір – європейська та євроатлантична інтеграція. Раціональна публічна політика в умовах демократії спирається на думку громадян, отже політична компетентність стає запорукою доброго урядування. Політична компетентність у демократичних країнах повною мірою проявляється у здатності громадян робити раціональний електоральний вибір (змінювати уряди під час виборів), критично оцінювати діяльність публічної влади.

Російська широкомасштабна агресія, безумовно, стає головним викликом для громадян, які змушені рятувати свої життя під щоденними обстрілами крилатими ракетами з боку країни-терориста. Водночас, війна нівелювала відмінності між регіонами щодо питання європейської та євроатлантичної інтеграції, консолідувала українське суспільство навколо демократичних цінностей та демократичного вибору. Відповідно до результатів соціологічного дослідження групи «Рейтинг» [121] «Уявлення про патріотизм та майбутнє України», яке було проведене 16–20 серпня 2023 року можна визначити фактори об'єднання та роз'єднання українського суспільства.

До факторів консолідації українського суспільства відносяться: «перемога ЗСУ (65%), відбудова (49%) та допомога один одному (40%), економічне зростання 30% опитаних, мова – 25%, вступ до ЄС/НАТО – 20%, єдність політиків – 15%, культура – 13%, історія – 9%, повернення біженців і релігія – по 4%, спортивні перемоги – 1%» [121]. Навпаки, до факторів, які роз'єднують українців відносяться

політичні конфлікти (62%) і взаємні звинувачення (59%). Відзначимо й інші фактори: «Економічну кризу як негативний чинник назвали 35%, відсутність відбудови, масовий виїзд українців за кордон, відмова від вступу до ЄС/НАТО вказали 20-22%, поразки ЗСУ, мова – 18-19%, релігія – 12%, історія і культура – 1-2%» [121].

Громадяни України обрали демократію та захищають свій демократичний вибір як на майданах під час «помаранчевої революції» (2004) та революції Гідності (2013-2014), так і зі зброєю в руках в умовах широкомасштабного російського вторгнення. Можна стверджувати, що етап пострадянських перетворень завершено, а залежність майбутнього українського суспільства від радянського авторитарного досвіду кардинально знизилась. І це на відміну від інших країн, які залишаються прихильниками авторитарного типу правління, який потребує від громадян не компетентності, а покірності. Недарма другий президент України Л. Кучма, відомий книгою «Україна – не Росія», після початку російської агресії уточнив свій вислів: «Україна – не росія. І ніколи не стане росією. Не дочекаються. Ми вже перемагаємо. І цього не зупинити» [102].

Також, у контексті європейського вибору України слід наголосити на тому, що у країнах ЄС сформувався певний тезаурус щодо політичної компетентності. Це скоріше про «знаю, як», аніж «знаю, що». Тобто це не просто знання про політику, а здатність робити політичний вибір. Обов'язковою умовою сучасної європейської політичної компетентності у сучасних умовах є мультикультуралізм.

Наголосимо: «...в 1996 році на симпозіумі за програмою Ради Європи в доповіді В. Хутмахера (Walo Nutmacher) було відзначено, що «саме поняття компетенція, входячи в ряд таких понять, як уміння, компетентність, компетенція, здатність, майстерність, змістовно до цих пір не визначено... В. Хутмахер відзначає, що існують різні підходи до того, що дослідники визначають в якості основних компетенцій. Їх може бути всього дві – вміти писати і думати, або сім: думання; вчення; дослідження; кооперація,

спілкування; взаємодія; вміння робити справу, доводити справу до кінця; адаптуватися» [61, с. 45].

У Рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи, які наводить В. Корнієнко, визначаються умови набуття молоддю європейських країн політичної компетентності. Відзначимо: «Г. Халаж – основний розробник компетенцій, розглядає їх визначення, як відповідь на виклики, що стоять перед Європою: зберегти демократичне відкрите суспільство, нові вимоги до ринку праці мультилінгвізм, мультикультурність тощо. Широко відомо, що розвиваючи цю думку, В. Хутмахер наводить прийняте Радою Європи визначення п'яти ключових компетенцій, якими повинні бути оснащені молоді європейці... – «... політичні та соціальні компетенції, такі як здатність брати відповідальність, брати участь у прийнятті групових рішень, вирішувати конфлікти ненасильницькими методами, брати участь у підтримці та покращенні демократичних інститутів; – компетенції, пов'язані з життям у мультикультурному суспільстві. Для того, щоб контролювати прояви (відродження – *resurgence*) расизму та ксенофобії та розвитку клімату нетолерантності, слід «оснастити» молодих людей міжкультурними компетенціями, такими як сприйняття відмінностей, повага до інших і здатність жити з людьми інших культур, мов і релігій; – компетенції, що відносяться до володіння (*mastery*) усною і письмовою комунікацією, які особливо важливі для роботи і соціального життя, з акцентом на те, що тим людям, які не володіють ними, загрожує соціальна ізоляція; – компетенції, пов'язані із зростанням інформатизації суспільства, володіння технологіями, розуміння їх застосування, здатності до критичного судження стосовно інформації, що поширюється мас-медійними засобами та рекламою; – здатність навчатися протягом життя в якості основи безперервного навчання в контексті як особистого професійного так і соціального життя» [61, с. 45].

Ще у 2000 році учасники одного із Європейських проєктів, присвяченого удосконаленню освіти «*Tuning Educational Structures in Europe*»

за участю представників різних соціальних груп провели спільне обговорення в сфері компетенцій та умінь на рівні країн-членів ЄС.

За визначенням В. Корнієнка, «проект зацентровував увагу «як на компетенціях, так і на знаннях в їх спільній рефлексії». Таким чином, говорячи про компетентнісний підхід, слід мати на увазі: а) «компетенцію» – як сукупність знань, правил оперування ними та їх використання... б) «компетентність» – як особистісну властивість, що ґрунтується на знаннях, як особистісно та інтелектуально обумовлений прояв соціально-професійної життєдіяльності людини в її поведінці» [61, с. 45].

У реаліях війни особливого значення набуває безпековий вимір політичної компетентності громадян. Адже, громадяни України змушені, замість повсякденних справ та оцінки діяльності політиків, набувати навичок щодо виживання під обстрілами, без світла, а то і взагалі без житла, екологічного геноциду, спричиненого руйнуванням Каховського водосховища та загрози ядерної ескалації з боку деяких представників влади країни-агресора, країни-терориста. Це абсолютно новий вимір політичної компетентності для ХХІ століття – раціональна оцінка дій публічної влади в умовах найбільшої війни у Європі. Потреба у подоланні нових викликів актуалізує дослідження політичної компетентності громадян в умовах європейської інтеграції, а також євроатлантичної інтеграції. Адже, не можна забувати, що широкомасштабна збройна агресія спрямована саме на недопущення європейської та євроатлантичної інтеграції України, ускладнення процесів демократизації тощо.

Процес демократизації в Україні, який інтерпретується як забезпечення постійної участі більшості громадян у політиці та поступове розширення цієї участі, обумовлює необхідність звернення до проблеми політичної компетентності.

Політичну компетентність громадян визначено як комплексний соціально-політичний феномен, який дозволяє оцінювати раціональність та ефективність дій влади та реалізовувати право на зміну уряду. За допомогою

інституціоналізму раціонального вибору визначено, що саме здатність громадян здійснювати у складних умовах демократичний вибір є переконливим свідченням високого рівня політичної компетентності. На основі методу історичного інституціоналізму відзначено завершеність етапу пострадянських трансформацій.

Враховуючи, що виклики для політичної компетентності громадян носять інституційний характер, було застосовано методологію нового інституціоналізму. Ідею історичного інституціоналізму задля визначення залежності від пострадянського досвіду («пройденого шляху») у процесі формування політичної компетентності громадян.

Розуміння важливості соціальних чинників (рівня консолідації суспільства, цінностей, емпатії та альтруїзму) на яких наголошує соціологічний інституціоналізм. Спрямованість процесу формування політичної компетентності громадян на раціоналізацію їх поведінки, водночас із необхідністю усвідомлення важливості суспільного блага та спрямованості демократичного вибору на його реалізацію (інституціоналізм раціонального вибору). Для вирішення завдань дослідження та досягнення визначеної мети застосовано відповідну логіку викладення матеріалу – від окреслення нових викликів для політичної компетентності до обґрунтування можливих шляхів раціоналізації демократичного вибору громадян в умовах європейської інтеграції.

Визначений курс України на європейську та євроатлантичну інтеграцію потребує дослідження формування політичної компетентності в умовах реалізації цього курсу. Йдеться не лише про електоральну демократію, легітимність якої безпосередньо залежить від рівня політичної активності громадян, а і про підвищення якості урядування [195]. Становлення демократичних інститутів в Україні неможливо без політичної активності громадян як у електоральному процесі так і у процесі вироблення та впровадження публічної політики. Повною мірою це стосується процесу інституціоналізації груп інтересів. Адже в Україні відбувається перехід від

анемічних груп інтересів (які виникають спорадично через реактивну відповідь індивідів на певну подію) до інституціоналізованих. Останні є важливою частиною політичного процесу, вони використовують публічні та латентні механізми впливу на інститути публічної влади в Україні. До них слід віднести професійні спілки та їх Федерації (наприклад Федерацію профспілок України, яка об'єднує більш ніж 85% членів профспілок [143], парламентські групи інтересів, фінансово-політичні групи (які є лобістською складовою частиною фінансово-промислових «олігархічних» груп), ін.

Окремо, у контексті європейської інтеграції, слід відзначити діяльність груп інтересів національних меншин. Сучасна етнонаціональна політика має будуватись з урахуванням їх позицій, вона має спрямована на інтеграцію інтересів меншин до суспільного інтересу. Формування політичної компетентності ґрунтується на консолідації українського суспільства навколо демократичних цінностей, виражених у проектах європейської та євроатлантичної інтеграції, особливого значення набуває етнонаціональна політика та захист прав національних меншин у процесі інституціоналізації груп інтересів в Україні. Слід відзначити, що в Україні потребує удосконалення, саме у контексті європейської інтеграції, законодавство про національні меншини. Зокрема, потребує посилення такий напрямок, як формування групами інтересів національних меншин дорадчо-консультативних органів при органах публічної влади.

Усі ці групи інтересів, попри організаційні відмінності, особливості правового регулювання діяльності та різний рівень економічного та політичного впливу, є добровільними об'єднаннями громадян, які діють на основі власних інтересів. В Україні усі ці групи є лобістськими, які захищають та просувають у публічному просторі приватні чи корпоративні інтереси, ставлячи його вище за суспільний (національний інтерес).

Зокрема, у дисертації Н. Гнатенко доведено, що «широке представництво парламентських груп інтересів призводить до низки дисфункцій українського парламентаризму: спотворення волевиявлення

громадян через практику міжфракційних/міжпартійних переходів; формування владної коаліції за принципом кількісної достатності та економічної доцільності; зниження рівня організаційної автономії парламенту; поширення практики політичної корупції» [25, с. 8].

Визначаючи сутність парламентської групи інтересів Н. Гнатенко абсолютно обґрунтовано вважає, що це окремий різновид інституційних груп, чия діяльність спрямована на втілення у рішеннях Верховної Ради України вузькогрупових (функціональних) інтересів. Вони уособлені народними депутатами/об'єднаннями депутатів різного ступеня організації (інституціоналізовані/неформальні). Сутнісними ознаками ПГІ є: а) усвідомлення усіма членами групи спільного інтересу; б) групова самоідентифікація; в) системна, тривала в часі діяльність з реалізації відповідного партикулярного інтересу. Слід зазначити, що в парламенті чотирьох останніх скликань поширена практика «разової допомоги» з боку народного депутата у просуванні бізнес інтересів... вихідною категорією аналізу діяльності ПГІ виступає партикулярний інтерес, проявлений: 1) основною сферою діяльності депутата до отримання ним мандата члена парламенту (аналіз автобіографій); 2) тематикою та змістом ініційованих членом парламенту законопроектів (аналіз законодавчих ініціатив). За організаційним потенціалом ПГІ можна умовно поділити на дві великі категорії: а) легальні (формальні) об'єднання такі як депутатська фракція (група), партійна група в складі фракції та постійно діючі міжфракційні депутатські об'єднання... б) неформальні (латентні) об'єднання: бізнес-групи у складі фракцій та міжфракційні альянси. Окремою формою представництва групових інтересів виступає індивідуальна діяльність народного депутата, в якій член парламенту репрезентує вузькогрупові вимоги [25, с.142-143].

Найбільш ґрунтований аналіз діяльності профспілок як групи інтересів представлено у працях видатного українського політолога В.Ф. Цвиха [145; 146]. Зокрема, він досліджує взаємовідносини між профспілками та політичними партіями. На думку В. Цвиха, «взаємини профспілок і партій

принципово відрізняються в суспільствах різного типу. У тоталітарному суспільстві профспілки, якщо й існують, то зводяться до ролі «прив'язних ременів», що передають рух від партії до «маси», пов'язують правлячу, авангардну пролетарську партію з широкими масами трудящих. Звідси відносини між партією та профспілкою є відносинами субординації, тобто підпорядкування і залежності» [146, с. 2]. Тут визначено одну із головних проблем розвитку сучасного профспілкового руху, адже в Україні так і не сформовано модель ефективної взаємодії профспілок та політичних партій щодо захисту інтересів трудящих (найманих працівників). Ця проблема є особливо актуальною для суспільств перехідного типу. В якості прикладу можна навести спробу створення «профспілкової» політичної партії – у 1997 році Федерація профспілок України утворила партію «Всеукраїнську партію трудящих». Це зустріло спротив з боку практично усіх інших політичних партій – від правих до лівих. На думку Л. Мокрої, «Найнегативніший досвід прямої, самостійної участі в політиці, зокрема у виборчій кампанії 1998 року, профспілки здобули на спробі створення власної партії. У 1997 році, напередодні парламентських виборів, ФПУ створила Всеукраїнську партію трудящих – ВПТ. Перші ж повідомлення про ВПТ викликали негативну реакцію з боку, передусім, партій, які мали реальні шанси на перемогу в цих виборах. Така реакція на ВПТ з боку партій – як лівих (КПУ, СПУ), так і правих (НРУ) – засвідчила, що проблема полягала не в ідейній спрямованості профспілкової партії, а в самому факті її появи... Проте у виборчі списки, а тим паче їх членів в перші п'ятірки партійних списків вносити ніхто не спішив. Профспілковим працівникам дісталось лише 4,5% загального складу партійних списків; тільки восьмеро з них зайняли місця в перших п'ятірках різних партій. При цьому партії вважали за краще працювати не з профоб'єднаннями загалом, а (граючи на регіональних розбіжностях у політичних орієнтаціях рядових членів профспілок) із їхніми членськими організаціями на регіональному й місцевому рівнях, що, природно, не сприяло консолідації зусиль профспілок у виборчій кампанії. У результаті

навіть таку потужну організацію, як ФПУ, за словами О.Стояна, «розтягнули»... ВПТ набрала на виборах лише 0,79% голосів. Досвід наступних (29 березня 1998р., 31 березня 2002р., 26 березня 2006р., 30 вересня 2007р.) виборчих кампаній засвідчив, що: 1) партії не зацікавлені в появі ще одного конкурента в особі профспілкової партії; 2) партії розглядають профспілки не як самостійного політичного гравця, а як власний ресурс своєї виборчої кампанії, не вважаючи за потрібне (за рідкісним винятком) навіть з ввічливості вносити профспілководів у свої виборчі списки; 3) скориставшись підтримкою профспілок під час виборів, партійці, що пройшли в парламент, аж ніяк не поспішають шикуватися в чергу під дверима Комітету з питань соціальної політики та праці, а розбігаються по партійних фракціях і голосують надалі як партія накаже, а не як диктують інтереси профспілок; 4) не будучи за своєю природою політичною організацією, профспілки не можуть забезпечити більш-менш однотайної підтримки якоїсь партії, навіть своєї власної» [8, с. 105-16].

До основних напрямків діяльності Федерації професійних спілок України відноситься правовий захист населення, охорона праці і здоров'я, соціальний захист, соціальне страхування і пенсійне забезпечення, соціальний діалог та колективно-договірне регулювання [143]. У Вищому навчальному закладі «Академія праці, соціальних відносин та туризму», засновником якого є Федерація профспілок України утворено Центр розвитку профспілкової освіти.

На особливу увагу у контексті європейської інтеграції України заслуговують фінансово-політичні групи. Адже, якщо профспілки та парламентські групи інтересів є невід'ємною складовою демократичного політичного устрою (хоча, безумовно, вони також підлягають реформуванню у вітчизняному контексті та потребують вдосконалення правового регулювання у процесі європейської інтеграції), то фінансово-політичні («олігархічні») групи належать до перехідного суспільства.

Їх діяльність несе пряму загрозу повернення до авторитаризму (як це було наприкінці 90-х – початку 2000-х років, коли президент Л. Кучма виступав арбітром у тіньовій конкуренції олігархічних кланів) або чергового сплеску популізму (як частини «змови» олігархів та нижчих, найбідніших верств населення) чи повернення до акценту на регіональній специфіці, обумовленій зростанням могутності регіональних олігархічних кланів (донецького, дніпропетровського, львівського, закарпатського тощо) та їх політичними «походами» на Київ у період 1999 – 2015 років. Фінансово-політичні групи інтересів є однією із характерних особливостей перехідного політичного режиму в Україні.

Погодимося із тим, що «...у перехідних системах, де інститути громадянського суспільства ще не зміцніли, інтегровані суспільно-політичні та політико-економічні інтереси часто підміняються вузькогруповими інтересами політичних суб'єктів» [15].

Це пряма загроза не лише демократизації, а й національному суверенітету України. Фінансово-політичні групи є монополістами у деяких галузях економіки, вони контролюють розподіл державного бюджету України у парламенті. У певні історичні відрізки їх вплив сягав такого рівня, що саме фінансово-політичні групи визначали політичний розвиток української держави. В. Биковець виокремлює два типи груп інтересів в Україні: «групи інтересів латентного політичного рівня: етнічні спільноти, мовні групи, регіональні соціальні утворення, культурні сегменти. Другий тип – групи інтересів, утворені за клієнт-патрональним принципом, зорієнтовані на спільні колективні дії для отримання політичної ренти. До цієї категорії належать так звані політичні чи номенклатурні клани, різноманітне вітчизняне лобі (передусім галузеве та регіональне), політичні «холдинги» й олігархічні об'єднання. Перший тип груп безпосередньо пов'язаний із багатоскладовою структурою українського соціуму, а другий – з особливостями повсякденної політичної практики» [15].

На сучасному етапі фінансово-політичні групи в Україні активно використовують офшори для виведення капіталу з України та відмивання грошей. Поступово це перетворюється на глобальну проблему з якою зіткнулись усі демократичні країни. Адже фінансово-політичні групи діють у всіх пострадянських країнах – від країн Балтії до Туркменістану, а країни «Глобального півдня» також використовують офшори, шукаючи власне місце у світовій економіці, глобальному розподілі фінансів та праці. До найбільших фінансово-політичних груп в Україні до широкомасштабного російського військового вторгнення належали компанія «Систем Кепітал Менеджмент» (Р. Ахметов), корпорацію «Інтертайп» (В. Пінчук), корпорацію «Укрпромінвест» (П. Порошенко), фінансово-політичну групу «Приват» (І. Коломойський), корпорацію «Індустріальний союз Донбасу» (Сергій Тарута, Віталій Гайдук), група компаній «Group DF» (Дмитро Фірташ), група «Континіум» (І. Єремєєв, а після його смерті – О. Галушак) тощо. Усі вони мали представництво у парламентах України різних скликань, а П. Порошенко став V Президентом України.

Як зазначає Я. Телешун: «Розуміння небезпеки сучасної моделі взаємозв'язку великого капіталу і держави, наслідком якої є нерівномірний розподіл суспільних благ, панує у науковому середовищі. Зокрема у сфері економіки і фінансів про це свідчить дослідження лауреатів Нобелівської премії з економіки: французького дослідника Ж. Тіроля (за дослідження ринкової влади та її державного регулювання, 2014 р.) та британця А. Дітона (за дослідження споживання, бідності та добробуту 2015 р.). В сфері політичної науки, посилення ролі корпорацій на світовій арені і підвищення темпів майнової диференціації, відмітив голова секретаріату Міжнародної Асоціації Політичної Науки У. Лаффереті в 2000 році. Вів ввів у науковий обіг поняття «корпоративний переворот». Під даним поняттям, розуміється відлікова точка трансформації впливу корпорацій на світовій арені... В умовах нестабільного інституційного середовища, в Україні, фінансово-промислові групи позбавляються виключно економічних рис і набувають

нових ознак, що дозволяє їх класифікувати як фінансово-політичні. Для таких груп є характерне поєднання економічних, політичних і адміністративних складових з метою реалізації приватних інтересів... Для фінансово-політичних груп, як учасників політичного процесу, притаманно використання не публічних методів впливу на прийняття владних рішень, передусім через монополізацію контролю над системою державного управління, нав'язуючи їй феномен тіньової економіки, явища корупції та систему кулуарного лобізму» [133, с. 17].

Осердям політичної компетентності в умовах європейської інтеграції є здатність громадян робити вибір.

Українці зробили вибір на користь демократії. Водночас, для політичної компетентності громадян постають нові виклики, обумовлені європейським вибором України. Вони мають інституційний характер та пов'язуються із діяльністю таких інститутів, як вибори (електоральні кампанії національного та місцевого рівня), масмедіа, інститут політичної освіти, громадянське суспільство тощо. Політична компетентність громадян проявляється у виборчому процесі, але не обмежується участю у голосуванні. Вона полягає у здійсненні контрольної функції – критичній та раціональній оцінці дій публічної влади та опозиції. Саме цим обумовлена роль масмедіа та громадянського суспільства. Виклики щодо діяльності інституту масмедіа полягають у медіатизації політики (медіа шоу, медіа-скандали) та, водночас, спробах публічної влади обмежити свободу слова. Такі обмеження, абсолютно виправдані в умовах воєнного стану, потенційно несуть загрозу для повернення до авторитарної моделі у відносинах «влада – масмедіа – суспільство».

Демократизація та європейська інтеграція потребує участі громадян у виборчому процесі та публічному управлінні. Участь громадян у політиці має відповідати низці вимог, серед яких основна – здатність здійснювати раціональний вибір. Як під час електоральних кампаній, так і оцінюючи та контролюючи дії влади. Це актуалізує дослідження політичної

компетентності громадян як умови демократизації. Динамічні та масштабні зміни, спрямовані на розширення простору політичної свободи та плюралізму в Україні, неможливі без громадян, здатних здійснювати раціональний вибір. Задля цього вони мають критично оцінювати інформацію, визначати альтернативи та обирати одну із них із врахуванням як власного, так і суспільного інтересу. Варто погодитись із тим, що «Сучасне суспільство для повноцінного свого функціонування потребує соціальної адекватності своїх членів, які достатньою мірою орієнтуються в суспільних процесах і можуть усвідомлено визначати в них власне місце та діяти з користю як для суспільства, так і для себе. Орієнтація лише на власний успіх без спрямування на певні досягнення всієї соціальної спільноти в часи надто зрослої взаємозалежності індивідів, соціальних груп у суспільстві не може визнаватися доцільною і правильною» [152, с. 123].

Фундаментальною умовою раціонального вибору в умовах демократизації є політична компетентність громадянина.

Відзначимо наступне: «Люди обирають власну лінію поведінки щодня, якщо не щохвилини. Відбувається «рутинізація» вибору, його технологізація, зведення з акту найвищої інтелектуальної та емоційної напруги до послідовності раціональних кроків: проблемна ситуація – формулювання альтернатив – вибір однієї з них – рішення. Відтепер це не героїчний акт, а частина повсякденного життя індивідів, груп та спільнот» [164, с. 130].

Демократичні трансформації потребують підвищення ефективності взаємодії публічної влади та громадян. Саме тому, одним із ключових завдань у процесі демократизації виступає підвищення політичної компетентності громадян. Вирішення цієї проблеми напряму пов'язується із важливими теоретичними та практичними завданнями: від інституціоналізації публічної влади та груп інтересів до демократизації суспільних відносин та вироблення публічної політики, як через механізми електорального вибору так і подальшого контролю за діяльністю влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Дослідження політичної компетентності, які ґрунтуються на класичних працях Р. Даля [175], зосереджуються на необхідності підвищення рівня політичної освіти та заходах, які спрямовані на інституціоналізацію політичної компетентності. У праці «Інституційні основи політичної компетентності» Артур Лупія та Метью МакКаббінс намагаються відповісти на центральне питання політичної компетентності: «Як громадяни дізнаються те, що їм потрібно знати?» [183]. Ці ж автори формують демократичну дилему: громадяни завше здійснюють раціональний вибір, хоча вони часто стикаються з її дефіцитом. Обмежена інформація не заважає індивідам робити обґрунтований вибір [184]. Як зазначає Р. Даль: «...зادля того, аби демократія виявилася життєздатною політичною моделлю, потрібний певний рівень політичної компетентності громадян. У новостворених демократичних державах, де люди тільки починають досягати мистецтво самоврядування, питання громадянської компетентності набуває особливої ваги. Проте, навіть в тих країнах, де демократичні інститути існували протягом життя вже кількох поколінь, ми стикаємося з усе більшою кількістю фактів, що вказують на недостатню компетентність громадян» [175].

Серед сучасних вітчизняних дослідників політичної компетентності, ідеї яких набувають особливої актуальними у процесі європейської інтеграції, слід відзначити також праці С. Макєєва, який зосереджується на зв'язку політичної компетентності та громадянської свідомості та Ю. Сосніна, який досліджує інформаційно-комунікативну складову політичної компетентності. А. Колодій визначає місце політичної компетентності у структурі соціального капіталу.

В умовах європейської інтеграції раціональний вибір буде полягати у розвитку середнього класу та обмеженні політичного впливу фінансово-політичних груп. Погодимось із Я. Телешуном, що для демократизації

політичного представництва інтересів необхідно вжити комплекс заходів. Йдеться, зокрема, про наступне: «Вирішення проблеми «входження» фінансово-промислових груп у політичному просторі можливе через політико-правову регуляцію взаємовідносин фінансово-промислових груп з органами державної влади, сприяння становленню соціально-відповідального бізнесу в Україні, легалізації системи лобізму, посилення системної боротьби з корупцією, створення умов для більш інтенсивного формування основ громадянського суспільства, зокрема більш активне залучення недержавних організацій до вироблення основ публічної політики та управління, посилення їх експертно-аналітичної участі у процесах прийняття стратегічних рішень державного характеру тощо» [133, с. 18].

У процесі демократизації першочерговими для формування політичної компетентності громадян стають політична ідентичність індивіда (включно із партійною та ідеологічною ідентичностями), уміння враховувати мінливі обставини поточної політичної ситуації та здійснювати раціональний вибір. У цілому, компетентність індивіда у певній сфері означає «... поєднання відповідних знань і здібностей, що дають змогу обґрунтовано судити про цю сферу й ефективно діяти в ній» [58]. На думку Р. Аксельрода, під політичною компетентністю слід «...розуміти наявність широкого комплексу знань і повноважень, здібностей і політичного досвіду суб'єкта політики, його здатність реалізувати їх в практичній діяльності, в силу чого він функціонує у політичному житті суспільства як компетентна особистість. Політичну компетентність слід віднести до компетентності вищого рівня через обумовлення високої вимоги до її носіїв. Вона безпосередньо пов'язана з ефективністю та професіоналізмом діяльності владної еліти України в контексті соціально-значущих та корисних для суспільства результатів» [4, с.7]. Політична компетентність полягає у здатності індивіда робити раціональний вибір, виходячи із власної ідентичності та із урахуванням наявної інформації та особливостей поточної політичної ситуації. Особливо це проявляється під час здійснення електорального вибору. Як зазначає Р.

Даль, «...якщо в минулому традиційні способи вирішення проблем, пов'язаних із громадянською компетентністю, діяли успішно, події останніх років поставили їх життєздатність під питання. Цьому є три причини: 1) зміни масштабів суспільного життя; 2) зростаюча складність суспільного життя; 3) зміни в технологіях комунікацій» [175]. Наголосимо на визначальній ролі інформації, комунікативних технологій та масмедіа у процесі формування політичної компетентності громадян. Окремо відзначимо феномен «медіатизації» політики. Переваги та недоліки медіатизації політики є спільними для країн консолідованої демократії та пострадянських країн. Зазначимо, що завдяки розвитку інформаційних технологій створюються нові форми комунікації у сфері публічної влади, послаблюється інформаційна залежність суспільства від традиційних медіа, забезпечується відкритість і транспарентність політичних інститутів, створюються нові механізми політичної мобілізації мас. У більшості громадян вперше за модерних часів з'являється технологічна можливість взяти безпосередню участь в обговоренні суспільно-політичних проблем [157].

Для формування політичної компетентності як необхідної умови демократизації це означає, що громадяни діють в умовах інформаційного хаосу. У цьому сенсі, медіатизація політики значно ускладнює раціоналізацію політичного вибору громадян. Медіатизація прямо впливає й на процес демократизації, адже у процесі електорального вибору громадяни переважно керуються не раціональними аргументами, а емоціями. Швидкість розвитку інформаційної сфери та зростання рівня складності політичних, соціальних та економічних проблем обумовлюють необхідність підвищення компетентності більшості громадян задля здійснення раціонального вибору. Виникає протиріччя між «демократизацією» та «медіатизацією», яке можна подолати лише за допомогою підвищення рівня політичної компетентності громадян, передусім такої її складової, як медіаграмотність. Враховуючи складний досвід демократизації українського суспільства слід зафіксувати ще

одне протиріччя вітчизняного політичного процесу, яке на пряму стосується політичної компетентності. Це протиріччя між рівнем політичної компетентності громадян (виборців) та політичної еліти (професійних політиків). Револьюційні ситуації в Україні виникали тоді, коли рівень політичної компетентності політичної еліти виявлявся недостатнім для подолання проблем та конфліктів, які поставали перед державою у процесі демократизації.

Для вирішення конфлікту залучались громадяни, які під час протестних акцій демонстрували високий рівень політичної участі, культури та відповідальності. Тобто, мова про вимоги щодо рівня політичної компетентності, які різняться по відношенню до: 1) громадян, які обирають (тобто тих, хто бере участь у політиці час від часу). Їхня політична компетентність ґрунтується на «буденній свідомості».

Громадяни здійснюють електоральний вибір та оцінюють і контролюють дії публічної влади (незалежно від того, обирали вони окремих представників влади, або ні); 2) професійні політики та державні діячі. Вимоги до їх політичної компетентності значно вище. На заваді раціональному вибору політичних діячів стає переважання особистісного інтересу над суспільним у процесі реалізації публічної політики. Професійні політики часто належать до «макіавеллістичних особистостей».

Як зазначає Р. Аксельрод: «Сучасний соціально-політичний розвиток України, її модернізація потребують високого рівня загальної, професійної та політичної компетентності владної еліти. Без підвищення здібностей, умінь і професіоналізму останньої неможливо розв'язати реальні проблеми, з якими стикається сьогодні українська держава... Сучасні кризові явища у політиці, економіці, культурі, соціальній сфері є, в тому числі, і результатом політичної некомпетентності, непрофесіоналізму, що суттєво впливає на успішність і темп суспільних перетворень» [4, с. 3].

Тобто, за недостатній рівень компетентності політичного істеблішменту доводиться «розраховуватись» суспільству. Під час

революційних подій найбільш компетентні громадяни мають отримати можливість зробити кар'єру професійного політика та увійти до істеблішменту. Ефективність та результативність політичної діяльності є критеріями оцінки рівня компетентності публічної влади. У сучасних умовах однією із головних складових політичної компетентності представників публічної влади виступає володіння комунікативними технологіями, уміння працювати в інформаційному просторі. Передусім, мова про комунікації у мережі інтернет.

Як зазначає О. Кревська: «...рівень політичної компетентності відображає рівень особистісної компетентності. Загалом компетентність як суб'єктивна ознака виконує модальну функцію порівняння у розвитку вмінь і здібностей людини. Щодо розвитку і фіксації політичних умінь і здібностей особистості, то з огляду на зміст особистісної реалізації у політичній сфері, слід ставити наголос на сформованих у людини політичних установах і компетенціях, зміст яких визначає ціннісні пріоритети у побудові соціально-політичної позиції» [63, с.273].

Також звернемось до розрізнення «громадян, що обирають» та «фахівців у політичній сфері (політиків), які обираються». Для перших характерною є буденна свідомість як основа політичної компетентності, а другі характеризуються як «макіавеллістичні» особистості.

О. Кревська відзначає: «Найчастіше йдеться про такі особливості фахівця політичної сфери (політика) як сенситивність до інтересів та потреб суб'єкта політичної діяльності, опосередкованість, дистанційованість і переконливість тощо... макіавеллізм можна розглядати як спосіб політичної діяльності, який не передбачає опори на морально-етичні норми, а вважає можливим використання обману, віроломства, жорстокості, будь-яких засобів для досягнення мети; та як позначення стилю здійснюваної політики, політичної участі, які характеризуються домінуванням політизованості, корпоративного егоїзму, переконання щодо виправдовування всіх засобів і методів у досягненні політичних цілей» [63, с. 274-275].

Отже, процес формування політичної компетентності громадян визначається політичною ідентичністю, поточною соціально-економічною та політичною ситуацією, інформаційним простором (у якому одним із основних процесів стає медіатизація політики) і комунікативними технологіями. Здатність ефективно діяти в інформаційному просторі та застосовувати комунікативні технології є важливою складовою сучасної політичної компетентності громадян та професійних політиків.

У процесі демократизації суспільства зростає вага політичної компетентності громадян. Від здатності громадян робити раціональний вибір (переважно, електоральний) залежить стратегія політичного розвитку українського суспільства, темп та напрямки демократичних перетворень. Політична компетентність професійних політиків та представників публічної влади, окрім раціональності, результативності та ефективності, обов'язково має включати моральні якості. Це пов'язується із необхідністю обмежувати бажання слідувати власним інтересам, а не інтересам суспільства у політичній діяльності, притаманне «макіавеллістичним особистостям».

Політична компетентність громадян в умовах демократії проявляється повною мірою під час електорального процесу. Мінімальний рівень політичної компетентності необхідний для громадян демократичних країн задля визначення, на найбільш загальному рівні, критеріїв «доброго урядування» та оцінювання поточних дій публічної влади. Електоральний вибір передбачає медіа грамотність, критичне мислення, уміння визначати реальні альтернативи вибору та обирати одну із них на основі раціональності.

Водночас, електоральний вибір обов'язково містить елементи медіа-шоу. У світі інтернет-комунікацій політичні передвиборчі шоу дозволяють мобілізувати власну цільову групу, консолідувати електорат навколо кандидата. Вони мають важливу емоційну складову. Але, на жаль, в Україні електоральні медіа шоу повністю замінили політичні дебати між кандидатами, перетворивши обмін раціональними аргументами на «п'яте колесо» виборчого процесу. У попередніх працях вже доводилось відзначати,

що «Фундаментальною умовою європейського вибору України є політична компетентність громадянина... в інформаційному суспільстві політична компетентність громадян стає частиною їх повсякденного життя...» [129, с. 265].

Наголосимо, що у процесі формування політичної компетентності громадян України особливим був вплив наступних факторів. «По-перше, радянський досвід патерналістського ставлення влади до громадян і важкий шлях його подолання українським суспільством. По-друге, недостатня увага як влади так і громадян до політичної освіти, у тому числі – освіти дорослих. У сучасних умовах підвищення рівня політичної компетентності громадян має відбуватись протягом усього життя – від шкільної парти до освіти дорослих у формі тренінгів з теорії та практики політичної науки, лекцій відомих політологів, юристів, соціологів та економістів та круглих столів. По-третє, медіатизація політики прямо впливає на рівень політичної компетентності громадян, адже зведення складних політичних та соціально-економічних проблем до шоу у масмедіа та розвиток маніпулятивних інформаційно-комунікативних технологій ускладнює раціональний вибір громадян. Приймати рішення громадянам доводиться фактично в умовах інформаційного хаосу, коли на перший план виходить здатність відбирати релевантну інформацію та ідентифікувати фейкові новини, відокремлюючи їх від достовірної інформації» [129, с. 265-266].

В умовах нової демократичної взаємодії підвищується вага політичної компетентності влади та опозиції, від діяльності яких залежить існування незалежної української держави. Тобто, політична компетентність влади та громадян в умовах війни має відповідати на виклики державності та незалежності, а не лише на питання щодо вибору, якою має бути Україна. Передусім, йдеться про реалізацію зовнішньополітичного вибору, який зроблено на користь європейської та євроатлантичної інтеграції.

Очевидно, що подолано альтернативу «Схід – Захід». Відзначимо: «Політичні дебати в ЗМІ щодо зовнішньополітичного вибору сьогодні

стосується не лише екзистенційної дилеми українського істеблішменту «Схід – Захід», яка має своє коріння в історії. Зовнішньополітичний вибір України визначає європейську та євроатлантичну інтеграцію на рівні консенсусу правлячого класу, він закріплений у правовому полі. Стратегічний вибір зроблено... Інтеграції в ЄС і НАТО заважає необхідність одночасної дезінтеграції з радянським тоталітаризмом і постімперською спадщиною» [205].

Щодо альтернатив внутрішньої політики, визначення та вибір з-поміж яких потребує високого рівня політичної компетентності, то варто погодитись із тим, що до таких альтернатив, як мінімум, відносяться «авторитаризм v. демократія», «парламентська v. президентська республіка» (вибір форми правління), «пропорційна v. мажоритарна модель» (вибір електоральної системи) [166].

У цілому, політичний вибір громадян не потребує високого рівня політичної освіти чи якихось спеціальних знань. Цю думку підтверджують А. Lupia та М. McCubbins. Вони зазначають: «Десятиліття опитувань документують довгий список політичних питань, на які звичайний громадянин не може відповісти. Менш добре задокументовано те, що означає відсутність інформації про компетентність громадян. Загальний висновок полягає в тому, що громадяни, які не можуть відповісти на політичні запитання (тобто ті, хто отримав низькі оцінки за типовими показниками політичного досвіду чи знань), не є компетентними учасниками політичного процесу. Ми відкидаємо цей висновок. Ми стверджуємо, що для багатьох найпоширеніших політичних завдань – таких як голосування на президентських виборах або за чи проти законодавчого акту – компетентність вимагає дуже мало інформації. Більше того, ми стверджуємо, що те небагато інформації, яке вимагає компетентна робота в цих контекстах, можна отримати від інших (наприклад, політичних партій, представників еліти, друзів і родини)» [183].

Тобто, для формування політичної компетентності важливу роль відіграє демократичне середовище та вміння обирати джерело політичної інформації. До них належать як масмедіа так і друзі чи родина. В умовах розвитку інтернет-комунікацій з'являються нові виклики для політичної компетентності громадян. Ці виклики потребують нових інститутів, які сприятимуть формуванню політичної компетентності громадян.

В умовах європейської інтеграції, яка передбачає демократичну рефлексивність, інклюзивність та наближеність, тобто розширення простору участі громадян у виробленні та реалізації політичного вибору, трансформується інституційний вимір політики в Україні. Активізація інститутів громадянського суспільства, формування партійної системи та розвиток незалежних від держави масмедіа – невід'ємні складові демократизації. Водночас, з'являються нові виклики, які потребують відповідей.

П. Розанвалон пише про нову демократичну легітимність, яка має враховувати нову демократичну взаємодію, що сформувалась під впливом розвитку Інтернет-комунікацій. Це глобальний процес. Адже, «...Інтернет перевернув саме поняття громадської думки. Якщо раніше воно існувало тільки в організованому чи представленому вигляді (у формі опитувань, висловлювань засобів масової інформації, партій чи різних речників), то тепер воно має пряму і самостійну матеріальну консистенцію. У світовому павутинні немає нічого прихованого (попри те навіть, що тут ніщо не можна арифметично скласти й виміряти). Від цього повністю змінились умови реагування правлячих кіл на суспільство... втрачає свою структурованість політична ідентичність. Відтепер змінні лінії розриву відтворюються на чимраз більшій кількості тем. З цього випливає послаблення і релятивізація поняття більшості» [115, с. 257].

Зміни, пов'язані зі становленням простору інтернет-комунікацій, які спричиняють інституційні виклики для формування політичної

компетентності громадян, можна порівняти із періодом промислової революції та демократизацією в Європі.

Варто погодитись із тим, що «Виникнення громадянської компетентності як соціального явища безпосередньо пов'язано з переходом від традиційного до зрілого громадянського суспільства і з процесом громадянської соціалізації. Ще у XVII–XVIII ст. просвітителями Руссо, Вольтером, Локком та ін. активно обговорювалася книга Т. Гоббса «Про громадянина». Для громадянського суспільства, вважали вони, потрібний розвинутий, з високою самосвідомістю, самостійний громадянин, який відстоює як свої індивідуальні, так і суспільні інтереси» [153, с. 86].

Відповідно, сучасна демократична взаємодія потребує встановлення нових інститутів. Як колись політичні партії з'явилися внаслідок закріплення загального виборчого права, так і сучасні виклики потребують адекватних інституційних відповідей. На думку П. Розанвалона, новим інститутом демократичної політичної взаємодії епохи Інтернет має стати «публічна комісія»: «Її роль полягає у тому, щоб фіксувати потреби і запити, уточнювати аналізи, запроваджувати дебати, окреслювати умови можливих рішень... Публічна комісія має сприйматись як своєрідний ензим (каталізатор) публічної взаємодії» [115, с. 257]. Очевидно, що впровадження такої ідеї потребує підвищення рівня політичної компетентності громадян, особливо – медіаграмотності, як здатності робити раціональний вибір в умовах медіатизації політики.

Зростає у нових умовах демократичної взаємодії роль інституту публічних інтелектуалів. Слід відзначити думку П. Розанвалона, який вважає, що «... великі моменти прориву демократії завжди відповідали змінам парадигми в інтелектуальній сфері. Ось чому активістів, журналістів і учених знову закликають об'єднувати їхні зусилля» [115, с. 259]. Погодимося із тим, що «Публічні інтелектуали, як складова інтелектуальної еліти українського суспільства, відмовляючись від ідентифікації з «радянською/ пострадянською інтелігенцією», пропонують власні раціональні візії демократизації та

модернізації українського суспільства. Водночас, шукаючи власне місце у публічному дискурсі – від «іміджмейкерів», «політтехнологів», «креативного класу» до чергової версії «обслуги» «олігархічно-люмпенівського» альянсу. У політичній комунікації публічні інтелектуали застосовують технологію відкритих листів, заяв та звернень. Апелюючи до громадськості, публічні інтелектуали виконують важливу функцію раціоналізації політичної комунікації» [159, с. 87].

Враховуючи, що діяльність публічних інтелектуалів спрямовано на раціоналізацію публічної політики, то інститут публічних інтелектуалів може стати запобіжником медіатизації політики, перетворення політики на медіа-процес та медіа-шоу.

Публічні інтелектуали потенційно можуть стати частиною публічних комісій, про які писав П. Розанвалон. Адже, саме політична компетентність, якою володіють публічні інтелектуали, дозволяє робити раціональний вибір, визначати суспільний інтерес та слідувати йому у публічній політиці.

Задля підвищення рівня політичної компетентності громадян необхідно особливу увагу приділити політичній освіті. Особливо важливу роль політична освіта відіграє на пострадянському етапі, коли традиції авторитарного правління вже не сприймаються більшістю громадян, але стандарти, норми та правила демократичної політичної взаємодії ще не усталені. Натомість, головним для політичної компетентності є вплив громадянського суспільства. Саме громадянське суспільство, яке складається із індивідів для яких пріоритетним є суспільне благо, а не приватні інтереси, є середовищем демократичної політичної компетентності. У сучасному світі замало робити раціональний вибір. Компетентність передусім полягає у вмінні визначати суспільний інтерес, формулюючи альтернативу політичного вибору «приватний інтерес v. суспільний інтерес» та активно відстоювати суспільний інтерес. В умовах демократії фундамент політичної компетентності закладається у процесі соціалізації індивідів під впливом громадянського суспільства. Процес європейської інтеграції України

потребує підвищення рівня політичної компетентності громадян відносно відбору та критичної оцінки інформації, яка розповсюджується мережею інтернет. Адже, комунікативний вимір європейської інтеграції є одним із головних. Залучення громадян до європейського інформаційного середовища є передумовою успішної європейської інтеграції. На перший план виходить медіаграмотність, здатність обирати надійне джерело політичної інформації. У цьому важлива роль належить публічним інтелектуалам.

Висновки до третього розділу

Підбиваючи підсумки проведеному у третьому розділі дисертаційного дослідження процесу інституціоналізації груп інтересів в Україні та визначенню ролі політичної компетентності у ньому, слід зробити наступні висновки.

По-перше, відносно нових викликів політичній компетентності, то на глобальному рівні політичної взаємодії вони обумовлені розвитком інтернет-комунікацій. Щодо України, то слід наголосити, що російська широкомасштабна агресія, безумовно, стає головним викликом для політичної компетентності громадян, які змушені рятувати свої життя під щоденними обстрілами крилатими ракетами з боку країни-терориста. Політичну компетентність громадян визначено як комплексний соціально-політичний феномен, який дозволяє оцінювати раціональність та ефективність дій влади та реалізовувати право на зміну уряду. За допомогою інституціоналізму раціонального вибору визначено, що саме здатність громадян здійснювати у складних умовах демократичний вибір є переконливим свідченням високого рівня політичної компетентності. На основі методу історичного інституціоналізму відзначено завершеність етапу пострадянських трансформацій в Україні. Водночас, для політичної компетентності громадян постають нові виклики. Вони мають інституційний характер та пов'язуються із діяльністю таких інститутів, як вибори

(електоральні кампанії національного та місцевого рівня), масмедіа, інститут політичної освіти, громадянське суспільство тощо. Відзначено, що одним із головних викликів для процесу формування політичної компетентності в Україні є криза ліберальної політичної доктрини та ліберальної дослідної парадигми. Адже у ній визначено зв'язок між раціональним політичним вибором, політичною компетентністю громадян, групами інтересів, суспільним благом, парламентаризмом та демократією. Виклики щодо діяльності інституту масмедіа полягають у медіатизації політики (медіа шоу, медіа-скандали) та, водночас, спробах публічної влади обмежити свободу слова. Такі обмеження, абсолютно виправдані в умовах воєнного стану, потенційно несуть загрозу для повернення до авторитарної моделі у відносинах «влада – масмедіа – суспільство».

По-друге, формування політичної компетентності в умовах європейської інтеграції, безумовно, ґрунтується на консолідації українського суспільства навколо проекту європейської та євроатлантичної інтеграції. Російська широкомасштабна військова агресія стала потужним фактором консолідації українського суспільства, нівелювала відмінності між регіонами щодо питання європейської та євроатлантичної інтеграції, консолідувала українське суспільство навколо демократичних цінностей та демократичного вибору. Визначено, що українці зробили вибір на користь демократії. Обґрунтовано, що політична компетентність громадян проявляється у виборчому процесі, але не обмежується участю у голосуванні. Вона полягає у здійсненні контрольної функції – критичній та раціональній оцінці дій публічної влади та опозиції. Саме цим обумовлена роль масмедіа та громадянського суспільства. В Україні відбувається перехід від анемічних груп інтересів до інституціоналізованих. Останні використовують публічні та латентні механізми впливу на інститути публічної влади в Україні, це, передусім, професійні спілки та їх об'єднання (зокрема, Федерація профспілок України), парламентські групи інтересів, фінансово-політичні групи (які є лобістською складовою частиною фінансово-промислових

«олігархічних» груп). Визначено, що в Україні ці групи є лобістськими. Вони просувають у публічному просторі та медійному порядку денному приватні чи корпоративні інтереси, а не захищають суспільний інтерес.

Особливу увагу приділено ролі інституту публічних інтелектуалів у процесі формування політичної компетентності громадян.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні визначено політичну компетентність громадян як складову процесу інституціоналізації груп інтересів в Україні. Розкрито сутність процесів інституціоналізації груп інтересів, демократизації та медіатизації політичної компетентності у контексті інституційного підходу, окреслено та охарактеризовано етапи дослідження політичної компетентності в історії політичної думки. Концептуалізовано політичну компетентність громадян як складову процесу інституціоналізації груп інтересів, конкретизовано зміст теорії груп інтересів у конфліктологічній парадигмі, як дилему між приватними інтересами та суспільним інтересом. Розкрито комунікативний вимір політичної компетентності громадян у процесі інституціоналізації груп інтересів. Проаналізовано нові виклики у процесі формування політичної компетентності громадян та конкретизовано вплив медіатизації політичної компетентності на інституціоналізацію груп інтересів.

Реалізація мети та виконання поставлених завдань дисертаційного дослідження уможливили формулювання наступних висновків.

1. Визначення теоретико-методологічних основ дослідження політичної компетентності у процесі інституціоналізації груп інтересів обумовило застосування підходів неоінституціоналізму, теорій раціонального (публічного) вибору, соціального конструктивізму, теорії повсякденності. Ідеї свободи та рівності, індивідуалізму та суспільного договору стали осердям політичної компетентності як складової інституціоналізації груп інтересів у епоху модернізації. Вони знайшли продовження у теорії демократії А. де Токвіля та дозволили акцентувати увагу на політичній компетентності, як здатності громадян обґрунтувати суспільний інтерес, оцінюючи пропозиції різних груп інтересів щодо його досягнення в умовах демократії. Соціальний конструктивізм наголошує, що саме від компетентних громадян в умовах представницької демократії

залежить визначення відповідності інституціоналізації груп інтересів суспільному інтересу (М. Олсон називає це «всеохопним» інтересом). З одного боку, у конструктивізмі наголос робиться на необхідності пошуку певної групи («технократи», «ліберали», представники якоїсь ідеологічної доктрини чи адепти певної релігії), яка володіє необхідним рівнем знань та компетентностей задля реалізації суспільного інтересу у відповідності до «об'єктивних» законів історії. Цей підхід дозволяє виокремити інституційних акторів формування політичної компетентності громадян: публічну владу (Г. Саймон, Д. Валдо, В. Парсонс, О. Батрименко, Ю. Ковбасюк, Д. Неліпа, К. Вітман, О. Третяк, ін.), політичні еліти (Р. Міхельс, Г. Моска, В. Парето, І. Мацишина, С. Наумкіна, ін.), інститути освіти (В. фон Гумбольдт, К. Ясперс, М. Квек, Дж. Ньюмен, Я. Пелікан, ін.), масмедіа (М. МакКомбс, Д. Шоу, Д. МакКвейл, К. Лундбі, Б. Потятинник, Л. Ороховська, ін.) тощо. З іншого боку, у другій половині XX століття (після трагічного досвіду світових воєн, які довели безпорадність перетворення політичної компетентності на справу «пророків») з'являються обґрунтування суб'єктивної реальності повсякденного життя, що легітимізує символічні універсуми (А. Щюц, П. Бергер, Т. Лукман, ін.). У межах цієї теорії повсякденність представлено як плавильний котел політичної компетентності та інституціоналізації груп інтересів. Різні комунікативні ситуації повсякденного життя потребують різноманітних компетентностей: вони є взаємодією «суспільного» та «суб'єктивного» запасу знання. Вибір індивіда обумовлений принципом «обмеженої раціональності», він реалізується у інформаційному та темпоральному дефіциті.

2. Відзначено основні характеристики та етапи становлення політичної компетентності в історії політичної думки. На різних етапах історичних етапах встановлено зв'язок досліджень політичної компетентності із ідеалами політичної свободи, рівності, політичного плюралізму та відповідальності. Від рівня політичної компетентності громадян залежить їх політична активність у електоральному та

управлінському вимірах, участь у процесі інституціоналізації публічної влади та громадянського суспільства, здатність здійснювати раціональний політичний вибір тощо. Доведено, що в умовах представницької демократії політична компетентність здійснює комплексний вплив на інституціоналізацію груп інтересів, як безпосередній (через належність громадян до різних груп інтересів) так і опосередкований (за допомогою механізмів електоральної участі та конвенційної політичної активності). Обґрунтовано, що «turning points» (поворотними точками) концептуалізації політичної компетентності є осмислення та подальше переосмислення на різних історичних етапах сутності суспільного інтересу та його відокремлення від приватного інтересу у епоху античності (Платон, Арістотель), середньовіччя (теологічна доктрина), Відродження (Н. Макіавеллі), Нового часу (природне право Г. Гроція та Дж. Локка, конституційна теорія Ф. Бекона, «верховна влада та уявна корпорація» Т. Гоббса, теорія свободи та розподілу влади Ш. Монтеск'є, теорія суспільного договору Ж.-Ж. Руссо), модернізації (партійні доктрини та ідеології лібералізму, консерватизму та соціалізму, ін.), становлення мережевого суспільства (розвиток інтернет-комунікацій і медіатизація політики). Світоглядні зміни на визначених історичних етапах обумовили різні інтерпретації суспільного інтересу, відповідно до яких конструювались концепції політичної компетентності. На сучасному етапі політична компетентність сприяє усвідомленню та артикуляції у публічній політиці суспільного інтересу, дозволяє відстоювати його за допомогою раціональної аргументації та просувати на рівні публічної влади.

3. Концептуалізація політичної компетентності як складової процесу інституціоналізації груп інтересів відбувається у визначенні громадянами суспільного інтересу та шляхів його досягнення, усвідомленні відмінностей між суспільним інтересом та вузькогруповими інтересами, ідентифікації тих груп інтересів, діяльність яких найбільшою мірою відповідає реалізації суспільного інтересу. Політична компетентність є

невідомою складовою соціальних, економічних та політичних трансформацій. В умовах представницької демократії компетентні громадяни через електоральні механізми можуть обирати компетентну та відповідальну владу та, у подальшому, контролювати та критично оцінювати її діяльність. Від політичної компетентності громадян залежить вибір інституційних акторів конструювання політичної реальності, будь-то публічна влада, інститути освіти та науки, масмедіа, партії, неурядові організації тощо. Визначено дилему соціального конструктивізму, яка ґрунтується на протиставленні елітаризму та теорії повсякденності: або дослідники наголошують на необхідності відповідності політичної компетентності певним «об'єктивним» вимогам законам суспільства та історії («історизм»), або у фокусі уваги є повсякденність, як «плавильний котел» політичної компетентності.

4. Конкретизовано зміст теорії груп інтересів у конфліктологічній парадигмі як суперечності між приватними інтересами та суспільним благом. Теорія груп інтересів у конфліктологічній парадигмі характеризується маятниковими рухами – від наголосу на важливій ролі приватних інтересів, як запобіжника авторитаризму до різноманітних інтерпретацій суспільного інтересу та визначення ролі держави у процесі реалізації та захисту суспільного інтересу. У конфліктологічній парадигмі відбувалось поступове зміщення фокусу дослідницької уваги від конфлікту між великими групами, такими як класи (марксизм) та нації (Ф. Ліст, Д. Донцов, ін.) до конфлікту між групами інтересів щодо доступу до публічної влади та реалізації публічної політики. Акцентовано, що групи інтересів конкурують за доступ до простору публічної політики на основі кращого (найраціональнішого) розуміння суспільного інтересу (А. Бентлі, Д. Трумен), слідування «всеохопному інтересу» (М. Олсон). Процес формування груп інтересів розгортається як конфліктна взаємодія між приватними та суспільним інтересом. У цій взаємодії вирішальна роль належить політичній

компетентності громадян, які мають визначити відповідність діяльності певної групи інтересів суспільному інтересу.

5. Політична компетентність громадян є основою раціонального електорального вибору, адже демократизація передбачає розширення простору політичної участі громадян, підвищення рівня залученості громадян до електорального та управлінського процесу. Електоральний вибір дозволяє змінювати уряд за допомогою демократичних механізмів. Визначено, що політична компетентність є основою раціоналізації електорального вибору, адже на її основі формується політична ідентичність громадян (включно із партійною та ідеологічною ідентичностями). Політична компетентність також означає здатність робити раціональний електоральний вибір з урахуванням мінливої поточної політичної ситуації. Специфіка сучасних інститутів публічної влади, яка полягає у віртуалізації електорального процесу, перетворенні партій та інших політичних інститутів на «бренди» та фактичній втраті ними функції представників громадськості, перенесенні політичної боротьби зі сфер ідеологій, організацій та програмних положень у простір віртуальних іміджів стає на заваді раціональному електоральному вибору громадянина. В Україні відбулось чотири дострокових парламентських виборчих кампаній, одна позачергова (2014 р.) та одна дострокова президентська кампанія (1994 р.), що є свідченням демократизації. Щоправда, перманентні законодавчі зміни не дозволяють громадянам призвичаїтись до правил електорального вибору та негативно впливають на політичну компетентність, як здатність робити раціональний вибір. Політична компетентність громадян проявляється як під час електоральних кампаній, так і після виборів у процесі оцінювання публічної влади, контролю за її діяльністю.

6. У комунікативному вимір публічної політики найбільшою мірою проявляється зв'язок між політичною компетентністю та інституціоналізацією груп інтересів. Групи інтересів впливають на порядок денний суспільства та публічної влади, за допомогою масмедіа окреслюючи

у публічному просторі власні приватні чи корпоративні інтереси та, водночас, впливаючи (часто – маніпулюючи інформацією у власних інтересах) на дискурс щодо суспільного інтересу. Комунікативний вимір публічної політики є важливим чинником формування політичної компетентності громадян, які, під час електоральних кампаній, змінюють простір представництва груп інтересів у публічній політиці. Політична компетентність громадян полягає у обізнаності громадян із актуальними політичними проблемами, а її рівень визначається залученістю до комунікативного простору. Сутністю комунікативного формування політичної компетентності громадян є здатність відбирати, аналізувати та застосовувати політичну інформацію. Технологічні новації призвели до значного зростання обсягу політичної інформації та зниження її вартості, внаслідок цього основою політичної компетентності громадян стала здатність до інформаційної селекції.

7. Визначено, що зростання ролі інформації, розвиток інтернет-комунікацій та інформаційно-комунікативних технологій спричиняє медіатизацію політичної компетентності. В умовах медіатизації першочерговими стають компетентності громадян щодо селекції інформації (здатність відбирати релевантну інформацію щодо діяльності груп інтересів, відмежовувати фейки від достовірної інформації), формування за її результатами альтернатив щодо відповідності груп інтересів суспільному інтересу та оптимальних шляхів його досягнення та здатність раціонально обрати одну із них. Це відноситься як до електорального процесу та оцінювання подальших дій груп інтересів у процесі здійснення публічної політики. Аргументовано, що медіатизація політики ускладнює формування суспільного інтересу, та, відповідно, раціональний вибір громадян у процесі інституціоналізації груп інтересів. Адже приймати рішення та робити вибір громадянам доводиться в умовах інформаційного хаосу. Аргументовано, що підвищення рівня політичної компетентності громадян можливо завдяки використанню механізмів політичної освіти (проведення тренінгів з

практичного застосування теорії раціонального вибору, медіаграмотності тощо). Раціоналізація політичного вибору громадян є ефективним засобом протидії медіатизації політики.

8. Конкретизовано нові виклики у процесі формування політичної компетентності громадян. Визначено, що на глобальному рівні політичної взаємодії вони обумовлені розвитком інтернет-комунікацій. Щодо України, то слід наголосити, що російська широкомасштабна агресія, безумовно, стає головним викликом для процесу формування політичної компетентності громадян. Нові виклики для політичної компетентності носять інституційний характер та пов'язуються із діяльністю таких інститутів, як вибори (електоральні кампанії національного та місцевого рівня), масмедіа, інститут політичної освіти, неурядові організації тощо. Відзначено, що одним із головних викликів для процесу формування політичної компетентності є криза ліберальної політичної доктрини та ліберальної дослідної парадигми. Адже у ній визначено зв'язок між політичною компетентністю громадян та інституціоналізацією груп інтересів, який проявляється у просторі публічної політики у інститутах демократії (парламент, політичні партії, неурядові організації, масмедіа тощо), феноменах раціонального політичного вибору, суспільного інтересу тощо. Виклики щодо діяльності інституту масмедіа полягають у медіатизації політики (медіа шоу, медіа-скандали) та, водночас, спробах публічної влади обмежити свободу слова. Такі обмеження, абсолютно виправдані в умовах воєнного стану, потенційно несуть загрозу для повернення до авторитарної моделі у відносинах «влада – масмедіа – суспільство», негативно впливають на рівень політичної компетентності громадян.

9. Формування політичної компетентності в умовах європейської інтеграції ґрунтується на консолідації українського суспільства навколо демократичних цінностей, виражених у проектах європейської та євроатлантичної інтеграції. Російська широкомасштабна військова агресія стала потужним фактором консолідації українського суспільства, нівелювала

відмінності між регіонами щодо питання європейської та євроатлантичної інтеграції, консолідувала українське суспільство навколо демократичного вибору. Обґрунтовано, що політична компетентність громадян в умовах європейської інтеграції повною мірою проявляється у виборчому процесі (модель «електоральної демократії»), але не обмежується участю у голосуванні. Вона полягає у здійсненні контрольної функції – критичній та раціональній оцінці дій публічної влади та опозиції. Саме цим обумовлена роль масмедіа та громадянського суспільства у формуванні політичної компетентності громадян як складової інституціоналізації груп інтересів. В Україні відбувається перехід від анемічних груп інтересів до інституціоналізованих. Останні використовують публічні та латентні механізми впливу на інститути публічної влади в Україні. Це, передусім, професійні спілки та їх об'єднання (зокрема, Федерація профспілок України), парламентські групи інтересів, фінансово-політичні групи (які є лобістською складовою частиною фінансово-промислових «олігархічних» груп). Визначено, що в Україні ці групи інтересів є лобістськими. Вони просувають у публічному просторі та медійному порядку денному приватні чи корпоративні інтереси, а не захищають суспільний інтерес. У процесі європейської інтеграції та консолідації суспільства навколо європейських демократичних цінностей значно зростає роль публічних інтелектуалів у процесі формування політичної компетентності громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксельрод Р. Б. Компетентність як ціннісна складова політичної культури владної еліти України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03. Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2015. 21 с.
2. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Чому нації занепадають. Походження влади, багатства та бідності / пер. з англ. О. Дем'янчук. Київ: Наш формат, 2016. 472 с.
3. Академія праці, соціальних відносин та туризму. URL: <https://www.socosvita.kiev.ua/>
4. Аксельрод Р. Б. Компетентність як ціннісна складова політичної культури владної еліти України : дис. ... канд. політичних наук : 23.00.03 Київ, 2015. 221 с.
5. Аксьонова Н. Дослідження впливу мас-медіа в умовах інформаційної війни. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2017. Вип. 48. С. 480-493. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2017_48_37.
6. Антонова О. Є., Маслак Л. П. Європейській вимір компетентнісного підходу та його концептуальні засади. *Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід: монографія* / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. С. 81 – 109.
7. Арістотель. Політика / пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Київ: Основи, 2000. 239 с.
8. Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки / пер. з фр. Г.Філіпчука. Київ: Юніверс, 2004. 688 с.
9. Байме К. Політичні теорії сучасності / пер. М. Д. Култаєва, М. І. Бойченко; Відп. ред. Світлана Матвієнко. Київ: Стилос, 2008. 395 с.

10. Балабаєва З. Діалог держави і груп інтересів: теорія і практика в умовах децентралізації. *Актуальні проблеми державного управління*. 2015. № 2. С. 3-7.
11. Балаклицький М. Медіатизація релігійного життя: термінологічний аспект. *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*. 2009. № 1. С. 369–382. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZPNDZP_2009_1_28.
12. Бальцерович Л. Свобода і розвиток. Економія вільного ринку / пер. з польс. А. Павлишин. Львів, 2000. 232 с.
13. Бекешкіна І. Непрогнозований і непередбачуваний: чому і що далі? *Українська правда*. 19 травня 2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/05/19/7215427/>
14. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики* / Під заг. ред. О. В. Овчарук. Київ: «К.І.С.», 2004. С. 45 – 50.
15. Биковець В. Групи інтересів у політиці: досвід типологізації. *Віче*. 2007. №1. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/440/>
16. Биковець В. Лобізм у системі представництва інтересів. *Політичний менеджмент*. 2006. № 5. С. 44-52. URI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2006_5_6.
17. Бистрицький Є., Ситніченко Л. Філософія і дискурс війни: Конфлікт світів як межа комунікативної теорії Юргена Габермаса. *Філософська думка*. 2022. № 3. С. 64-82. URI: <https://doi.org/10.15407/fd2022.03.064>.
18. Білоусов С.А. Об'єктивна основа і суб'єктивні фактори електорального вибору населення в умовах суспільства, що трансформується (на матеріалах Південно-Східного регіону України): автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 . Київ: НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2002. 19 с.

19. Боренько Я. Інтерпретація концепції груп інтересу у дослідженні політичного процесу в Україні. *Вісник Львівського національного університету. Серія філософські науки*. 2001. Вип. 3. С. 261-268.
20. Вбиті за професію. Згадуємо загиблих журналістів України та розслідування їхніх справ. *ZMINA*. 16 вересня 2021. URL: <https://zmina.info/articles/vbyti-za-profesiyyu-zgadyuyemo-zagyblyh-zhurnalistiv-ukrayiny-ta-rozsliduvannya-yihnih-sprav/>
21. Вибори Президента України 31 березня 2019 року. *Офіційний вебсайт Центральна виборча комісія*. URL: https://www.cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-prezidenta-ukraini/vibori-prezidenta-ukraini-2019.html
22. Виговський Д. Групи інтересів як центр політичного впливу на внутрішньодержавному рівні. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2008. Вип. 11. С. 202-211.
23. Вовк В. Римське право і сучасне європейське право. *Порівняльно-правові дослідження*. 2009. № 2. С. 14-19. URI: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/18371>
24. Гіоане І. М. Проблема політичного вибору в контексті сучасного політичного дискурсу. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2018. Вип. 23. С. 44-50. URI: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/21651/Gioane%20I..pdf?sequence=1&isAllowed=y>
25. Гнатенко Н. Г. Групи інтересів у Верховній Раді України: сутність і роль у формуванні державної політики: дис. канд. політ. наук. 23.00.02 Київ, 2017. 253 с.
26. Гоббс Т. Левіафан / Пер. з англ. Київ: Дух і Літера, 2000. 606 с.
27. Головань М. С. Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду. *Вища освіта України*. 2008. № 3. С. 23 – 30.

28. Головка В. «Риба та м'ясо» історії повсякденності: теоретичні засади напрому. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр.* 2007. Вип. 17. С. 87-101. URI: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/12544/6-Holovko.pdf?sequence=1>
29. Голуб'як Н. Значення громадянської компетентності в трансформаційному суспільстві. *Прикарпатський вісник НТШ. Думка.* 2017. №5-6(41-42). С. 9-19.
30. Громадянська освіта у ЗВО: досвід України. *Міжнародна фундація виборчих систем.* 25 січня 2020. URL: <https://ifesukraine.org/what-we-do/gromadyanska-osvita/>
31. Даль Р. Проблеми громадянської компетентності. URL: <http://www.politnauka.org/library/teoria/dahl.php>
32. Демченко О. А. Групи інтересів в засобах масової інформації: вплив на політичний процес в Україні: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00. 02. Дніпропетровськ, 2007. 20 с.
33. Демченко О. Діяльність груп інтересів в Україні. *Політичний менеджмент.* 2006. С. 89-97. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/demchenko_diiialnist.pdf
34. Державне управління : підручник : у 2 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. Київ; Дніпропетровськ : НАДУ, 2012. Т. 1. 564 с.
35. Длугопольський О. Моделі лобіювання інтересів: світовий досвід та українська специфіка. *Журнал європейської економіки.* 2006. Том 5(1). С.30-57.
36. Добко Т. Д. Св. Тома Аквінський про остаточну мету людського життя в «Сумі теології». І-ІІ. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Теорія культури і філософія науки.*

2011. № 940. Вип. 41. С. 84-89. URI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhITK_2011_940_41_21.

37. Довженко О. Країна переможеної теледемократії. *Український журнал*. 2010. № 7. С. 20–22.

38. Донцов Д. Націоналізм. Лондон-Торонто: Українська Видавнича Спілка Ліга Визволення України, 1966. 363 с. URI: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/1603-dontsov-d-natsionalizm/>

39. Єремєєва І.А., Шаповал В.А. Групи інтересів як суб'єкти політики. *Науковий журнал «Політикус»*. 2016. Випуск 2. С. 76-79. URI: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/8141/1/yereyeeva.pdf>

40. Ершова Т. С. «Теледемократия» и трансформация публичной сферы. *Грані: науково-теоретичний альманах*. 2012. № 10 (90). С. 62–66.

41. Загірний О. В. Медіатизація політики як чинник демократичного транзиту. *Політикус*. 2021. Випуск 2. С. 32-36.

42. Зайончковський Ю. В., Осіпов О. М. Неокорпоративізм в умовах глобалізації: досвід Західної Європи. *Сучасне суспільство*. 2018. Вип. 2. С. 98-107. URI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cuc_2018_2_10.

43. Законопроекти про лобізм порушують Конституцію України. *Український незалежний центр політичних досліджень*. 4 березня 2021. URI: <http://www.ucipr.org.ua/ua/novyny/zakonoproekti-pro-lobizm-porushuyut-konstitutsiyu-ukrajini>

44. Зіммель Г. Філософія грошей / пер. з нім. В. Терлецький. Київ: Промінь, 2010. 504 с.

45. Золотарьова Я. Історія виборів: у травні 2014 року українці обрали Президента в першому турі. *Громадянської мережі ОПОРА*. 18 травня 2021. URL: https://www.opora.ua.org/vybory/vybory_prezydenta_2014-23088

46. Іванов В. Держава та політика в інформаційному суспільстві. *Май М. Медіа-політика в інформаційному суспільстві / пер. з нім. В. Климченко*

та В. Олійник. Київ : Академія Української Преси, Центр Вільної Преси, 2011. С. 7–15.

47. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; [Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна, І. Ю. Вільчинська та ін.]; 2-е вид., перероб. і доп. Львів: «Новий Світ-2000», 2017. Т.2.: XX – початок XXI ст. 598 с.

48. Історія політичної думки: навч. енцикл. словник-довідник для студентів вищ. навч. закл. / За заг. ред. Н. М. Хоми [В. М. Денисенко, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]. Львів: Новий Світ-2000, 2015. 766 с.

49. Каменчук Т. О. Політична компетентність державної влади в системі управління : дис. ... канд.. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2006. 205 с.

50. Касьянов Г.В. Система владних відносин у сучасній Україні: групи інтересу, клани та олігархія. *Український історичний журнал*. 2009. № 1. С. 160-180. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2009_1_160

51. Кирій С. Рівні громадянської компетентності в публічному управлінні. *Теорія та практика державного управління*. 2017. № 4(59). С. 184 – 190.

52. Кіпіані В. Темники. The Best. *Українська правда*. 27 жовтня 2004. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2004/10/27/3003593/>

53. Кірдан О., Кірдан О. Формування soft skills здобувачів вищої освіти в освітньому процесі закладу вищої освіти. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи: зб. наук. праць*. 2021. Вип. 2(6). С. 152-160. DOI: [https://doi.org/10.31499/2706-6258.2\(6\).2021.248144](https://doi.org/10.31499/2706-6258.2(6).2021.248144)

54. Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера / пер. з нім. Київ: Тандем, 2002. 584 с.

55. Колісніченко Н. М. Методологічні засади визначення компетентностей суб'єктів політичної діяльності. *Теорія та практика державного управління*. 2009. Вип. 3. С. 14-23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2009_3_5.

56. Колодій А. Соціальний капітал і політична участь громадянина в епоху змін. *Відповідальність християнина у сучасному суспільстві : VII Екуменічного соціального тижня (м Львів 29 вересня- 2 жовтня 2014)*. URL: <http://esweek.org.ua/ua/ekumenichnij-cotsialnij-tizhden/7-est/dopovidi/847-antonina-kolodii>

57. Колодко Гж. В. Від шоку до терапії. Економіка і політика трансформації. Львів: Незалежний культурологічний журнал "І", 2009. 563 с. URL: <http://www.ji.lviv.ua/ji-library/kolodko/kolodko-4.htm>

58. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / Під заг. ред. О.В. Овчарук. Київ: К.І.С., 2004. 112 с.

59. Константинова Т. Плюралізм політичних груп як основа демократичного політичного вибору *Актуальні проблеми політики*. 2012. Вип. 47. С. 49-56. URI: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1720/Konstanti%20Plyrol.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

60. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

61. Корнієнко В. О., Аксельрод Р. Б. Політична компетентність владної еліти: зміст і механізми формування : монографія. Вінниця : ВНТУ, 2018. 172 с.

62. Краснокутська Ю. С. Громадська думка як чинник легітимації політичного поля: аспекти реалізації. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2010. № 912. С. 139-144. URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/3217/2791>

63. Кревська О.О. Макіавеллістичні координати політичної компетентності особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2016. Випуск 34. С. 270–281. URL: <http://problemps.kpnu.edu.ua/en/>

64. Курс з громадянської освіти для закладів вищої освіти. *International Foundation for Electoral Systems (IFES)*. URL: <https://ifesukraine.org/what-we-do/gromadyanska-osvita/>

65. Кучма Л. Політична освіта та її роль у контексті основних стратегій протидії маніпулюванню. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2011. Випуск 23. С.102-107. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/25770/18-Kuchma.pdf?sequence=1>

66. Латиш Ю. Чи загрожує Європі українізація, або Чим схвилюваний Юрген Габермас? *Українська правда*. 27 травня 2022. URI: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/05/27/7348889/>

67. Левенець С. В. Механізми впливу організованих груп інтересів на політику національної безпеки України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01. Київ, 2019. 19 с.

68. Лепська Н. В. Політична компетентність у програмуванні суспільного розвитку : дис. ... канд.. політ. наук : спец. 23.00.01 Запоріжжя, 2011. 215 с.

69. Лепська Н. В. Політична компетентність як детермінанта соціального програмування розвитку суспільства. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2011. Вип. 22. С. 40-51. URI: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/26824>

70. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. Відень, 1919-1926. 580 с. URI: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/3615-lipinskiy-v-listi-do-brativ-hliborobiv-pro-ideyu-i-organizatsiyu-ukrayinskogo-monarhizmu/>

71. Лісничук О. В. Групи інтересів у багатоскладовому суспільстві. Політологічний аналіз: автореф. дис... канд. політ. наук. Київ, 2000. 20 с.

72. Лісничук О.В., Сушко О.В. Чи є політико-економічні групи перешкодою для політичного розвитку України? Київ: Фонд ім. Фрідріха

Еберта, Регіональне представництво в Україні, Білорусі та Молдові, 2005. 76 с.

73. Лясота А. Групи інтересів як один з основних інститутів позапарламентського представництва інтересів. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія, Соціологія, Політологія*. 2016. № 1 С. 20-28. URI: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/article/view/799>.

74. Лок Дж. Два трактати про правління / пер. з англ. Павло Содомора. Київ : Наш Формат, 2020. 312 с.

75. Майструк Н. О. Становлення та розвиток конфліктологічної парадигми в німецькій соціології: автореф. дис... канд. соціол. наук: 22.00.01. Київ, 2004. 17 с.

76. Макеев С. Інституційні стани: норма, патологія, надзвичайність. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2022. № 2. С. 22–39. URL: <https://doi.org/10.15407/sociology2022.02.022>.

77. Макеев С. Ю. Розвиток поняття про ключові компетентності у працях європейських та українських вчених. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. 2022. Том 1, № 4. С. 143-151. URL: <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.4.1.21>

78. Мак'явеллі Н. Флорентійські хроніки; Державець / пер. з італ. А. Перепаді. Харків: Фоліо, 2007. 511 с.

79. Мамонтова Е. В., Бондаренко О. О. Типологізація груп інтересів в сучасній політичній науці. *Web of Scholar*. 2017. № 5. С. 45-52. URI: <https://ws-conference.com/webofscholar>

80. Манан П. Інтелектуальна історія лібералізму : пер. с фр. / пер. В. Каденко, А. Водяний, С. Желдак; Відп. за вип. К. Сігов, Л. Фінберг. Київ : Дух і Літера, 2005. 216 с.

81. Маркс К., Енгельс Ф. Маніфест комуністичної партії. *Спільне*. 5 жовтня 2009. URI: <https://commons.com.ua/uk/manifest-komunistichnoyi-partiyi/>

82. Марущак О.М. Поняття компетентності у педагогічній діяльності. *Креативна педагогіка: наук.-метод. журнал*. 2016. Вип. 11. С. 97 – 108.
83. Мацишина І. В. Конструювання політичної реальності України: Монографія. Вінниця: ТОВ ТВОРИ. 2019. 376 с.
84. Міл Дж. С. Про свободу: есе / пер. з англ. Київ: Основи, 2001. 463 с.
85. Мельник Ю. П. Групи інтересів як рушійні сили суспільно-політичних процесів у державі. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 2 С. 37-41.
86. Мозговий І. П. Неоплатонізм і патристика, або Світло в призерках великої цивілізації: монографія. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. 471 с.
87. Мокра Л. З'ясування сутності груп інтересів у політичному вимірі *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Політологія. Соціологія. Філософія*. 2010. Випуск 15. С. 37-39.
88. Мокра Л. Профспілки як класичні групи інтересів в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Політологія. Соціологія. Філософія*. 2010. Вип. 14. С. 103–106.
89. Мокра Л. М. Олсон про створення груп за інтересами. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Політологія. Соціологія. Філософія*. До 45-річчя від дня народження Вегеша Миколи Михайловича. 2009. Вип. 12. С. 49-51. URI: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/10260>
90. Мороз Г.В. Інституціоналізація інтересів у контексті забезпечення екологічної функції держави. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 270-273.
91. Нагорна Л. Компетентність політична. *Політична енциклопедія / редкол. Ю. Левенець, Ю. Шаповал [та ін.]*. Київ : Парламентське видання, 2011. С. 346.

92. Наскільки оновлювалась Верховна Рада після кожних виборів? *Лабораторія законодавчих ініціатив*. 23 липня 2019. URL: <https://parlament.org.ua/2019/07/23/verhovna-rada-novih-oblich/>

93. Наумкіна С. М., Дяченко О. В. Блогосфера як потужний інструмент сучасної політичної діяльності. *Політичні трансформації сучасного суспільства: колективна монографія* /за наук. редакцією Т. Шаравари. Київ: Видавництво Ліра-К, 2021. С. 76-84.

94. Наумкіна С.М. ЄС як середовище конфліктів: аналіз основних ліній розлому в інтересах держав-учасниць. *Політичні конфлікти і кризи в сучасній Україні та світі: практична реалізація врегулювання: монографія* /за заг. ред. Г. П. Щедрової. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2021. 160 с. С 44-66.

95. Наумкіна С.М., Нерубашенко І.А. Краудсорсинг як сучасна модель діалогової взаємодії в суспільстві. *Політикус*. 2020. № 2. С. 54–62.

96. Наумкіна С.М., Кольцов В.М. Теоретичний вимір політичної опозиції як сучасного феномену. *Політичне життя*. 2020. № 4. С. 39-46.

97. Наумкіна С.М., Попазогло В.С. Визначення неформальних інститутів політики з позиції неоінституціоналізму. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2022. №31. С. 219-222.

98. Олсон М. Влада і процвітання. Подолання комуністичних і капіталістичних диктатур / пер. з англ. А. Іщенка. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 174 с.

99. Олсон М. Логіка колективної дії. Суспільні блага і теорія груп. Київ: Лібра, 2004. 272 с.

100. Осташко Т. “Листи до братів-хліборобів” В’ячеслава Липинського. *Український тиждень*. 7 серпня 2023. URI: <https://tyzhden.ua/lysty-do-brativ-khliborobiv-v-iacheslava-lypynskoho/>

101. Пелікана Я. Ідея університету / пер. з англ. Київ: Дух і Літера, 2009. 360 с.

102. Перун В. «Україна – не росія. І ніколи не стане росією», - Кучма. *LB.ua*. 10 березня 2022. URL: https://lb.ua/news/2022/03/10/508934_ukraina-rosiya_i_nikoli_stane.html
103. Платон. Держава / пер. з давньогр. Д. Коваль. Київ: Основи, 2000. 355 с.
104. Політичні портрети Стародавнього світу. Кн. 2. Стародавній Рим: навчальний посібник / укладачі: А.О.Карасевич, К.М. Левківський, В.В.Сокирська, Л.С.Шачковська. Умань: ПП. Жовтий О.О., 2012. 768 с.
105. Померанцев П. Це не пропаганда. Подорож на війну проти реальності/ пер. з англ. О. Форостина. Київ, 2020. 288 с.
106. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Том 1. / пер. з англ. О. Коваленка. Київ: Основи, 1994. 444 с.
107. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. *Верховна Рада України: веб-сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-п>
108. Пуцята І. Політичні ток-шоу на українських телеканалах: дотримання принципу об'єктивності (на прикладі телеканалу 1+1, програми «Право на владу». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Журналістські науки. 2019. Випуск 3(910). С. 37-42. URL: <https://doi.org/10.23939/sjs2019.01.037>
109. Радченко Л. М. Групи інтересів та їх вплив на політичний процес. *Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2011. № 6. С. 47-52.
110. Райнерт Е. С. Як багаті країни забагатіли... і чому бідні країни лишаються бідними. Київ: Темпора, 2015. 444 с.
111. Рассел Б. Історія західної філософії / пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Тарашука. Київ: Основи, 1995. 759 с.

112. Рейтерович І. В. Особливості функціонування фінансово-політичних груп інтересів у системі публічної політики. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2011. № 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2011_5_7.

113. Рейтерович І. В., Парфенюк Т. В. Концептуальні підходи дослідження місця та ролі груп інтересів у виробленні публічної політики. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 18. С. 92-98. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/18_2021/17.pdf

114. Рибак І. В. Медіатизація політики як ключовий вектор трансформації легітимаційних та делегітимаційних практик в Україні. *Гілея : науковий вісник : зб. наук. пр.* 2011. Вип. 49 (№ 7). С. 620–628.

115. Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність / пер. з фр. Є.Марічева. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 287 с.

116. Сабанадзе Ю. В. Групи інтересів в умовах перехідного суспільства: монографія. Київ: Логос, 2009. 208 с.

117. Сабанадзе Ю. В. Інституціоналізація груп інтересів в умовах перехідного суспільства: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02. Київ: НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького, 2008. 20 с.

118. Себайн Дж. Г., Торсон Т. Д. Історія політичної думки / пер. з англ. Київ, 1997. 838 с.

119. Скільки мітингів та протестів сталося в Києві за останні шість років. *Слово і діло: аналітичний портал*. 14 січня 2021. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/01/14/infografika/suspilstvo/skilky-mitynhiv-ta-protestiv-stalosya-kyuevi-ostanni-shist-rokiv>

120. Сото Е. Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає лише на Заході і ніде більше / пер. з англ. М. Климчук. Київ: Наш формат, 2017. 332 с.

121. Соціологічне дослідження до Дня Незалежності: уявлення про патріотизм та майбутнє України (16-20 серпня 2023). *Соціологічна група «Рейтинг»*. 24 серпня 2023. URL:

https://ratinggroup.ua/research/ukraine/soc_olog_chne_dosl_dzhennya_do_dnya_n_ezalezhno_uyavlennya_pro_patr_otizm_ta_maybutn_ukra_ni_16-20_se.html

122. Стойко О. М. Групи інтересів у Євросоюзі: між необхідністю та прозорістю. *Гілея: науковий вісник*. 2016. Випуск 110. С. 400-405.

123. Столярова А. Ю. Електоральний процес як складова інституціоналізації владних суб'єктів. *Стихія політики: революція та еволюція : матеріали Другого Південноукраїнського конвенту Міжнародної асоціації студентів політичної науки (м. Одеса, 18-19 берез. 2016 р.)* / за заг. ред. Д. В. Яковлева. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2016. С. 48-51.

124. Столярова А. Ю. Електоральний та управлінський напрямки реалізації політичної компетентності громадян. *VII Національний конвент: матеріали VII Національного конвенту Міжнародної асоціації студентів політичної науки (м. Одеса, 21-22 квітня 2017 р.)*. / за загальною редакцією Телешуна Я. С. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. С. 89-91.

125. Столярова А. Ю. Політична компетентність громадян у демократичному суспільстві / Регіональні студії. 2022. № 30. С. 201-205. URL: <http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/30/34.pdf>

126. Столярова А. Ю. Політична компетентність громадян як складова електорального вибору. *Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 24-25 лютого 2017 р.)* / за загальною редакцією д.політ.н., професора Д.В. Яковлева. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. С. 80-83.

127. Столярова А. Ю. Політична компетентність громадян як складова процесу інституціоналізації влади. *S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe* : електронний науково-практичний журнал. 2017. Вип. 2. С. 55-58. URL:

<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/7327/Stolyarova%20SPACE%202-2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

128. Столярова А. Ю. Політична компетентність громадян як умова демократизації. *Актуальні проблеми філософії та соціології : науково-практичний журнал*. 2022. Вип. 34. С. 65-68.

129. Столярова А. Ю. Політична компетентність громадян: нові виклики. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 264-267.*

130. Столярова А. Ю. Роль політичної компетентності громадян у процесі інституціоналізації груп інтересів. *Науковий журнал «Політикус»*. 2023. - № 3 С. 57-62. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-3.10>

131. Судин Д. Чому нації занепадають? *Україна Модерна: міжнародний інтелектуальний часопис*. 11 грудня 2019. URI: <https://uamoderna.com/blogy/danilo-sudin/acemoglu-robinson-book-review/>

132. Тимченко М. М. Особливості політичної взаємодії груп інтересів у внутрішньопартійних комунікаційних процесах. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*. 2015. № 5. С. 117-125.

133. Телешун Я.С. Діяльність фінансово-політичних груп в нестабільному інституційному середовищі. *VII Національний конвент: матеріали VII Національного конвенту Міжнародної асоціації студентів політичної науки (м. Одеса, 21-22 квітня 2017 р.) / за загальною редакцією Телешуна Я.С., Яковлева Д.В. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. С. 17-20.*

134. Телешун С. О., Рейтерович І. В. Роль публічної політики у забезпеченні функціональності груп інтересів в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2013. №3. С.70-76.
135. Токвіль А. Про демократію в Америці. У двох томах / Пер. з франц. Г. Філіпчука та М. Москаленка; Передмова А. Жардена. Київ: Видавничий дім «Всесвіт», 1999. 590 с.
136. Третяк О. А. Демократична громадськість та інституалізація публічної сфери: детермінанти політичної участі. *Регіональні студії*. С.53-56. URL: <http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/25/12.pdf>
137. Третяк О. А. Публічна сфера політики як структурна основа демократичної відкритості. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури* 2012. № 3. С. 261-268.
138. Третяк О. А. Публічна сфера політики демократичного суспільства: між політичною теорією та громадською практикою. *Грані*. 2013. № 8 С. 77-83.
139. Третяк О. А., Пилипенко О. В. Політична маніпуляція та публічна сфера як компонент політичної комунікації. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія*. 2011. Т. 19, № 21(2). С. 156-160. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdufsp_2011_19_21\(2\)__33](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdufsp_2011_19_21(2)__33).
140. Третяк О., Токовенко О. Оптимальна політологічна методологія: відповідь з позицій міждисциплінарного синтезу. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*. 2022. № 5(1). С.98-104. URL: <https://doi.org/10.15421/342213>.
141. Тупиця О. Л. Профспілки як групи інтересів у системі соціально-трудових відносин трансформаційного суспільства. *Політологічний вісник*. 2013. № 70. С. 347-356.
142. Тягло О. В. Теорія і практика демократичної держави: рефлексії Карла Поппера. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх*

справ. 2009. № 3. С. 117-131.

URI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2009_3_18

143. Федерація професійних спілок України: офіційний веб-портал. URL: <https://www.fpsu.org.ua/>

144. Формування soft skills суб'єктів освітнього процесу. Веб-сайт Інституту педагогіки НАПМ України. URL: <https://undip.org.ua/news/formuvannia-soft-skills-sub-iektiv-osvitnoho-protsesu/>

145. Цвих В. Ф. Групи інтересів/тиску: визначення, класифікація, межі функціонування та розрізнення. Київ, 2002. 18 с.

146. Цвих В. Ф. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. 376 с.

147. Цільмак О.М. Складові структури компетентностей. Наука і освіта. 2009. №1-2. С. 128-135. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/13993/1/Tsilmak%20%d0%9e.%20%d0%9c.%202009.pdf.pdf>

148. Цільмак О. М. Складові управлінської компетентності керівника органу досудового розслідування Національної поліції України. Юридична психологія. 2017. № 2. С. 74-86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urpp_2017_2_9.

149. Черкашин К. Територіальна диференціація України у контексті електоральних переваг. Вестник СевГТУ. 2003. № 50. С. 204–214.

150. Чувардинський О. Групи інтересів у громадянському суспільстві. Політичний менеджмент. 2007. № 3. С.76-86. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/chuwardynskyi_hrupy.pdf

151. Чухно І. Формування soft skills як складова якісної підготовки студентів медичних ЗВО в сучасних умовах. *The 1 st International scientific and practical conference “Topical issues of modern science, society and education”*, Kharkiv, Ukraine, 8–10 August 2021. Kharkiv, 2021. р. Р. 613–619. URL: <https://sci-conf.com.ua/i-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya->

konferentsiya-topical-issues-of-modern-science-society-and-education-8-10-avgusta-2021-goda-harkov-ukraina-arhiv/.

152. Шахрай В. М. Громадянська компетентність особистості як проблема сучасного суспільства. *Український соціум*. 2008. № 2(25). С. 123–134.

153. Шевчук Т.Є. Громадянська компетентність як елемент формування особистості майбутніх фахівців. *Молодий вчений*. 2018. № 4.1 (56.1). С. 85-88. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/4.1/20.pdf>

154. Шимов Я. Угорський політолог про Путіна, Орбана і “мафіозну державу”. *Радіо Свобода*. 9 вересня 2016. URI: <https://www.radiosvoboda.org/about-radiosvoboda>

155. Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм: Карл Маркс проти Фрідріха Ліста. Київ, 1998. 480 с.

156. Шюц А., Лукман Т. Структури життєсвіту / пер. з нім. В. Кебуладзе. Київ: Український Центр духовної культури, 2004. 558 с.

157. Яковлев Д. В. Медіатизація політики в умовах становлення демократичного режиму. *Вісник СевДТУ. : Політологія : зб. наук. пр.* 2008. Вип. 91. С. 103–105.

158. Яковлев Д. В. Політична інтеракція у сучасній Україні: особливості та складові : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2009. 30 с.

159. Яковлев Д. В. Публічні звернення інтелектуалів як технологія раціоналізації політичної комунікації. *Актуальні проблеми філософії та соціології : науково-практичний журнал*. 2022. Вип. 38. С. 87-93.

160. Яковлев Д. В. Роль засобів масової інформації в конструюванні політичної реальності : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2003. 16 с.

161. Яковлев Д. В. Світанок демократії: два вибори і три конверти останнього генсека. *Молодий вчений*. 2015. № 8(2). С. 157-162. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2015_8\(2\)__38](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2015_8(2)__38).

162. Яковлев Д. Політична взаємодія як комунікативний процес: медіатизація, демократизація, раціоналізація. Одеса : Астропринт, 2009. 288 с.
163. Яковлев Д. Раціональний вибір політичних акторів як фундаментальна умова переходу до демократії. *Актуальні проблеми політики*. 2012. № 47. С. 28-36.
164. Яковлев Д.В. Вибір київського князя: спадок, випадок, доля? *Молодий вчений*. 2015. № 5 (20). С. 129-134. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/5/154.pdf>
165. Яковлев Д. Політична Одиссея середнього класу в Україні: між Сциллою популізму та Харибдою олігархії. *Левіафан*. 2023. №1. С. 36 – 42.
166. Яковлев Д. В. Соціологія політичного вибору: контури теорії. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2016. №10. С. 194-197.
167. Ярова Л. В., Кольцов В. М. Інституціоналізація опозиції та груп інтересів у мережевому суспільстві. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 271-274.
168. Almond G. A Comparative Study of Interest Groups and the Political Process. *American Political Science Review*. 1958. Vol. 52(1). P. 270-282. doi:10.2307/1953045
169. Baroni L., Carroll, B., William Chalmers, A. *et al.* Defining and classifying interest groups. *Int Groups*. 2014. Adv 3. P. 141–159. URI: <https://doi.org/10.1057/iga.2014.9>
170. Bentley A. F. H. *The process of government*. Harvard University Press, 1967. 501 p.

171. Berger P. L., Luckmann T. *The Social Construction of Reality. A Treatise on sociology of Knowledge*. London, New York: Penguin Books, 1966. 249 p.
172. Beyers J., Eising R., Maloney W.A. (Eds.). *Interest Group Politics in Europe: Lessons from EU Studies and Comparative Politics* (1st ed.). London: Routledge, 2010. 224 p. URI: <https://doi.org/10.4324/9781315878157>
173. Chalmers A. W. Interests, influence and information: Comparing the influence of interest groups in the European Union. In *Functional and territorial interest representation in the EU*. London: Routledge, 2014. P. 123-138.
174. Collins R. *Four Sociological Traditions*. New York: Oxford University Press, 1994. 336 p.
175. Dahl R. A. The Problem of Civic Competence. *Journal of Democracy*. 1992. Vol. 3. No. 4. P. 45–59. DOI: 10.1353/jod.1992.0048
176. Dellis K. Lobbying and innovation in the European Union. *Scottish Journal of Political Economy*. 2023. Vol. 70, iss. 4. P. 319-354. URI: <https://doi.org/10.1111/sjpe.12344>
177. Diamond L. *Developing democracy: Toward consolidation*. London: Hopkins Press Books, 1999. 384 p. DOI: <https://doi.org/10.56021/9780801860140>
178. Habermas J. Krieg und Empörung. *Süddeutsche Zeitung*. 2022. 28. April. URI: <https://www.sueddeutsche.de/projekte/artikel/kultur/das-dilemma-des-westens-juergenhabermas-zum-krieg-in-der-ukraine-e068321/?reduced=true>.
179. History - Prologue: Political Science, a Postwar Product (1947-1949). *International Political Science Association*. URI: <https://www.ipsa.org/history/prologue>
180. Jordan G. The Process of Government and The Governmental Process. *Political Studies*. 2000. Vol. 48 (4). P. 788-801. URI: <https://journals.sagepub.com/doi/epdf/10.1111/1467-9248.00283>
181. Knoke D. Associations and Interest Groups. *Annual Review of Sociology*. 1986. Vol. 12:1-21 URI: <https://doi.org/10.1146/annurev.so.12.080186.000245>

182. Kuenzler J., Stauffer B. Policy dimension: A new concept to distinguish substance from process in the Narrative Policy Framework. *Policy Studies Journal*. 2023. Vol. 51. P. 11–32. URI: <https://doi.org/10.1111/psj.12482>.

183. Lupia A., McCubbins M. The Institutional Foundations of Political Competence: How Citizens Learn What They Need to Know. In A. Lupia, M. McCubbins, S. Popkin (Eds.), *Elements of Reason: Cognition, Choice, and the Bounds of Rationality*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. P. 47-66. DOI:10.1017/CBO9780511805813.003

184. Lupia A., McCubbins M.D. The democratic dilemma: Can citizens learn what they need to know? Cambridge University Press, 1998. 300 p.

185. McQuail D. The influence and effects of mass media. *Mass communication and society*. 1977. P. 70-94. URL: <https://www.csub.edu/~mault/the%20influence%20and%20effects%20o.pdf>

186. Mediatization: Concept, changes, consequences / Lundby, K. (Ed.). New York, Peter Lang Publishing, 2009. 317 p.

187. Minakov M. Ukraine's Wartime Governance Dilemma: Balancing Military and Socioeconomic Needs. *Wilson Center*. May 26, 2022. URL: https://www.academia.edu/80163935/Ukraine_s_Wartime_Governance_Dilemma_Balancing_Military_and_Socioeconomic_Needs_Wilson_Center?email_work_card=title. 267

188. Naumkina S. Definition of local self-government in the context of local democracy development in Ukraine. *Development trends of scholarly knowledge in philosophy, sociology and political sciences*. Collective monograph. Lviv–Torun : Liha-Pres, 2019. P. 115–131.

189. Naumkina S., Popova O., & Horbach O. Political Absenteeism in “Liberal Democracies” as an Academic and Normative Problem. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. Vol. 8 No. 2. P. 121–126. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-2-121-126>

190. Petracca M. P. *The politics of interests: Interest groups transformed*. New York: Routledge, 2018. 441 p.

191. Popper K. Reflections on the theory and practice of the democratic state. *Popper K. The lesson of this century: with two talks on freedom and the democratic state*. London and New York : Routledge, 1997. P. 65–80.
192. Rasmussen A., Carroll, B., Lowery D. Representatives of the public? Public opinion and interest group activity. *European Journal of Political Research*. 2013. Vol. 53. Iss.2. P. 250-268. URL: <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12036>
193. Richardson J. Government, Interest Groups and Policy Change. *Olitical studies*. 2000. Vol. 48 P. 1006–1025. URL: <https://doi.org/10.1111/1467-9248.00292>
194. Rosteska S., Naumkina S. Paradigms of European integration processes in the EU, Visegrád Group, and Ukraine. *Baltic Journal of Ecoonomic Studies*. 2019. Vol. 5 No 3. June. P. 184–192. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/690>
195. Rothstein B. Creating political legitimacy: Electoral democracy versus quality of government. *American behavioral scientist*. 2009. Vol. 53(3). P. 311–330.
196. Schmitter P. Still the Century of Corporatism? *The Review of Politics*. 1974. Vol. 36(1). P. 85-131. DOI:10.1017/S0034670500022178
197. Schneider G., Baltz K. The power of specialization: How interest groups influence EU legislation. *Rivista di Politica Economica*. 2003. Vol. 93 (1–2). P. 253–283.
198. Stoliarova A. Challenges for the political competence of citizens in the context of Ukraine’s European integration. *Scientific Journal of Polonia University*. 2023. 58(3). 285-290. URL: <https://doi.org/10.23856/5840>
199. Strömbäck J. Four phases of mediatization: An analysis of the mediatization of politics. *The international journal of press/politics* 2008. Vol. 13(3). P. 228-246. DOI:10.1177/1940161208319097
200. Tretiak O. A, Tokovenko O. S, Rexha M. A, & Komlichenko A. A. Public actors of international politics: peculiarities of interaction. *Cuestiones*

Políticas. 2022. Vol.40. Num. 73. P. 468-482. URL: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4073.25>

201. UNESCO, International Conference on: Methods in Political Science, 13 September 1948–16 September 1948. Statement issued by the members of the Conference, 16 September 1948. Paris. *UNESCO*. 28 April 1949. URI: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000073649>

202. Wilson G. K. Interest groups. Oxford, UK ; Cambridge, Mass., USA : Blackwell, 1990. 198 p.

203. Wonka A., Baumgartner F.R., Mahoney C., Berkhout J. Measuring the size and scope of the EU interest group population. *European Union Politics*. 2010. Vol. 11 (3). P. 463–476.

204. Yakovlev D. V., Yeremenko O. M. Political discourse in a transitional society: between the scylla of anarchy and the charybdis of tyranny. *The level of efficiency and the need for the influence of social sciences on the development of modern civilization* : collective monograph / K. S. Brenzovych, Yu. O. Ostapets, M. M. Palinchak, M. I. Tsalan, etc. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2020. P. 74-93.

205. Yakovlev D., Amirov A., Stoliarova A. Debate on Foreign Policy Choice in the Media Landscape of Ukraine. *International Conference on Social Science, Psychology and Legal Regulation (SPL 2021)*. Atlantis Press, 2021. P. 81-87. DOI: 10.2991/assehr.k.211218.014

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, в яких опубліковано основні результати дисертації:

статті у наукових фахових виданнях України:

1. Столярова А. Ю. Політична компетентність громадян як умова демократизації. *Актуальні проблеми філософії та соціології : науково-практичний журнал*. 2022. Вип. 34. С. 65-68.

2. Столярова А. Ю. Політична компетентність громадян як складова процесу інституціоналізації влади. *S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe* : електронний науково-практичний журнал. 2017. Вип. 2. С. 55-58. URL:

<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/7327/Stolyarova%20SPACE%202-2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

3. Столярова А. Ю. Роль політичної компетентності громадян у процесі інституціоналізації груп інтересів. *Науковий журнал «Політикус»*. 2023. № 3. С. 57-62. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-3.10>

4. Столярова А. Ю. Політична компетентність громадян у демократичному суспільстві. *Регіональні студії*. 2022. № 30. С. 201-205. URL: <http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/30/34.pdf>

стаття у зарубіжному виданні

1. Stoliarova, A. Challenges for the political competence of citizens in the context of Ukraine's European integration. *Scientific Journal of Polonia University*. 2023. 58(3). URL: 285-290. <https://doi.org/10.23856/5840>

Публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати:

1. Столярова А. Ю. Електоральний процес як складова інституціоналізації владних суб'єктів. *Стихія політики: революція та еволюція* : матеріали Другого Південноукраїнського конвенту Міжнародної асоціації студентів політичної науки (м. Одеса, 18-19 берез. 2016 р.) / за заг. ред. Д. В. Яковлева. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2016. С. 48-51.

2. Столярова А. Ю. Політична компетентність громадян як складова електорального вибору. *Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 24-25 лютого 2017 р.) / за загальною редакцією д.політ.н., професора Д.В. Яковлева. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. С. 80-83.

3. Столярова А. Ю. Електоральний та управлінський напрямки реалізації політичної компетентності громадян. *VII Національний конвент*: матеріали VII Національного конвенту Міжнародної асоціації студентів політичної науки, (м. Одеса, 21-22 квітня 2017 р.). / за загальною редакцією Телешуна Я. С. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. С. 89-91.

4. Yakovlev D., Amirov A., Stoliarova A. Debate on Foreign Policy Choice in the Media Landscape of Ukraine. *International Conference on Social Science, Psychology and Legal Regulation (SPL 2021)*. Atlantis Press, 2021. P. 81-87. DOI: 10.2991/assehr.k.211218.014

5. Столярова А. Ю. Політична компетентність громадян: нові виклики. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ.

конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 264-267.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ МАТЕРІАЛІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні результати дисертаційного дослідження були представлені на таких наукових та науково-практичних конференціях: Другому Південноукраїнському конвенті Міжнародної асоціації студентів політичної науки «Стихія політики: революція та еволюція» (м. Одеса, 18-19 березня 2016 р.), IV Міжнародної науково-практичної конференції «Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності» (м. Одеса, 24-25 лютого 2017 р.), VII Національному конвенту Міжнародної асоціації студентів політичної науки «VII Національний конвент» (м. Одеса, 21-22 квітня 2017 р.), International Conference on Social Science, Psychology and Legal Regulation (SPL 2021), Міжнародній науковій конференції «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)» (м. Одеса, 17 червня 2022 р.).